

Δρ. Κωνσταντίνος Σ. Γιαννακός

Το Αιγαιακό Ξίφος στη Χατούσα
και οι γραπτές μαρτυρίες για τις ανταλλαγές Τεχνολογίας στην Εποχή
του Χαλκού
ή
Ανταλλαγή τεχνολογιών περί το Αιγαίο την Εποχή του Χαλκού
Σύγκριση αρχαιολογικών ευρημάτων με την ελληνική ποίηση και
παράδοση

(Μάρτιος 2009)/ Δεκέμβριος 2010

Το Αιγαιακό Ξίφος στη Χαττούσα
και οι γραπτές μαρτυρίες για τις ανταλλαγές Τεχνολογίας στην
Εποχή του Χαλκού
ή
Ανταλλαγή τεχνολογιών περί το Αιγαίο την Εποχή του Χαλκού
Σύγκριση αρχαιολογικών ευρημάτων με την ελληνική ποίηση και
παράδοση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα	v
Εισαγωγικό Σημείωμα	vii
 Το Αιγαιακό Ξίφος στη Χαττούσα και οι γραπτές μαρτυρίες για τις ανταλλαγές Τεχνολογίας στην Εποχή του Χαλκού	
1.- Εισαγωγή	1
2.- Πολεμική εξάρτηση Μυκηναίων πολεμιστών: Ευρήματα στη Χαττούσα και στην Αίγυπτο και η τεχνολογία της εποχής	2
2.1.- Η ανεύρεση του ξίφους στη Χαττούσα	2
2.2.- Στρατιωτικές Συγκρούσεις Μυκηναίων και Χετταίων την Εποχή του Χαλκού	4
2.2.1.- <i>Η Χεττιτική Αυτοκρατορία</i>	4
2.2.2.- <i>Ο Μεγάλος Βασιλιάς Τουνταλίγια(ς) 2^{ος} του Χάττι και η Συνομοσπονδία Αρζαβα και Άσσουβα</i>	4
2.2.3.- <i>Θέση της Άσσουβα και της Αρζαβα - Σχέσεις με Αχιγιάβα- Συγκρούσεις τους με τη Χώρα του Χάττι κατά τα χεττιτικά αρχεία - Κύπρος</i>	8
2.2.4.- <i>Η αρχαία ελληνική γραμματεία για Μικρά Ασία και Κύπρο</i>	11
2.2.5.- <i>Θέση της Αχιγιάβα, ευρήματα και γλωσσολογικά στοιχεία</i>	12
2.3.- Το ξίφος της Χαττούσα είναι μυκηναϊκής τεχνολογίας	13
2.3.1.- <i>Περιγραφή του Ξίφους</i>	13
2.3.2.- <i>"Φάσγανα" σε πινακίδες της Γραμμικής Β'</i>	14
2.3.3.- <i>Ξίφη Αιγαιακού τύπου Β' στη Μυκηναϊκή Ελλάδα</i>	14
2.4.- Μυκηναίοι πολεμιστές με οδοντόφρακτα κράνη στην Αίγυπτο και στη Χαττούσα	18
2.5.- Ανταλλαγή αντικειμένων υψηλής τεχνολογίας και πρώτων υλών των Μινωιτών και Μυκηναίων με την Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή	20
2.6.- Εκτιμήσεις για την Ισορροπία Δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή	23
3.- Αμυντική Τεχνολογία Οχυρώσεων τα Τείχη της Τίρυνθας, των Μυκηνών, της Χαττούσα και της Τροίας	29
3.1.- Κατασκευές στη Μυκηναϊκή Ελλάδα	29
3.2.- Η Τίρυνθα, η Χαττούσα και οι σχέσεις Αχαιών και Λυκίων	32

3.2.1.- Αναφορές στην ελληνική γραμματεία	32
3.2.2.- Αναφορές στα Χεττικά Αρχεία	34
3.3.- Τα τείχη της Τροίας - Ελληνική Γραμματεία και Αρχαιολογικά Ευρήματα	36
3.4.- Σύγκριση ελληνικής γραμματείας και ευρημάτων για την Αμυντική Τεχνολογία Οχυρώσεων	39
4.- Αναφέρει η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία τους Χετταίους και την Τεχνολογία τους;	40
4.1. - Ομιλούμενες Γλώσσες στη "χώρα του Χάττι"	40
4.2.- Πιθανές Αναφορές των Χετταίων στην ελληνική γραμματεία	42
4.2.1.- Σχέσεις Μυκηναίων και Χετταίων	42
4.2.2.- Σύμμαχοι των Τρώων κατά την Ιλιάδα	43
4.2.3.- Άργυρος και Άλύβη: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία και Αρχαιολογικές Μαρτυρίες από τους Χετταίους	44
4.2.4.- Οι Κήτειοι στην Οδύσσεια	46
4. 3.- Χετταίοι και Άργυρος - Αρχαιολογικές Μαρτυρίες από τους Αιγυπτίους	47
4.4.- Άλυσ - Αλύβη - Χάλυβες γλωσσολογικές ενδείξεις	47
5.- Αξιοπιστία της αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας	47
6 - Ανακεφαλαίωση – Τελικά Συμπεράσματα	49
Βιβλιογραφία	53
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΕΞΕΩΝ	61
 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1	 73
(Πίνακας συσχέτισης χρονολογικών περιόδων εποχής του Χαλκού σε Ελλάδα, Χετταίους, Τροία, Αίγυπτο)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2	75
(Χεττιτικό αργυρό αγγείο με επιγραφή που αναφέρει την Ταρουίσα/Τροία)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3	77
(Αιγαιακού τύπου ξίφη - Ξίφος τύπου Β')	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4	85
(Οδοντόφρακτα Μυκηναϊκά κράνη από το Ακρωτήρι της Θήρας, τις Μυκήνες, την Κρήτη και τα Δενδρά)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5	89
(Δύο χάρτες της Μικράς Ασίας κατά τη Χεττιτική Αυτοκρατορία που δείχνουν τις πηγές μετάλλων)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6	91
(Απεικόνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο άδυτό του στο Ναό του Άμμωνα στο Λούξορ, εντός του μεγαλύτερου αδύτου του Αμενχοτέπ/Αμενόφι ΙΙΙ)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7	93
(Τοιχογραφία Μινωίτη ακροβάτη πάνω από τάυρο από την Άβαρι, πρωτεύουσα της Αιγύπτου, κατά την περίοδο των Υκσώς)	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8	95
(Μεγάλα τεχνικά έργα των Μινύων/Μυκηναίων στην Ελλάδα: τάφος του Ατρέα, αποξήρανση της Κωπαΐδας, εκτροπή του Αλφειού στην Ολυμπία)	

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Τα Ομηρικά Έπη περιγράφουν, από τη σκοπιά του ποιητή που τα συνέθεσε εξ ολοκλήρου ή συγκέντρωσε προϋπάρχοντα έπη σε δύο ενότητες, έναν πόλεμο που διεξήχθη επί δέκα χρόνια στην πεδιάδα γύρω από την Τροία/Ιλιον, μεταξύ των Τρώων και των συμμάχων τους από τη μία πλευρά και όλων των πόλεων της Μυκηναϊκής Ελλάδας από την άλλη, εξακόσια περίπου χρόνια πριν από αυτόν. Τους Μυκηναίους ο Όμηρος δεν τους αποκαλεί Έλληνες, αλλά Αχαιούς και Δαναούς. Το κεφάλαιο Β' της Ιλιάδας, που κατά τους ερευνητές είναι το αρχαιότερο τμήμα των επών –σύγχρονο ίσως του Τρωικού Πολέμου–, περιγράφει τους συμμάχους των δύο πλευρών. Τα Έπη έχουν αμφισβητηθεί, ως προς την ιστορικότητα των περιεχομένων τους, από ερευνητές των τελευταίων αιώνων της σύγχρονης εποχής, αν και οι αρχαίοι Έλληνες τα θεωρούσαν ως ιστορική πηγή. Μετά τις ανασκαφές του Σλήμαν, του Έβανς και του Μπλέγκεν, που έφεραν στο φως την Τροία, τις Μυκήνες, την Τίρυνθα, την Κνωσσό, την Πύλο και άλλα ανακτορικά κέντρα της Εποχής του Χαλκού, ο Όμηρος έπαψε να θεωρείται «παραμυθάς».

Η αρχαιολογική σκαπάνη έφερε στο φως, στην άλλη πλευρά του Αιγαίου, 200 χιλιόμετρα ανατολικά της Αγκυρας, τη Χαττούσα, την πρωτεύουσα μιας άγνωστης –μέχρι τότε– αυτοκρατορίας, της Χεττιτικής, που ήταν μεγάλη δύναμη, όπως η Αίγυπτος, η Βαβυλώνα και η Ασσυρία, περίπου από το 1670 π.Χ. έως το 1177 π.Χ.. Στα αρχεία της βρέθηκαν πινακίδες, που αποκρυπτογραφήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και στις οποίες διαβάστηκαν από τον Emil Forrer το 1920 τα ονόματα Αχιγιάβα, Ατταρισίγιας, Ταβαγκαλάβα κ.λπ. που κατά τον Forrer, ήταν η χεττιτική απόδοση των Μυκηναϊκών ονομάτων Αχαΐα, Ατρέας, Ετεοκλής κ.λπ.. Στην Αίγυπτο αντίστοιχα, στα χρονικά των Φαραώ Τούθμωσι ΙΙΙ¹, Αμενόφι/Αμενχοτέπ ΙΙΙ² κ.λπ. βρέθηκαν αναφορές σε Τανάγια και Κεφτιού, που αποδόθηκαν ως Δαναοί και Κρήτες. Τα ευρήματα αυτά πυροδότησαν συζητήσεις γύρω από την εποχή του Χαλκού και τους Μυκηναίους Έλληνες.

Η ανεύρεση στη Χαττούσα ενός ξίφους μυκηναϊκής τεχνολογίας της εποχής του Χαλκού, και μάλιστα του 1430/1420 – 1400 π.Χ., αποτέλεσε το έναυσμα και μας έδωσε την ώθηση να ερευνήσουμε το θέμα της ανταλλαγής τεχνολογίας περί το Αιγαίο, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Κατά τη διάρκεια της έρευνας προέκυψαν στοιχεία και για άλλα ευρήματα όπως:

- (α) ένα όστρακο στη Χαττούσα με απεικόνιση πολεμιστή που φέρει κράνος από δόντια αγριόχοιρου (οδοντόφρακτο),
- (β) ένα τμήμα αιγυπτιακού παπύρου της εποχής του αιρετικού Φαραώ Αχενατόν³ που απεικονίζει Μυκηναίους πολεμιστές με οδοντόφρακτα κράνη από δόντια αγριόχοιρου
- (γ) ότι ο άργυρος (ασήμι) ήταν πιο πολύτιμο μέταλλο την Εποχή του Χαλκού και από το χρυσό και ο Όμηρος χαρακτήριζε την Αλύβη –σύμμαχο των Τρώων– γενέθλια γη του αργύρου, κάτι που πιθανά σχετίζεται με τους Χετταίους
- (δ) Υπάρχουν καταγραφές για ανταλλαγή πολύτιμων αντικειμένων υψηλής τεχνολογίας μεταξύ Μινωιτών, Μυκηναίων και Αιγυπτίων και, υπάρχει

¹ 1504 π.Χ. – 1450 π.Χ.

² 1414 π.Χ. – 1377 π.Χ.

³ 1377 π.Χ. - 1360 π.Χ.

πιθανότητα να είχε ανεβεί ως βασίλισσα στην Αίγυπτο Μινωίτισσα. Επιπλέον υπάρχει Φαραώ των Υκσώς Άποφιν⁴, ενώ η αρχαία ελληνική γραμματεία διατηρεί τον θρύλο της Ιούς που γέννησε τον Έπαφο που έγινε Φαραώ της Αιγύπτου.

- (ε) Η αρχαία ελληνική γραμματεία αναφέρει «μεταφορά» εργατικής δύναμης (που ζει από τη χειρονακτική εργασία της) από τη Λυκία στην Τίρυνθα για να κτίσει τα τείχη της Τίρυνθας και τα χεττιτικά κείμενα αναφέρουν μεταφορά (βιαίως ή με τη θέλησή τους) 7000 ανθρώπων από τη χώρα Lukka (Λυκία), που ανήκε στη Χεττιτική αυτοκρατορία, στην Αχιγιάβα (Αχαΐα) και γι' αυτό ο Χετταίος αυτοκράτορας με επιστολή του διαμαρτύρεται στον βασιλιά της Αχιγιάβα, που αποκαλεί «αδελφό του», δηλαδή ίσο με αυτόν.
- (στ) Κατά τα χεττιτικά αρχεία ο Ατταρισίγιας, αδελφός του βασιλιά της Αχιγιάβα, έκανε επιδρομές στην Κύπρο και οι Ατρείδες επίσης, κατά την αρχαία ελληνική γραμματεία, όπως καταγράφουμε στο παρόν
- (ζ) Οι Μυκηναίοι Έλληνες διέθεταν προηγμένη τεχνολογία και τεχνογνωσία το αργότερο από το 1600 π.Χ. (ίσως και το 2200 π.Χ. κατά ορισμένους ερευνητές) για κατασκευές όπως ο θόλος με εκφορά, με υψηλές αντοχές, αντισεισμικές τοιχοδομές με ξυλοδεσιές, τοιχοδομές με ωμές πλίνθους με αντοχή εντυπωσιακή όπως σήμερα έχει ερευνηθεί, αποξηραντικά έργα, έργα εκτροπής ποταμών/χειμάρρων κ.λπ.
- (η) Η τεχνολογία των αμυντικών οχυρώσεων στα τείχη των Μυκηνών, της Τίρυνθας, της Τροίας και της Χαττούσα παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες. Τα παραπάνω ευρήματα της αρχαιολογικής έρευνας συγκρίνονται στο παρόν με τα αναφερόμενα στην αρχαία ελληνική γραμματεία.

Η τεχνολογία είναι αδιάψευστος μάρτυρας, τα δε αρχαιολογικά ευρήματα είναι μη αμφισβητίσιμοι μάρτυρες του τεχνολογικού επιπέδου κάθε –ιστορικής- εποχής, άρα και της Εποχής του Χαλκού. Όλα τα σημεία, που αναφέρθηκαν παραπάνω, εξετάζονται αναλυτικά και κρίνουμε ότι εξάγονται εντυπωσιακά συμπεράσματα, που δεν ήταν προφανή όταν ξεκίνησε η προσπάθειά μας. Κατά την έρευνα χρησιμοποιήσαμε κείμενα πολύ γνωστών επιστημόνων, ερευνητών και καθηγητών σε γνωστά Πανεπιστήμια, που παρατίθενται στη βιβλιογραφία, οι οποίοι ασχολούνται σε τομείς όπως η Μυκηναϊκή, η Χεττιτική και η Αιγυπτιακή αρχαιολογία, όπως και σε θέματα αρχαίων γλωσσών. Για τους αναγνώστες που δεν είναι εξοικειωμένοι με τα αντικείμενα αυτά, στη βιβλιογραφία, έχουν παρατεθεί και οι ιδιότητες των συγγραφέων των κειμένων στα οποία γίνονται αναφορές/παραπομπές.

Το παρόν κείμενο σε αρχική μορφή και με τον τίτλο «*Ανταλλαγή τεχνολογιών περί το Αιγαίο την Εποχή του Χαλκού - Σύγκριση αρχαιολογικών ευρημάτων με την ελληνική ποίηση και παράδοση*» ολοκληρώθηκε το Μάρτιο 2009 και εστάλη στον Πρόεδρο της ΕΜΑΕΤ καθηγητή κ. Θεοδόσιο Τάσιο. Μετά από συζητήσεις με τον ίδιο, την καθηγήτρια κ. Κλαίρη Παλυβού και την αρχαιολόγο κ. Άννα Μιχαηλίδου, τους οποίους και θα ήθελα να ευχαριστήσω για τις πολύ χρήσιμες υποδείξεις τους, έλαβε την τελική του μορφή το 2010, οπότε και διαμορφώθηκε και ο σημερινός τίτλος.

Πειραιάς, Δεκέμβριος 2010
Κωνσταντίνος Γιαννακός

⁴ 1604 π.Χ. - 1569 π.Χ.

Το Αιγαιακό Ξίφος στη Χαττούσα
και οι γραπτές μαρτυρίες για τις ανταλλαγές Τεχνολογίας στην Εποχή
του Χαλκού

ή
Ανταλλαγή τεχνολογιών περί το Αιγαίο την Εποχή του Χαλκού
Σύγκριση αρχαιολογικών ευρημάτων με την ελληνική ποίηση και παράδοση

1.- Εισαγωγή

Το καλοκαίρι του 1868, όταν ο Heinrich Schliemann ξεκίνησε την προσπάθειά του να φέρει στο φως την Τροία, ακολουθώντας τον Όμηρο, καθόρισε το σημείο εκκίνησης της πλέον απίστευτης ιστορίας στην αρχαιολογία. Μετά τα ευρήματα των ανασκαφών του, ο Όμηρος δεν θα ήταν ποτέ πιά απλά ένας «παραμυθάς» και ο Τρωικός Πόλεμος θα περνούσε από το φανταστικό στην ιστορική πραγματικότητα, παρά τις επιμέρους διαμάχες που διαρκούν μέχρι σήμερα. Οι ανασκαφές της Τροίας αποκάλυψαν την ύπαρξη, κοντά στον Ελλήσποντο, μιας πόλης της εποχής του Χαλκού, η οποία πήρε το όνομά της από την τεχνολογία αιχμής της εποχής. Η εποχή του Χαλκού, που διαδέχθηκε την εποχή του λίθου και προηγήθηκε της εποχής του Σιδήρου, είχε ως βασικό χαρακτηριστικό τον μπρούντζο (Bronze) και την τεχνολογία παραγωγής του. Ο μπρούντζος (Bronze) είναι κράμα του χαλκού με κασσίτερο το οποίο στα ελληνικά λέγεται κρατέρωμα και είχε αποφασιστική επίδραση στην εξέλιξη του πολιτισμού λόγω της ανωτερότητας των όπλων -που κατασκευάζονταν από το κράμα αυτό- και των επιπτώσεων που αυτή επέφερε στο παιχνίδι της επίδειξης δύναμης στη διεθνή σκηνή. Η τεχνολογία παραγωγής του κρατερώματος είχε μεγάλη επίδραση στις μεθόδους παραγωγής της "βιομηχανίας"¹ της εποχής όπως και στην καθημερινή ζωή.

Από το 1868 αρχαιολογικές έρευνες, σε πολυάριθμες τοποθεσίες της ευρύτερης περιοχής της Μικράς Ασίας, της Ελλάδας, της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής έφεραν στο φως πολιτισμικά κέντρα μεγάλης σπουδαιότητας για τη μελέτη της Εποχής του Χαλκού. Σήμερα πλέον γνωρίζουμε –χάρη στην αρχαιολογική έρευνα– όχι μόνο τους Τρώες αλλά και τους γείτονές τους: τους Μυκηναίους Έλληνες, τους Χετταίους, τους Αιγυπτίους, τους Ασσυρίους, τους Βαβυλωνίους, τους Χουρρίτες, τους Λούβιους κ.λπ. Μετά την αποκρυπτογράφηση των γλωσσών των λαών αυτών, τα αρχεία τους έδωσαν, στους σύγχρονους επιστήμονες, σημαντικές πληροφορίες για τους πολιτισμούς που είχαν αναπτύξει, τις μεταξύ τους σχέσεις, τους πολέμους όπως και για τις εμπορικές και τεχνολογικές ανταλλαγές τους. Παρόλο που η Ιλιάδα και η Οδύσσεια ως δημιουργήματα ποιητή δεν θεωρούνται ως πρωτεύουσα ιστορική πηγή από τους αρχαιολόγους, για τους Έλληνες της κλασικής αρχαιότητας εκλαμβάνονταν ως ιστορική πηγή. Είναι γεγονός βέβαια ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα Ομηρικά έπη –αντούσια όπως διασώθηκαν μέχρι σήμερα– είναι ιστορία στην οποία μπορούμε να στηριχθούμε απόλυτα. Τα ευρήματα των ανασκαφών και τα κείμενα στις πινακίδες που ήλθαν στο φως από τους αρχαιολόγους είναι κύριες πηγές πληροφοριών για τα γεγονότα του παρελθόντος. Συνεπώς οποτεδήποτε ανευρίσκονται τεκμήρια, από την αρχαιολογική έρευνα, θα μπορούσαμε να τα χρησιμοποιήσουμε σε σύγκριση με τα κείμενα των Ομηρικών επών, ως κριτήριο για την αξιολόγηση της ιστορικής αξιοπιστίας του Ομήρου².

¹ Κατά την αρχαιότητα δεν υπήρχε βιομηχανία όπως την ορίζουμε σήμερα.

² Chadwick, 2000, σελ. 364.

Όπως απέδειξε η αποκρυπτογράφηση των πινακίδων της Γραμμικής Γραφής Β', οι Μυκηναίοι ήταν πολεμιστές και μιλούσαν ελληνικά. Η κοινωνία των Μινωιτών όμως ήταν ειρηνική χωρίς οχυρώσεις στις πόλεις ή όπλα στους τάφους. Οι αρχαιολόγοι βρέθηκαν σε αμηχανία, όταν βρήκαν τους τάφους των Μυκηναίων στην Κρήτη³, οι οποίοι περιείχαν όπλα και πανοπλίες με συνέπεια να τους χαρακτηρίσουν ως «τάφους πολεμιστών»⁴. Επιπλέον, οι πόλεις –κατά τη διάρκεια της μυκηναϊκής εποχής– ήταν οχυρωμένες. Η εξέλιξη των Μυκηνών σε δύναμη πρώτης τάξεως αποδεικνύεται από τους λακκοειδείς τάφους, όπου ετάφησαν οι βασιλείς ή μέλη των βασιλικών οικογενειών ή αξιωματούχοι της ανωτέρας τάξης. Οι άνθρωποι που ετάφησαν σ' αυτούς τους τάφους μπορεί να αντιπροσωπεύουν μια τοπική κοινωνία που είχε επεκτείνει την εξουσία της υιοθετώντας νέες μεθόδους μάχης⁵. Σε κάθε ιστορική περίοδο, η υψηλή τεχνολογία χρησιμοποιείται στην πολεμική πρακτική για να προσδώσει ανωτερότητα και υπεροπλία κατά τη διάρκεια των πολέμων.

Σ' αυτήν την εργασία εξετάζεται η τεχνολογία για την κατασκευή ξιφών από μπρούντζο και οδοντόφρακτων κρανών, για την πολεμική εξάρτηση των πολεμιστών και η κατασκευή οχυρωματικών τειχών, την Εποχή του Χαλκού, όπως και οι σχέσεις μεταξύ Μυκηναίων, Χετταίων και Αιγυπτίων, η ανταλλαγή τεχνογνωσίας, όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αρχαίων ελληνικών κειμένων, με τα αρχαιολογικά ευρήματα των ανασκαφών. Ένα σημαντικό θέμα, που εξετάζεται επίσης στη συνέχεια, είναι οι σχέσεις μεταξύ Μυκηναίων Ελλήνων Δαναών / Αχαιών κατά τον Όμηρο, και των κατοίκων της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου, όσον αφορά τα υψηλής τεχνολογίας τεχνουργήματα καθώς και τις τεχνικές οχυρώσεων που κατεγράφησαν στα αρχαιολογικά τεκμήρια, σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Επιπλέον συσχετίζονται γλωσσολογικά στοιχεία και στοιχεία της τεχνολογίας της εποχής για –πιθανή– ταυτοποίηση λαών που αναφέρονται στα Ομηρικά έπη. Κατά τη εξέταση των τεκμηρίων αυτών παρατίθενται στοιχεία που αφορούν τις συγκρούσεις κατά την εποχή αυτή, όπως και την ισορροπία των δυνάμεων και τις συμμαχίες που προέκυψαν στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Αυτό κρίθηκε απαραίτητο επειδή έμμεσα, αλλά σαφώς, προκύπτουν σχέσεις που αφορούν ανταλλαγές τεχνολογίας, μέσα από τις διπλωματικές επαφές όπως έχουν καταγραφεί στα ευρήματα και στην αρχαία ελληνική γραμματεία.

2.- Πολεμική εξάρτηση Μυκηναίων πολεμιστών:

Ευρήματα στη Χαττούσα και στην Αίγυπτο και η τεχνολογία της εποχής

2.1.- Η ανεύρεση του ξίφους στη Χαττούσα

Στις 28 Αυγούστου 1991, κατά τη διάρκεια εργασιών συντήρησης ενός δρόμου νότια από τις απότομες κλιτύες στη δυτική πλευρά της Χαττούσα⁶, της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας των Χετταίων, η οποία άνθησε μεταξύ του 1670 π.Χ. και 1177 π.Χ., ήλθε στο φως ένα ξίφος από μπρούντζο⁷. Το ξίφος βρέθηκε στο δρόμο στην περιοχή

³ Μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Μυκηναίους η οποία έλαβε χώρα λίγο ή αρκετά μετά την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης που τώρα πλέον τοποθετείται περί το 1629 - 1600 π. Χ. σε χρονολογία που προκύπτει ως μέσος όρος (τεκμηρίωση βλ Manning κ. ά., 2002, αλλά και Warburton, 2009).

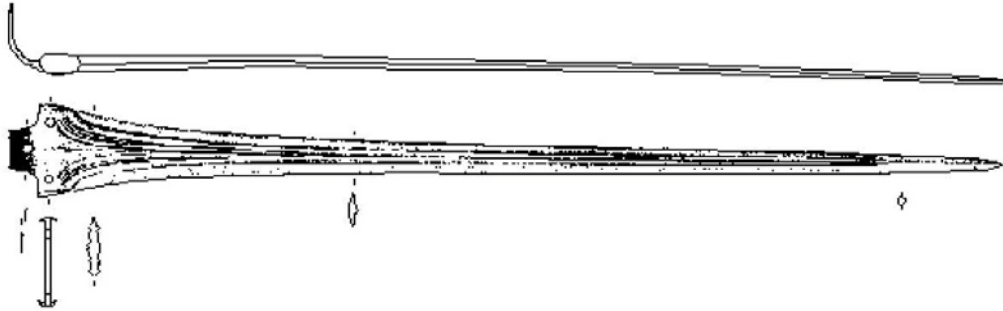
⁴ Chadwick, 2000, σελ. 326.

⁵ Ruiperez & Melena, 1996, σελ. 16-17.

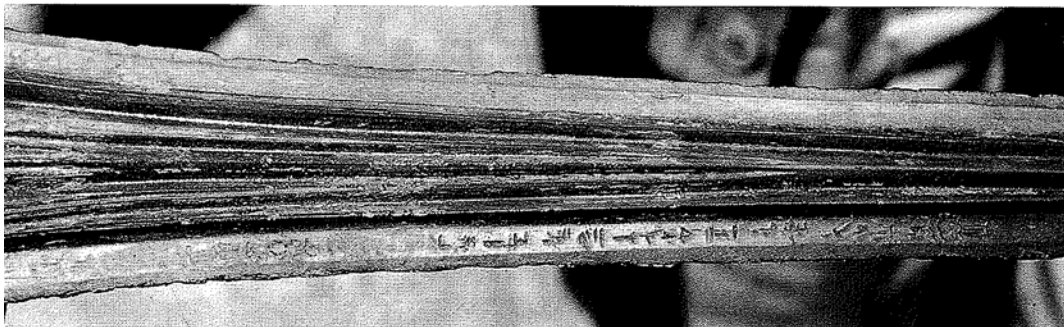
⁶ Που βρίσκεται περισσότερο από 200 χιλιόμετρα ανατολικά της σημερινής Άγκυρας.

⁷ Η ανεύρεσή του δημοσιεύθηκε από τους Ünal, Ertekin και Ediz, (Ünal κ. ά.), 1991.

Eski Örenyeri Menkii, περίπου 750 μέτρα νοτιοδυτικά της Πύλης των Λεόντων της Χαττούσα. Σύμφωνα με τη δημοσίευση, το ξίφος (βλ. σχήμα 1) παραδόθηκε στο μουσείο του Boğazköy από τους χειριστές του γκρέντερ και στη συνέχεια μεταφέρθηκε στο μουσείο του Çorum. Ο Hansen⁸ επισημαίνει το γεγονός ότι το ξίφος δεν είχε βρεθεί κατά τις ανασκαφές στην ίδια περιοχή –λίγο προ του 1991- που διηύθυνε ο P. Neve του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Κωνσταντινούπολης.

Σχήμα 1Α: Διαφορετικές όψεις του ξίφους που βρέθηκε στη Χαττούσα⁹.

Σχήμα 1Β: Το ξίφος σε φωτογραφία (άνω) και σε λεπτομέρεια της επιγραφής (κάτω)¹⁰

Οι συγγραφείς¹¹ της δημοσίευσης τονίζουν ότι η περιοχή όπου εκτελούντο τα έργα οδοποιίας αποτελείται από φυσικές εδαφικές στρώσεις και δεν περιείχε κανένα άλλο εύρημα, αρχιτεκτονικό ή πολιτιστικό. Αυτό το γεγονός αποκαλύπτει ότι το ξίφος δεν βρέθηκε στην αρχική θέση του¹². Ακόμη δε και αν κάποια κεραμικά θραύσματα βρέθηκαν διασκορπισμένα στην επιφάνεια, το γεγονός αυτό μπορεί να υποδηλώνει απλώς ότι η περιοχή ήταν κατοικημένη κατά την περίοδο των Χετταίων και όχι ότι εκεί ήταν η αρχική του θέση. Η μεγάλη σπουδαιότητα του ξίφους έγκειται σε μία ακκαδική επιγραφή στη λεπίδα του (σχήμα 1Β), σε μία μόνο γραμμή 16,5 εκ. μήκους και 0,6 εκ. ύψους, η οποία διαβάζεται:

⁸ Hansen, 1994.

⁹ Όπως δημοσιεύθηκε από του Έ. J. P. Nal, κ.ά., (1991), κατά το δικτυακό τόπο www.hittites.info, βλ. επίσης Taracha 2003, σελ. 368. Δημοσιεύεται επίσης και στο Ertekin & Ediz, 1993, σελ. 720.

¹⁰ Πηγή Neve 1993, σελ. 649.

¹¹ Όπως αναφέρει ο Hansen, 1994.

¹² In situ.

“I-NU-MA ᵐDU-UT-ḪA-LI-YA LUGAL.GAL KUR ᵁRU A-AŠ-
ŠU-WA Ú-ḪAL-LIQ GIR^{HI} · A AN-NU-TIM A-NA D^IŠKUR BE-
LÌ-ŠU Ú-ŠE-LI”

Η επιγραφή όπως τη μετέφρασαν οι συγγραφείς¹³, γράφει:

“Όπως ο Duthaliya [Τουνταλίγια (ς)] ο Μεγάλος Βασιλιάς διέλυσε
τη Χώρα-Άσσουβα (Assuwa) αυτός αφιέρωσε αυτά τα ξίφη στο θεό
της Καταιγίδας, τον κύριό του”.

2.2.- Στρατιωτικές Συγκρούσεις Μυκηναίων και Χετταίων την Εποχή του Χαλκού

2.2.1.- Η Χεττιτική Αυτοκρατορία

Η αυτοκρατορία των Χετταίων διήρκεσε περίπου από την αρχή του 17^{ου} αιώνα π.Χ. (~1670 π.Χ.) έως το 1177 π.Χ.. Στην πρωτεύουσά της Χαττούσα βρέθηκε, κατά τις ανασκαφές, αρχείο με πινακίδες που αποκρυπτογραφήθηκε από τον Hrozny. Για να μπορέσει ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την περιγραφή που ακολουθεί, στο σχήμα 2 παραθέτουμε χάρτη –όπως τον προσαρμόσαμε για τις ανάγκες του παρόντος-, στον οποίο φαίνονται οι θέσεις των ονομάτων των τοποθεσιών που περιλαμβάνονται στα χεττιτικά αρχεία, σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές¹⁴. Στο Παράρτημα 1 παρατίθεται επίσης πίνακας με το χρονολογικό «συγχρονισμό» των εποχών σε Ελλάδα, Τροία, Αίγυπτο και Χεττιτική αυτοκρατορία.

2.2.2.- Ο Μεγάλος Βασιλιάς Τουνταλίγια (ς) 2^{ος} του Χάττι και η Συνομοσπονδία Άρζαβα και Άσσουβα

Στη χεττιτική αυτοκρατορία υπήρξαν τρεις ή τέσσερις Μεγάλοι Βασιλείς με το όνομα Τουνταλίγια (ς) (Tudhaliya) -οι αρχαιολόγοι θεωρούν τον αριθμό τέσσερις ως πλέον πιθανό- και δίδουν το όνομα Τουνταλίγια(ς) 1^{ος}/2^{ος} σε έναν ή δύο σχεδόν σύγχρονους μεταξύ τους βασιλείς, μεταξύ του 1450 και 1380 π.Χ.¹⁵. Ο βασιλιάς Τουνταλίγια(ς), που αναφέρεται στην ακκαδική επιγραφή του ξίφους, μπορεί να είναι μόνον ο Τουνταλίγια(ς) 2^{ος} του δεύτερου μισού του 15^{ου} αιώνα π.Χ. (1450 – 1400 π.Χ.), διότι¹⁶ ο τρόπος γραφής του ονόματος με μέσο *D*, αντί με ψιλό *T*, απαντάται στην περίοδο αυτή. Όταν ο Τουνταλίγια(ς) 2^{ος} ανέβηκε στο θρόνο, πλέον των κινδύνων από τα Νοτιοανατολικά που προϋπήρχαν, ένας πρόσθετος κίνδυνος –για τη Χεττιτική Αυτοκρατορία- προερχόμενος από τις χώρες της Άρζαβα, αναδυόταν στη Δυτική και Νότια Μικρά Ασία. Οι χώρες της Άρζαβα¹⁷ βρίσκονταν γύρω από την Κλασική Έφεσσο¹⁸, η οποία πρέπει να ήταν η βασιλική έδρα της Άρζαβα¹⁹. Όπως οι Χουρρίτες στα νοτιοανατολικά και οι Κάσκα στα βόρεια, έτσι και η Δύση θα μπορούσε τελικά να αποβεί εν δυνάμει, μια εξίσου σοβαρή απειλή στη χώρα του Χάττι. Μέσα σ’ αυτό το πλαίσιο, οι προς δυσμάς εκστρατείες του Τουνταλίγια(ς) 2^{ου} έγιναν κυρίως για πρόληψη εχθρικών επιθέσεων. Είχαν σχεδιασθεί δε, ώστε να διαλύσουν τις νεοσχηματισθείσες συνομοσπονδίες στην περιοχή, ή για να επιβάλουν ειρήνη, ή να υποχρεώσουν σε ηρεμία και υποταγή τις χώρες που θεωρούνταν ως

¹³ Ünal κ. ά., 1991 όπως παρατίθεται από τον Hansen, 1994.

¹⁴ Bryce 2003a, 2005, Yakar 1976, Hoffner 1998, Melchert 2003, ιστότοπος www.hittites.info.

¹⁵ Βλ. Bryce 2005, σελ. 122–123, Gurney 1990, σελ. 181, Cline, 1996, ιστότοπος www.hittites.info.

¹⁶ Σύμφωνα με Ünal et al., 1991, όπως παρατίθεται στο Hansen 1994.

¹⁷ Όπως την αποκαλούν τα χεττιτικά κείμενα.

¹⁸ Α(μ)πασα στα Χεττιτικά κείμενα.

¹⁹ Bryce 2005, σελ. 360 - Niemeier, 1999a, σελ. 142.

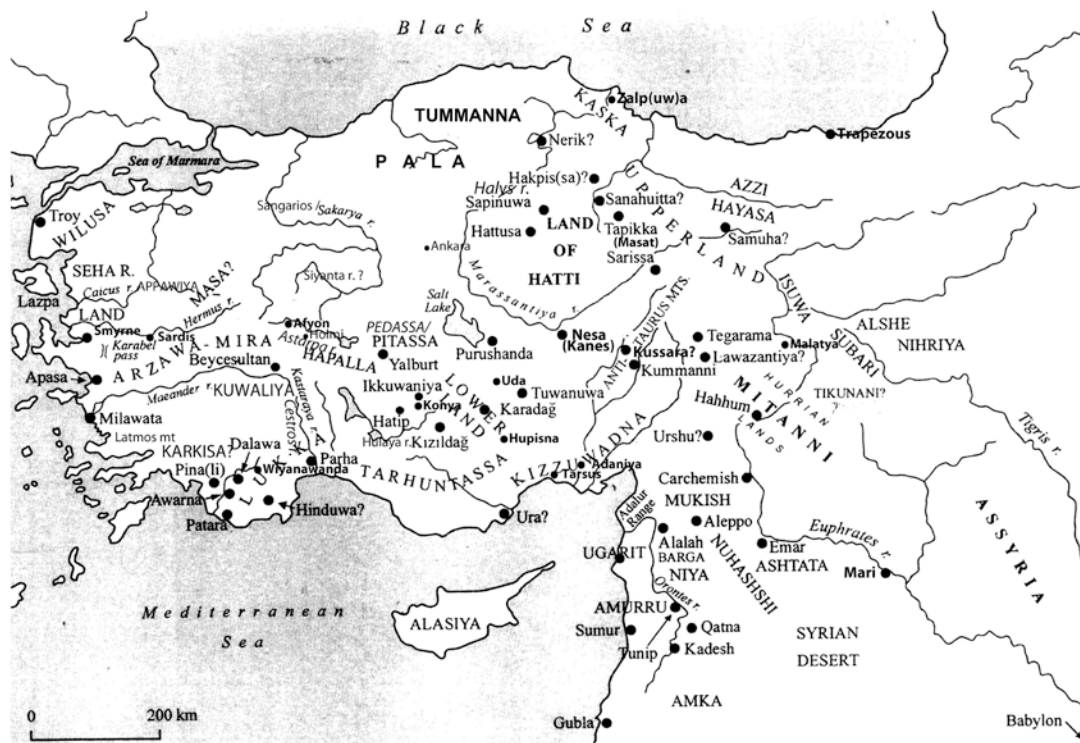
εχθροί των Χετταίων, πριν η διαφαινόμενη απειλή φθάσει σε επικίνδυνα επίπεδα. Ο βασιλιάς οδήγησε τα στρατεύματά του στις εχθρικές περιοχές, σε μια σειρά καταστρεπτικών, για τους αντιπάλους του, στρατιωτικών εκστρατειών. Ο πρώτος στόχος των εκστρατειών αυτών ήταν οι χώρες που ανήκαν στη Χώρα της Άρζαβα²⁰:

*Μικρά Άρζαβα, Χώρα του Ποταμού Σέχα (Seha River Land),
Χάπαλλα*

και όχι μόνον, αλλά –δίπλα τους- και ένας αριθμός άλλων δυτικών χωρών και πόλεων:

*Σαριγιάννα, Ουλιβάντα, Παρσουχάλντα κατά την πρώτη εκστρατεία
και στη συνέχεια Χώρα του Ποταμού Λίμγια και οι χώρες της
Αγκουίσα, Παριγιάννα²¹, Αρίννα, Βαλλάριμα, Χαλάταρσα.*

Πολλές από τις πληροφορίες μας γι' αυτές αλλά και τις άλλες εκστρατείες προς ανατολάς στις οποίες ενεπλάκη ο Τουνταλγία (ς) προκύπτουν από τα διασωζόμενα αποσπάσματα των Χρονικών²² του βασιλιά²³:

Σχήμα 2: Χάρτης της Χεττιτικής επικράτειας που παρουσιάζει τα τοπωνύμια²⁴, αλλά και την κατανομή της γλωσσικής ομάδας Palā κατά τον Melchert²⁵, προσαρμοσμένος από το συγγραφέα.

“Αλλά όταν επέστρεψα στη Χαττούσα τότε αυτές οι χώρες εκήρυξαν πόλεμο εναντίον μου: []ούγκα, Κίσπουβα, Ουνάλγια, [], Ντούρα, Χάλλουβα, Χουβαλλούσιγια, Καρακίσα, Ντούντα, Αντάντουρα, Παρίστα, [], []βαα, Βάρσιγια, Κουρούπιγια, []λούϊσσα, (ή

²⁰ Bryce 2005, σελ. 124.

²¹ Κατά τον Huxley, 1965, σελ. 32 πρόκειται για την Πριήνη = Πριῶνα = Πριανός στα Κρητικά.

²² Το πλήρες κείμενο των "Χρονικών" όπως και άλλα χεττιτικά κείμενα μπορούν να ανευρεθούν και στο δικτυακό τόπο: www.hittites.info.

²³ Χρονικά, στίχοι. 13'-21' όπως παρατίθεται από τον Bryce 2005, σελ. 125.

²⁴ Πηγή Bryce 2005, σελ. 37 προσαρμοσμένος από το συγγραφέα με τα Bryce, 2003a, σελ. 43, Yakar, 1976, σελ. 118, Hoffner (1998, σελ., x).

²⁵ Melchert, 2003, σελ. 9, βλ. και Σχήμα 12 του παρόντος.

Λούσα ;), Άλατρα (:), Όρος Παχουρίνα, Πασουχάλτα, [], Βιλούσιγια (Wilusiya), Ταρουΐσα (Taruisa). [Αυτές οι χώρες] με τους πολεμιστές τους συγκεντρώθηκαν όλοι..... και παρέταξαν τα στρατεύματά τους απέναντί μου”.

Και ο Τουνταλίγια (ς) συνεχίζει²⁶:

“Εγώ, ο Τουνταλίγια, μετέφερα τις δυνάμεις μου τη νύχτα και περικύκλωσα το στρατό του εχθρού. Οι θεοί μου παρέδωσαν το στρατό τους σε μένα, η θεά του Ήλιου Αρίννα, ο θεός της Καταιγίδας του Ουρανού, ο Προστάτης Φύλακας Άγγελος του Χάττι, Ζάμπαμπα, η Ιστιάρ, Σίν, Λελβάνι. Νίκησα το στρατό του εχθρού και εισήλθα στη χώρα τους. Και από οποιαδήποτε χώρα κι αν ήλθε στρατός στη μάχη, οι θεοί στάθηκαν εμπρός μου, και οι θεοί παρέδωσαν σε μένα τις χώρες που ανέφερα και οι οποίες είχαν κηρύξει πόλεμο. Σε όλες αυτές τις χώρες σκόρπισα θάνατο. Τον κατακτημένο πληθυσμό, τα βόδια, τα υπάρχοντα της χώρας, τα μετέφερα μακριά στη Χαττούσα. Και ως λάφυρα 10.000 πεζούς στρατιώτες και 600 ομάδες αλόγων για άρματα μαζί με τους «κυρίους των χαλιναριών» τα μετέφερα στη Χαττούσα, και τα εγκατέστησα στη Χαττούσα.”.

Στο παραπάνω κείμενο η Βιλούσιγια - Wilusiya (φίλιος) και η Ταρουΐσα-Taruisa (Τρώας) εμφανίζονται ως οι πιο απομακρυσμένες περιοχές σε ένα κατάλογο εικοσιδύο χωρών που είχαν συγκροτήσει μία αντι-χεττιτική συμμαχία στη διάρκεια της βασιλείας του Τουνταλίγια(ς) 1^{ου}/2^{ου}. Από το όνομα Άσσουβα, που ήταν προφανώς μια γενική ονομασία που περικλείει όλες αυτές τις χώρες, η συμμαχία συχνά αναφέρεται ως Συνομοσπονδία της Άσσουβα²⁷. Ο κατάλογος των εικοσιδύο χωρών που συνθέτουν τη συμμαχία αρχίζει με τη χώρα των [Λ]ούκκα, που βρίσκονταν στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία και περιελάμβανε την περιοχή όπου τοποθετείται η Λυκία της πρώτης χιλιετίας π. Χ., και τελειώνει με τη Βιλούσιγια και την Ταρουΐσα, τις οποίες οι περισσότεροι μελετητές έχουν ταυτοποιήσει με το Ίλιον/Τροία. Είναι ενδιαφέρον ότι ο Τρωικός Κατάλογος στην Ιλιάδα²⁸ αρχίζει και τελειώνει με τους ίδιους τόπους, αλλά με την αντίθετη σειρά: αρχίζει με την Τροία και τελειώνει με τη Λυκία. Κατά τα άλλα η συμφωνία μεταξύ των δύο καταλόγων δεν είναι μεγάλη. Στα Χρονικά του, ο Τουνταλίγια(ς) αναφέρει ότι νίκησε και κέρδισε λάφυρα από την Άσσουβα, λόγω της θεϊκής εύνοιας και υποστήριξης. Επισημαίνεται ότι, ήδη πολύ νωρίτερα, από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα π.Χ. την εποχή του Χαττούσιλι²⁹ 1^{ου}, οι Χετταίοι βασιλείς συνήθιζαν να αφιερώνουν τα λάφυρά τους στις θεότητες-προστάτες, ως έκφραση της ευγνωμοσύνης τους για τη θεϊκή συμπαράσταση³⁰. Αυτή η παράδοση, που ακολουθούσαν οι Χετταίοι βασιλείς, θα μπορούσε να υπονοεί και την αφιέρωση των λάφυρων (ξιφών) στις θεότητες-προστάτες.

Η Ταρουΐσα, για την περίοδο του Τουνταλίγια (ς) 2^{ου}, αναφέρεται άλλη μία φορά στις πηγές μας, σε μια επιγραφή της Ύστερης Εποχής του Χαλκού επί ενός αργυρού αγγείου, δυστυχώς άγνωστης προέλευσης³¹, που τώρα ευρίσκεται στο Μουσείο

²⁶ Χρονικά, στίχοι. 22’-36’ όπως παρατίθεται από τον Bryce 2005, σελ. 125.

²⁷ Bryce 2006, σελ. 108.

²⁸ Ομήρου Ιλιάς Β, 811 – 877.

²⁹ 1650 – 1620 π.Χ. κατά τον Bryce, 2005, βλ. επίσης και τον ιστότοπο www.hittites.info.

³⁰ Hansen 1994, υποσημ. 10.

³¹ Μάλλον από την Καρχεμίς κατά τον Hawkins, 1997.

Πολιτισμών της Ανατολίας στην Άγκυρα (βλ. Παράρτημα 2³²). Η επιγραφή, σε λουβικά ιερογλυφικά, αναφέρει την κατάκτηση μιας περιοχής που ονομάζεται Ταρβίζα ή Ταρου(Φ)ίσα (πιθανά ο ιερογλυφικός τύπος για την Ταρούϊσα) από ένα βασιλιά Τουνταλίγια(ς)³³. Σύμφωνα με τον Hawkins –ο οποίος δημοσίευσε την επιγραφή– ο βασιλιάς είναι ο Τουνταλίγια(ς) 2^{ος} και η Ταρβίζα (Tarwiza) είναι η Ταρου(Φ)ίσα που είναι η παλαιότερη αναφορά της Τροίας σε αρχαιολογικά κείμενα. Η επιγραφή του αργυρού αγγείου, που αναφέρεται στην κατάκτηση της Ταρούϊσα από τον Τουνταλίγια(ς) 2^ο κατά την επιδρομή του εναντίον της Άσσουβα/ Άρζαβα, μεταγράφεται κατά τον Hawkins³⁴:

§1 zi / a – wa / i – ti CAELUM- pi sa – ma – i (a) – ‘REGIO.HATTI VIR₂
*273 i (a) – sa₅ – zi / a – t_à REX ma – zi / a – kar – hu – ha REX PRAE – na
§2 tara/i – wa / i – zi / a – wa / i (REGIO) REL + ra / i MONS. [tu]
LABARNA + la hu – la – i (a) – t_à
§3 wa / i – na – ‘ pa – ti- i (a) – ‘ANNUS – i (a) i (a) – zi / a – t_à

«Αυτό το αγγείο ο Σαμάγια (Samaya) ο άνθρωπος από τη Χώρα του Χάττι, αφιέρωσε (;) για τον εαυτό του ενώπιον του βασιλιά Μάζα-Καρούχα (Maza-Karhuha), όταν ο Μεγάλος Βασιλιάς Τουνταλίγια (ς) (Tudhaliya Labarna) κατέλαβε τη χώρα της Ταρβίζα (Tarwiza) – αυτό σ’ εκείνο το έτος το έκανε».

Σύμφωνα με την άποψή μας, υπάρχουν δύο πιθανολογούμενες αναφορές, παρόμοιες με την «Άρζαβα» στην Ελλάδα:

(α) Στη Γραμμική Β’ όπου ο Προμπονάς³⁵ αναφέρει την επιγραφή:
me-nu-wa, a-pe-e-ke a-re-sa-ni-e [[VIR 1]]
o-pi-ke-ri-jo-de ki-ti-ta o-pe-ro-ta [[e]]
e-re-e VIR 1 VIR

λέγει ότι είναι δύσκολη η απόδοση/μετάφραση και δίδει την –όχι ικανοποιητική για μας– ερμηνεία «a-re-sa-ni-e = ἄρ ἑνσανίεν»:

Ο (αξιωματούχος) Μενύας απέστειλε ἄρ ἑνσανίεν (να ανέβει)
στο Επισχέριον ένα κτίταν που όφειλε (οφείλοντα)
να κωπηλατεί ΑΝΔΡΑΣ Ι

Προτείνουμε:

«Ο Μενύ(Φ)ας απέστειλε στην Άρζαβα (στη δοτική: Αρζάβει) =
a-re-sa-ni (F) e ...»..... και,

(β) Στη Γραμμική Α’ σε επιγραφή από το Ακρωτήριο της Θήρας σε πρόχου, τη λέξη «a-re-sa-na» την οποία ο Τσικριτσίης³⁶ διαβάζει «Αλίσαρνα».

Σύμφωνα με την άποψή μας θα μπορούσε να είναι «a-re-sa-n(F)a» σε μια μεταφορά της "Άρζαβα στη γλώσσα που καταγράφει η Γραμμική Α’ και στην οποία κατά τον Τσικριτσίη³⁷ υπερισχύουν τα στοιχεία μιας πρώιμης αιολικής διαλέκτου της εποχής του Χαλκού. Να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό τη δημοσιευμένη³⁸ σημείωση

³² Στο Παράρτημα 2, η φωτογραφία του αγγείου και της επιγραφής του.

³³ Βλ. Hawkins, 1997, Bryce 2006, σελ.109.

³⁴ Hawkins, 1997, βλ. και Παράρτημα 2.

³⁵ Πινακίδα PY An 724, βλ. Προμπονάς, 1990, σελ. 194.

³⁶ Τσικριτσίης, 2001, σελ. 107, ο οποίος αναφέρεται στον πληθυντικό σε "πρόχους" και όχι "πρόχου".

³⁷ Τσικριτσίης, 2001, σελ. 248.

³⁸ Paul Faure, στο Nestor Journal, Σεπτέμβριος 1989.

(note), του Paul Faure του Πανεπιστημίου της Ινδιάννα, όπου διάβασε "*Η νόμφη μ' έσωσε*" στην ελληνική σε όστρακο επιγεγραμμένο σε Γραμμική Α', από τα Πηλικάτα της Ιθάκης, προερχόμενο από στρώμα χρονολογούμενο περί το 2700 π.Χ.

2.2.3.- Θέση της Άσσουβα και της Άρζαβα- Σχέσεις με Αχιγιάβα

Συγκρούσεις τους με τη Χώρα του Χάττι κατά τα χεττιτικά αρχεία - Κύπρος

Το ερώτημα που ανακύπτει μετά από αυτά είναι ο καθορισμός της θέσης της Άσσουβα των χεττιτικών αρχείων. Στο παρελθόν διαπιστώθηκε ότι δύσκολα μπορούσε να εντοπισθεί η ακριβής θέση της Άσσουβα, αν και ήταν ξεκάθαρο ότι βρισκόταν κάπου στην βορειοανατολική Μικρά Ασία. Τώρα πλέον είναι σχεδόν βέβαιο ότι το όνομα «Άσσουβα» είναι η απόδοση στα χεττιτικά, του ελληνικού ονόματος «Άσία», το οποίο αναφέρεται στη Λυδία κατά στις παλαιότερες αναφορές του, από τους αρχαίους έλληνες συγγραφείς. Αργότερα όμως επεξετάθη και συμπεριέλαβε το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής Μικράς Ασίας³⁹:

Aššuwā = A-aš-šu-wa στα χεττιτικά, αντίστοιχο

A-si-wi-ja → Aswia = Ασφια στη Γραμμική Β' και άλλες

παρλλαγές → Άσία στα νεότερα ελληνικά.

Ο Γεωργακάς⁴⁰ αναλύει λεπτομερώς το όνομα Ασία όπως αναφέρεται στις ελληνικές, χεττιτικές, αιγυπτιακές και ρωμαϊκές πηγές και μάλιστα αναφέρει και μια λέξη της Γραμμικής Α': "*asuja- (?)*"⁴¹. Στις πινακίδες της Γραμμικής Β' της Πύλου βρίσκουμε «*ro-ti-ni-ja a-si-wi-ja = πότνια ασιατική*»⁴² όπως και γυναίκες με προσδιορισμό καταγωγής «*a-swi-ja = ἄσφια*»⁴³. Οι προτάσεις για την ταύτιση της θέσης της Άσσουβα ποικίλλουν, καταλήγουν τελικά να την προσδιορίζουν είτε στην ενδοχώρα, είτε στην παράκτια περιοχή νοτιότερα της Τρωάδας και βορειότερα της Άρζαβα⁴⁴.

Αυτή η περιοχή είχε συμμαχικές σχέσεις με την Αχιγιάβα (Ahhiyawa) όπως μας πληροφορεί ένα χεττιτικό κείμενο, το *Κατηγορητήριο του Μαντουβάτα* (*Madduwata = ΜαδδουΦάτης* (;))⁴⁵. Σύμφωνα με τον Güterbock⁴⁶ μια περίληψη του Κατηγορητηρίου του Μαντουβάτα είναι η ακόλουθη⁴⁷:

*Στην αρχή του το κείμενο μας πληροφορεί ότι ο Μαντουβάτας εκδιώχθηκε από τη χώρα του από τον Ατταρισίγιας (Ατρέας) τον άνθρωπο*⁴⁸ της Αχιγιά⁴⁹.

³⁹ Cline, 1996.

⁴⁰ Γεωργακάς, 1969.

⁴¹ Ο.π., σελ. 73, όπου παραθέτει ότι η λέξη της Γραμμικής Α' υπάρχει στην πινακίδα HT 11 Π 1 της Κρήτης και σελ. 76.

⁴² Ruiperez & Melena, σελ.184.

⁴³ Chadwick 2000, σελ. 157.

⁴⁴ Cline 1996, βλ. και σχήμα 2 του παρόντος.

⁴⁵ Το κείμενο αυτό κατά το παρελθόν απεδίδετο στους βασιλείς Τουνταλγία(ς) 4^ο και το γιού του Αρνούβαντα 2^ο (1237 – 1177 π.Χ.) αλλά μετά από πρόσφατη –ευρέως αποδεκτή– αναχρονολόγησή του αποδίδεται πλέον στους βασιλείς Τουνταλγία(ς) 2^ο και το γιού του Αρνούβαντα 1^ο τρεις και δύο γενεές αντίστοιχα πριν από τον Μεγάλο Σουπιλουλιούμας, δηλαδή περί το 1430 π.Χ., όπως το αναχρονολόγησε ο Güterbock, 1983/1997, σελ. 200.

⁴⁶ Ο. π.

⁴⁷ Το πλήρες κείμενο για τον ενδιαφερόμενο μελετητή παρατίθεται στον Beckman, 1999, σελ. 153-160 και στον Hoffner, 2009, σελ. 296-313, αλλά και στο www.hittites.info.

⁴⁸ Στα χεττιτικά "LÚ^{URU}".

⁴⁹ Ο Huxley (1960, σελ. 9) μεταφράζει επίσης "άνθρωπος" το χεττιτικό LÚ^{URU}, όπως και ο Cline (2009, σελ. 121).

Ας σημειωθεί ότι ο Beckman στο βιβλίο του «Χεττιτικά Διπλωματικά Κείμενα»⁵⁰ αντί για «άνθρωπος της Αχιγιά» μεταφράζει «the ruler of Ahhiya = ο κυβερνήτης της Αχιγιά». Το όνομα της χώρας του Μαντουβάτα δεν αναφέρεται. Ο βραχύς τύπος «Αχιγιά» (όπως και το συχνότερο Αχιγιάβα) επίσης απαντάται σε ένα κείμενο μαντείου περίπου της ίδιας περιόδου, το οποίο αναφέρει την Αχιγιά ως εχθρό: «ο εχθρός του άνδρα από την Αχιγιά»⁵¹. Έτσι ο βραχύς τύπος Αχιγιά είναι ο αρχαιότερος. Ο συγγραφέας του παρόντος υπενθυμίζει ότι ακόμη και σήμερα στο Νομό Αχαΐας –λίγο έξω από την Πάτρα– μία περιοχή ονομάζεται «Κάτω Αχαγιά» στην τρέχουσα ντοπιολαλιά. Είναι εξ άλλου γνωστό ότι το γράμμα του ελληνικού αλφαβήτου «ι = γιώτα» αποδίδει την προφορά «γι» όπως π.χ. γράφουμε «ιατρός» και προφέρουμε «γιατρός».

Εμπρός στην επίθεση του Ατταρισίγιας, ο Μαντουβάτα(ς) ετράπη σε φυγή και κατευθύνθηκε για να βρεί καταφύγιο προς τον Τουνταλίγια(ς), ο οποίος εμπόδιζε τον Ατταρισίγιας από το να τον καταδιώξει περαιτέρω, εγκατέστησε δε τον Μαντουβάτα(ς) στη χώρα του όρους Ζίπασλα⁵² και τον κατέστησε έναν από τους υποτελείς των Χετταίων. Μεταξύ των υποχρεώσεών του ως υποτελούς ήταν η απαγόρευση να έχει κάθε επαφή με τον Ατταρισίγιας. Μετέπειτα ο Μαντουβάτα(ς) επετέθη στην Αρζαβα, εχθρό των Χετταίων, αλλά ηττήθηκε ολοκληρωτικά, και διασώθηκε χάρις στο χεττιτικό στρατό. Παρά ταύτα ο βασιλιάς τον επανεγκατέστησε στην παλιά του θέση. Αργότερα ο Ατταρισίγιας επέστρεψε επιζητώντας να φονεύσει τον Μαντουβάτα(ς). Ο Τουνταλίγια(ς) απέστειλε ένα στρατηγό να βοηθήσει τον Μαντουβάτα(ς) επειδή εκείνος δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την επίθεση. Οι Χετταίοι πολέμησαν εναντίον του Ατταρισίγιας σε μια μάχη, στην οποία ο Ατταρισίγιας είχε μαζί του 100 άρματα. Τότε όπως διαβάζουμε: "Ένας αρχηγός του Ατταρισίγιας σκοτώθηκε και ένας από τους δικούς μας αρχηγούς, ο Ζιντάντας, σκοτώθηκε".

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθούν δύο γεγονότα: (α) ότι η μάχη έγινε βαθειά στη ενδοχώρα της Μικράς Ασίας (πέραν της Αρζαβα) και (β) ότι στο απόσπασμα αυτό, όπου περιγράφεται μια μάχη με άρματα, επιλέγεται να αναφερθεί ο θάνατος ενός αρχηγού από κάθε πλευρά, αναφέρεται μάλιστα και το όνομα του Χετταίου, γεγονός που είναι μοναδικό στα χεττιτικά ιστορικά κείμενα και ανακαλεί στη μνήμη μάχες που περιγράφει ο Όμηρος.

Τότε μια πόλη που ονομαζόταν Ντάλαβα ή Τάλαβα (Dalawa/ Talawa) άρχισε εχθροπραξίες εναντίον των Χετταίων και ο στρατηγός που μόλις είχε πολεμήσει τον Ατταρισίγιας τώρα κατευθύνθηκε εναντίον της πόλης.

Το όνομα Τάλαβα έχει ταυτισθεί από τους περισσότερους μελετητές με την πόλη Τλως της Λυκίας, της οποίας το όνομα στα Λυκικά ήταν Τλάβα (Tlawa). Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων αναφέρεται η πόλη της Χίντουβα⁵³ (Hinduwa), της οποίας το όνομα, ταυτίζεται από μερικούς με την Κάντυμπα (Kandyba), περίπου 90 χιλιόμετρα από την πόλη Τλως. Είναι αλήθεια ότι και οι δύο ταυτοποιήσεις βασίζονται στη φωνητική ομοιότητα, αλλά η εγγύτητα των δύο τόπων μεταξύ τους,

⁵⁰ Beckman, 1999, σελ. 154, §1.

⁵¹ Cline, 2009, σελ. 125 και Ünal, 1991, σελ. 20, στοιχείο 18, που αναφέρει την πινακίδα KBo 16.97.

⁵² Που δεν είναι γνωστή από αλλού.

⁵³ Πόλη που στα χεττιτικά κείμενα αναφέρεται μόνον εδώ.

υποστηρίζει αυτήν τη διπλή ταυτοποίηση πέρα από το γεγονός ότι η Τλάβα στα λυκικά είναι πρακτικά ταυτόσημη με τη χεττιτική λέξη. Ενώ αντίστοιχα το όνομα Ατταρισίγιας δεν συνδέεται με αυτήν την πόλη, το γεγονός ότι ο Χετταίος στρατηγός που μόλις πριν είχε αντιμετωπίσει τον Ατταρισίγιας/Ατρέα, στην επόμενη παράγραφο στρέφεται εναντίον της Τλάβα, υποδηλώνει ότι ο «άνθρωπος της Αχιγιά», εκτός από την ενδοχώρα πέραν της Άρζαβα, επιχειρούσε και στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία.

Στη συνέχεια του κειμένου δεν γίνεται καμία αναφορά στην Αχιγιάβα μέχρι το τελευταίο τμήμα, την πολυσυζητημένη επίθεση στην Κύπρο (Αλάσιγια). Κάποιος, προφανώς ο βασιλιάς Αρνουβάντας⁵⁴ 1^{ος}, γιός του Τουνταλίγια (ς) 2^{ος}, κατηγόρησε τον Μαντουβάτας με αυτά τα λόγια⁵⁵:

«Αφού η Αλάσιγια (Alasiya) ανήκει στη Μεγαλειότητά μου, [γιατί της επετέθης;]», ο Μαντουβάτας απήντησε: «Όταν ο Ατταρισίγιας και ο άνθρωπος της Πιγκάγια (Piggaya) έκαναν επιδρομές στην Αλάσιγια, και εγώ επίσης έκανα επιδρομές. Ούτε ο πατέρας της Μεγαλειότητάς σου ούτε η Μεγαλειότης σου με συμβούλευσαν ποτέ (και να μου πουν): «Η Αλάσιγια είναι δική μου! Αναγνώρισέ την ως δική μου. Τώρα αν η Μεγαλειότης σου θέλει οι αιχμάλωτοι από την Αλάσιγια να επιστραφούν, θα της τους επιστρέψω.» [Σ' αυτό ο βασιλιάς απάντησε:] «Εφ' όσον ο Ατταρισίγιας και ο άνθρωπος από την Πιγκάγια είναι ανεξάρτητοι από την Μεγαλειότητά μου, ενώ εσύ, Μαντουβάτας, είσαι υποτελής της Μεγαλειότητός μου, γιατί ενώθηκες μαζί τους;»

Δεν γνωρίζουμε με ποιο σκεπτικό ο Αρνουβάντας θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι η Κύπρος (Αλάσιγια) του ανήκε ή ποιός μπορεί να ήταν «ο άνθρωπος της Πιγκάγια». Το ρήμα που χρησιμοποιήθηκε σε συνάρτηση με την Αλάσιγια είναι ο θαμιστικός⁵⁶ τύπος «επιτίθεμαι», που καλύτερα αποδίδεται ως «κάνω επιδρομές». Το κείμενο δεν αναφέρεται σε κατάκτηση και οι επιδρομές δεν αναμένεται να έχουν αφήσει απτά ίχνη⁵⁷. Από τα χεττιτικά κείμενα προκύπτει ότι, κατά τη διάρκεια της βασιλείας των δύο⁵⁸: Τουνταλίγια (ς) 2^{ος} και του διαδόχου του Αρνουβάντας 1^{ος}, η Αχιγιάβα και η Άσσουβα αποτελούσαν ένα είδος συμμαχίας και πολεμούσαν και οι δύο τους εναντίον των Χετταίων.

Στη χεττιτική πινακίδα (KUB⁵⁹ XXIII 13) υπάρχει η ακόλουθη –δύσκολη να μεταφρασθεί ορθά– έκφραση για μια επίθεση στη χώρα του Ποταμού Σέχα⁶⁰, ενός Χετταίου βασιλιά⁶¹:

“[x +]X ku-u-ru-ri-ia-aḫ-ta nu-za-kán LUGAL KUR Aḫ-ḫi-ia-u-ua EGIR-pa e-ip-ta[]”

⁵⁴ 1400 - 1385 π.Χ., γαμβρός από την κόρη του Τουνταλίγια(ς) 2^{ος}, κατά το www.hittites.info, ενώ ο Bryce (2005) δίδει για 4 συνολικά βασιλείς το διάστημα από 1400 – 1350 π.Χ..

⁵⁵ Βλ. και Beckman, 1999, σελ. 153-160.

⁵⁶ Θαμιστικός: εκ του θαμά=συχνά. Λέξη που χρησιμοποιείται στη γραμματική για ρήματα που παράγονται από άλλα ρήματα και τα οποία σημαίνουν ότι η έννοια «η υπό του πρωτοτύπου ρήματος σημαυνομένη», επαναλαμβάνεται συχνά και σε μεγάλο βαθμό [Ηλιος, τομ. Θ, σελ. 469].

⁵⁷ Güterbock 1997, σελ. 200.

⁵⁸ ~1420 π.Χ. – 1385 π.Χ., κατά τον ιστότοπο www.hittites.info, ενώ ο Bryce (2005) δίδει για 4 συνολικά βασιλείς το διάστημα από 1400 – 1350 π.Χ..

⁵⁹ KUB = Keilschrifturkunden aus Bogazköi.

⁶⁰ Βρίσκεται μεταξύ Άρζαβα και Τροίας/Βιλούσιγια όπως μπορούμε να δούμε στο σχήμα 2.

⁶¹ Cline, 1996, σελ. 146.

Ο Güterbock⁶² μεταφράζει:

“[Έτσι και έτσι] έκανε πόλεμο και βασιζόταν/στηριζόταν στον
βασιλιά της Αχιγιάβα»,

συμφωνώντας με τον Easton⁶³. Μπορούμε λοιπόν να επισημάνουμε μια έμμεση (αν
όχι άμεση) ανάμειξη του βασιλιά της Αχιγιάβα στην Μικρά Ασία κατά τη διάρκεια
του Χαττούσιλι 3^{ου}⁶⁴, περίπου 120 χρόνια μετά τον Τουνταλίου (ς) 2^{ος}.

2.2.4.- Η αρχαία ελληνική γραμματεία για Μικρά Ασία και Κύπρο

Στην πρόσφατη ελληνική βιβλιογραφία αναφέρεται⁶⁵ ότι οι Ατρείδες κυρίευσαν την
Κύπρο περί το 1250 π.Χ., την εποχή της εκστρατείας των επτά επί Θήβαις⁶⁶, όταν οι
Αργείοι τους ζήτησαν βοήθεια εναντίον των Θηβών. Για το λόγο αυτό δεν
συμμετείχαν οι Μυκήνες στην εκστρατεία των Αργείων εναντίον των Θηβών. Ο
Κακριδής⁶⁷ αναφέρει ότι ο Αγαμέμνων σε συζήτησή του με άλλους ήρωες στο
στρατόπεδο της πολιορκημένης Τροίας ανέφερε ότι οι δικοί του (των Μυκηνών)
τελικά δεν πήραν μέρος στην εκστρατεία εναντίον των Θηβών λόγω κακών οиωνών⁶⁸.
Η Ιλιάδα⁶⁹ αναφέρει ότι ο Κινύρας, βασιλιάς της Πάφου στην Κύπρο, έδωσε
"θώρακα ως δώρο φιλοξενίας- Κινύρης δώκε ξεινήϊον εἶναι" στον Αγαμέμνονα και
εκείνος τον φορούσε στην Τροία. Ο Στράβων, για τον θώρακα του Κινύρα, αναφέρει
ότι οι Ατρείδες θεωρούσαν ως δώρα φιλοξενίας/ "ξένια" και όσα απέκτησαν "με βία
και λεηλασία" από την Κύπρο και τα παράλια της⁷⁰:

".....καθάπερ
ἐπὶ τοῦ θώρακος τοῦ Ἀγαμέμνονος λέγεται „τόν
„ποτέ οἱ Κινύρης δώκε ξεινήϊον εἶναι· πύθετο γάρ
„Κύπρονδε μέγα κλέος.“ καὶ δὴ καὶ τὸν πλείω χρόνον
τῆς πλάνης λεκτέον μὲν ἐν τοῖς κατὰ Φοινίκην καὶ Συ-
ρίαν καὶ Αἴγυπτον καὶ Λιβύην γενέσθαι καὶ τὰ περὶ
Κύπρον χωρία καὶ ὅλως τὴν καθ’ ἡμᾶς παραλίαν καὶ
τὰς νήσους· καὶ γὰρ ξένια παρὰ τούτοις καὶ τὸ βία καὶ
τὸ ἐκ λεηλασίας πορίσασθαι, καὶ μάλιστα παρὰ τῶν

Στην Οδύσσεια ο Μενέλαος διηγείται, στον Τηλέμαχο και στο γιό του Νέστορα, ότι
"περιπλανήθηκα σε πολλά μέρη 8 χρόνια" και αναφέρει "Κύπρο, Φοινίκη και Αίγυπτο",
ως μέρη από τα οποία πέρασε με τα πλοία του και "συγκέντρωσε πλούτη"⁷¹:

κτήμασιν. ἦ γὰρ πολλὰ παθὼν καὶ πόλλ’ ἐπαληθεῖς
ἠγαγόμην ἐν νηυσὶ καὶ ὀδοῶτ’ ἔτει ἦλθον,
Κύπρον Φοινίκην τε καὶ Αἴγυπτιοὺς ἐπαληθεῖς,
Αἰθιοπὰς θ’ ἰκόμην καὶ Σιδονίους καὶ Ἑρεμβοὺς
καὶ Λιβύην, ἵνα τ’ ἄρνες ἄφαρ κεραοὶ τελέθουσι.
τρὶς γὰρ τίκτει μῆλα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτὸν·
ἐνθα μὲν οὔτε ἀναξ ἐπιδευὴς οὔτε τι ποιμὴν
τυροῦ καὶ κρειῶν οὐδὲ γλυκεροῖο γάλακτος,
ἀλλ’ αἰεὶ παρέχουσιν ἐπητανὸν γάλα θῆσθαι.
εἶος ἐγὼ περὶ κείνα πολὺν βίοντον ξυναγείρων

Γιατί εγώ ταλαιπωρήθηκα πολύ και περιπλανήθηκα σε πολλά μέρη,
συγκέντρωσα τούτα στα πλοία μου και γύρισα στην πατρίδα
μου μετά από οχτώ χρόνια περιπλάνησης. Περιπλανώμενος πήγα
στην Κύπρο, στη Φοινίκη και στην Αίγυπτο. Πήγα στους
Αιθίοπες και στους Σιδώνες και στους Ερεμβούς και στην Αφρική
ακόμη, όπου τα αρνιά γεννιούνται αμέσως με κέρατα και τα
πρόβατα γεννούν τρεις φορές το χρόνο. Στη χώρα εκείνη ούτε ο
βασιλιάς ούτε ο βοσκός στερούνται ποτέ το τυρί, το κρέας και το
γλυκό γάλα, αλλά πάντα τα πρόβατα τους προσφέρουν άφθονο γάλα
για να αρμέξουν. Ενώ γυρνούσα σε εκείνα τα μέρη

⁶² Güterbock, 1983/ 1997, σελ. 203.

⁶³ Easton, 1984, σελ.29.

⁶⁴ Βλ. κατωτέρω.

⁶⁵ Τσουκαντάς Γ., 1961, σελ. 7.

⁶⁶ Προφανώς δεχόμενος ως χρονολογία του Τρωικού Πολέμου μετά το 1250 π.Χ..

⁶⁷ «Ελληνική Μυθολογία», том 4, σελ. 196.

⁶⁸ TLG - Thesaurus Linguae Graecae: Ιλιάς, Δ', στιχ. 381, " ἀλλὰ Ζεὺς ἔτρεψε παραΐσια σήματα φαίνων".

⁶⁹ TLG - Thesaurus Linguae Graecae: Ιλιάς, Δ', στιχ. 19-23.

⁷⁰ Στράβων, "Γεωγραφικά", (TLG- Thesaurus Linguae Graecae, Book 1 ch. 2 sec. 32 lines 32-40).

⁷¹ Οδύσσεια Δ', στιχ. 81-91, το αρχαίο κείμενο TLG- Thesaurus Linguae Graecae.

ἡλώμην, τείός μοι ἀδελφεὸν ἄλλος ἔπεφνε

συγκεντρώνοντας πολλά πλούτη, τότε ἄλλος σκότωσε τον ἀδελφό μου

Συνεπώς η αρχαία ελληνική γραμματεία διατηρεί την ανάμνηση επιδρομών των Ατρείδων στην Κύπρο προτείνουμε μάλιστα μια απόδοση του Ατταρισίγιας στα ελληνικά ως "Ατρείδη".

2.2.5.- Θέση της Αχιγιάβα, ευρήματα και γλωσσολογικά στοιχεία

Η διαμάχη για τα χεττιτικά κείμενα περιστρέφεται γύρω από ένα πολύ γνωστό πρόβλημα που ενώ φαίνεται απατηλά εύκολο να επιλυθεί, στην πραγματικότητα δεν είναι: Αν οι Μυκηναίοι (Αχαιοί) μπορούν να ταυτισθούν απλά με τους Αχιγιάβα⁷²:

Achaia = στα ελληνικά *Ἀχαΐα*, *Ἀχαιοί*→

στα χεττιτικά: Ah-hi-ia-ua-a, A-ah-hi-ia-a = Ahhiyawa, Ahhiya,

τότε έχουμε μια ουσιαστική μαρτυρία από τα κείμενα για επαφές μεταξύ των Χετταίων και των Μυκηναίων καθ' όλην τη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Αν οι Μυκηναίοι/Αχαιοί δεν είναι οι Αχιγιάβα, τότε πουθενά δεν αναφέρονται από τους Χετταίους. Η δημόσια συζήτηση, διαρκείας 70 ετών, που συνεχίζεται και σήμερα, δεν βρίσκεται κοντά στη λύση της. Εν τούτοις πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας ότι -σε μια τέτοια περίπτωση- αφ' ενός μεν, θα υπάρχει στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού μια σημαντική κοινωνική ομάδα/λαός (Μυκηναίοι) που άφησαν σπουδαία πολιτισμικά επιτεύγματα και δεν αναφέρεται καθόλου στα κείμενα των ομόρων τους Χετταίων, αφ' ετέρου δε, θα υπάρχει μια σημαντική «δύναμη/κράτος» της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (Αχιγιάβα), κατά τα χεττιτικά αρχεία, χωρίς να αφήσει καθόλου αρχαιολογικά ευρήματα/ίχνη. Είναι πολύ λογικό απλά να εξισώσουμε τα δύο⁷³.

Από γλωσσολογικής σκοπιάς, το *δίγαμμα* (F) ή "*βαν*" προφερόταν ως V αλλά με τα δύο χείλη μόνον (χωρίς συμμετοχή των οδόντων όπως γίνεται κατά την προφορά του βήτα). Σύμφωνα με το λεξικό των Liddell & Scott, το γράμμα F καλείται δίγαμα και θυμίζει το παρόμοιο σε σχήμα γράμμα F του λατινικού αλφαβήτου αν και σε ήχο βρισκόταν πλησιέστερα στο V⁷⁴. Σε πολλές λατινικές λέξεις το δίγαμμα F διατηρήθηκε ακόμη και όταν «χάθηκε» στις ελληνικές λέξεις όπως: Φοίνος-vinum, Φιδείν-videre⁷⁵ κ.λπ.. Έτσι στο ίδιο λεξικό⁷⁶ υπάρχει αναφορά ότι η λέξη Ἀχαιοί έχει τη λατινική ισοδύναμη λέξη Achivus, γεγονός που συνεπάγεται ότι υπήρχε ένα δίγαμμα F στην ελληνική λέξη Ἀχαιοί - Ἀχα(ι)ΐα που χάθηκε με το πέρασμα των χρόνων. Στην κατεύθυνση αυτή οδηγεί και πινακίδα της Κνωσού⁷⁷ όπου καταγράφεται αποστολή προβάτων σε τόπο με ονομασία *a-ka-wi-ja-de* που οι Ventris και Chadwick μεταφράζουν «*Ahai(Fi)ja δε*» και την τοποθετούν στην κυρίως Ελλάδα. Κατά τη γνώμη πολλών μελετητών -και τη δική μας- φαίνεται να είναι σχεδόν βέβαιο ότι η Αχιγιάβα πρέπει να αναφέρεται στους Αχαιούς Μυκηναίους Έλληνες⁷⁸. Μια πολύ

⁷² Cline, 1996.

⁷³ Cline, 1996, Bryce, 1989, σελ. 306, ο Güterbock, (1983), καταλήγει ότι είναι στην ηπειρωτική Ελλάδα.

⁷⁴ Γενικά ήταν ένας ασθενής διχειλικός συμφωνικός φθόγγος. Βλ. επίσης Προμπονάς, 1990, σελ. 37.

⁷⁵ Liddell & Scott Lexicon τομ. Α, σελ. 615.

⁷⁶ Liddell & Scott Lexicon τομ. Α, σελ. 465.

⁷⁷ C914, βλ. Ventris & Chadwick, 1955, σελ. 209, και Hooker, (1994), σελ. 130.

⁷⁸ Βλ. επίσης Latacz, 2004, Güterbock 1983/1997, κ.λπ.

διεξοδική και τεκμηριωμένη ανάλυση για την ταύτιση της Αχιγιάβα με τη Μυκηναϊκή Ελλάδα/ Αχαιούς και της Μιλήτου με τη Μιλλαβάντα παρατίθεται από τον Niemeier⁷⁹ και η οποία βασίζεται στα αρχαιολογικά ευρήματα στη Μίλητο, που πιστοποιούν Μινωική και Μυκηναϊκή παρουσία στην πόλη σε τελετουργικά αντικείμενα⁸⁰, σε κλίβανους παραγωγής⁸¹, σε θαλαμοειδείς τάφους⁸², σε καθημερινά αντικείμενα και «σετ κουζίνας». Τα ίδια ή ανάλογα ευρήματα πιστοποιούν μινωική και μυκηναϊκή παρουσία στην Αλικαρνασσό, στη Έφεσο (κάτω από το ιερό της Εφεσίας Αρτέμιδας) και σε όλη την παραλιακή λωρίδα της Μικράς Ασίας. Επίσης στις πινακίδες της Πύλου συναντούμε τα ονόματα Έκτωρ και Τρώς που θεωρούνται συνήθη μυκηναϊκά ονόματα⁸³.

2.3.- Το ξίφος της Χαττούσα είναι μυκηναϊκής τεχνολογίας

2.3.1.- Περιγραφή του Ξίφους

Το ξίφος προφανώς ήταν ένα από τα πολλά ξίφη τα οποία αφού ενεπιγράφησαν αφιερώθηκαν στη Χαττούσα από τον Τουνταλίου(ς) 2^ο μετά τη νίκη του επί της Άσσουβα περί το 1430/1420-1400 π.Χ. Ανήκε αναμφίβολα στα λάφυρα που μεταφέρθηκαν στη Χατούσα από τη Δυτική Μικρά Ασία, αφού όπως προαναφέρθηκε, οι Χετταίοι βασιλείς συνήθιζαν να αφιερώνουν τα λάφυρά τους στις θεότητες-προστάτες ως έκφραση ευγνωμοσύνης για τη θεϊκή συμπαράσταση. Τα Χρονικά του Τουνταλίου(ς) αναφέρουν τις θεότητες που τον υποστήριξαν στις νικηφόρες μάχες του. Το ξίφος έχει κατασκευασθεί από μπρούντζο, έχει μία ανυψωμένη νεύρωση και αρκετές δευτερεύουσες πλευρικές ραβδώσεις στη λεπίδα, ένα ορθογωνικό άκρο της λεπίδας προς τη λαβή –σήμερα λυγισμένο προς τα πίσω (ίσως τελετουργικά «σκοτωμένο»)- τετράγωνους ώμους με προστατευτικό, όπως και τέσσερις οπές για τα κοινωμάτια⁸⁴ (δύο στη λαβή και δύο στο άκρο της λεπίδας προς τη λαβή) για τη στερέωση μιας χειρολαβής που σήμερα λείπει, με ίχνη λευκού υπολείμματος (υποθετικά κόλλας που χρησιμοποιήθηκε για να υποβοηθήσει τη στερέωση της χειρολαβής). Έχει μήκος 79 εκ. και βάρος 680 γραμ. Η λεπίδα λεπτύνεται με ακρίβεια από τη λαβή προς την αιχμή. Η επιγραφή σκαλίστηκε στη λεπίδα, προφανώς πολύ σύντομα μετά την παραγωγή του, διότι η λεπτή μεμβράνη οξειδωσης του μπρούντζου (πατίνα) η οποία καλύπτει το ξίφος εκτείνεται και επί της επιγραφής⁸⁵. Το ξίφος ήταν από χυτό μπρούντζο σε καλούπι και είχε σφυρηλατηθεί⁸⁶.

Ο Hansen συνεπέρανε ότι το ξίφος είναι Αιγαιακού τύπου Β (Παράρτημα 3⁸⁷), που χρονολογείται κατά την Υστεροελλαδική περίοδο ΙΙ. Τα κριτήριά του για τη χρονολόγησή του ήσαν απλά, και αφορούσαν μόνο το πλάτος της λεπίδας, το άκρο της προς τη λαβή και τις οπές για τα κοινωμάτια⁸⁸. Η ταυτοποίηση φαίνεται ότι είναι ουσιαστικά ορθή. Υπάρχουν μερικά χαρακτηριστικά του ξίφους που δείχνουν

⁷⁹ Niemeier, 1998, σελ. 17-65.

⁸⁰ Ο.π., σελ. 34. Στο Niemeier, 1999b, ομιλεί για κυβερνώσα τάξη Μινωική στη Μίλητο (σελ. 551).

⁸¹ Ο.π., σελ. 31-35.

⁸² Ο.π., σελ. 36-37.

⁸³ Chadwick, 2000, σελ. 126.

⁸⁴ **Κοινωμάτιον:** μικρός ήλος από μαλακό μέταλλο που χρησιμεύει για συρραφή διά σφυρηλασίας μεταλλικών ελασμάτων (κοινώς πριτσίνι) (Ηλιος, τομ. Ι, σελ. 953). Για το σκοπό αυτό είναι αμφικέφαλος ήλος.

⁸⁵ Ünal κ. ά., 1991 όπως αναφέρεται από τον Cline, 1996, αλλά και Ertekin & Ediz, 1993.

⁸⁶ Ertekin & Ediz, 1993, σελ. 719.

⁸⁷ Βλ. φωτογραφία από ξίφος τύπου Β, όπως και περιγραφή και εμφάνιση σε χρονολογικές περιόδους.

⁸⁸ Κοινωμάτιον: **βλ υποσημείωση 84.**

καθαρά ότι το ξίφος έχει μυκηναϊκή προέλευση, εκτός από το γεγονός ότι στο Masat Höyük, περί τα 100 χιλιόμετρα βορειοανατολικά της Χαττούσα προς τη σύγχρονη Αμάσεια, έχουν έλθει στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφών αρκετά μυκηναϊκά ευρήματα από το 1945 και ιδιαίτερα μετά το 1970.

- Το πλάτος της λεπίδας στο προστατευτικό (της λαβής) είναι 7,5 εκ., και το ορθογωνικό άκρο της λεπίδας προς τη λαβή είναι 6 εκ.
- Οι οπές στη λαβή και στο άκρο της λεπίδας προς τη λαβή, για να συνδέεται η λεπίδα στη λαβή, προσομοιάζουν πολύ στα ξίφη του τύπου B όπως αναφέρονται στην Sandars⁸⁹.

Σύμφωνα με τον Hansen⁹⁰ το ξίφος προέρχεται από τη Μυκηναϊκή Ελλάδα και η γνώμη του επιβεβαιώθηκε από τον έφορο των ανασκαφών της Κνωσού Δρα C. F. Macdonald όπως ο Hansen διαβεβαιώνει. Αντίθετα, σύμφωνα με τον Cline⁹¹ το ξίφος είναι απομίμηση ενός ξίφους Αιγαιακού τύπου B κατασκευασμένου στη Μικρά Ασία (ίσως στη Σμύρνη) και όχι στην Αργολίδα, την ίδια άποψη δε εκφράζει και ο Taracha⁹².

2.3.2.- "Φάσγανα" σε πινακίδες της Γραμμικής Β'

Από την Κνωσό της Μυκηναϊκής περιόδου, ήλθαν στο φως πήλινες πινακίδες που αναφέρουν «pa-ka-na = φάσγανα = ξίφη». Στο σχήμα 3Α παρατίθεται μία επιγραφή σε Γραμμική Β' με τη μεταγραφή της⁹³:

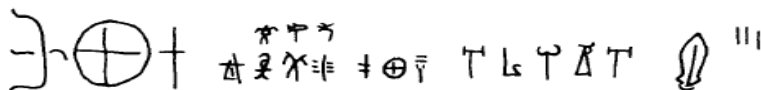
Ku-ka-ro pi-ri-je-te pa-ka-na a-ra-ru-wo-a de-so-mo

δηλαδή:

Ο Κύκαλος-τήρ(;) φάσγανα (ΞΙΦΗ) άραυ Fόα δεσμοίς =

Ο Κύκαλος πριτήρ (:) «ξίφη» ενωμένα με δεσμούς

de-so-mo

ku-ka-ro pi-ri-je-te pa-ka-na a-ra-ru-wo-a ΞΙΦΟΣ 3

Σχήμα 3Α: Πινακίδα από την Κνωσό (KN Ra 1548) αναφερόμενη σε «pa-ka-na = φάσγανα = ξίφη με δεσμούς» που φέρει επίσης και το ιδεόγραμμα για το ξίφος ΞΙΦΟΣ⁹⁴

Όπου *de-so-mo*=δεσμοίς, κατά τον Hooker, θα μπορούσε να είναι ταινίες από μέταλλο ή δέρμα προσαρμοσμένες στο όπλο, κατά τους Ruiperez & Melena⁹⁵ οι δύο "λαβές" από ελεφαντόδοντο εκατέρωθεν του στελέχους της λαβής του ξίφους, ή και ένα είδος ήλων, κατά το παράδειγμα του ξίφους της Χαττούσα, όπως προτείνουμε εμείς.

2.3.3. - Ξίφη Αιγαιακού τύπου Β' στη Μυκηναϊκή Ελλάδα

Τέτοια ξίφη τύπου Β ήσαν κυρίως σε χρήση κατά τη διάρκεια του 16^{ου} και 15^{ου} αιώνα π.Χ.⁹⁶ και προφανώς κατασκευάζονταν αποκλειστικά⁹⁷, στην ηπειρωτική Ελλάδα,

⁸⁹ Sandars, 1961, σελ.17-29, ιδιαίτερα 17-18,22-24,27-28.

⁹⁰ Hansen, 1994.

⁹¹ Cline, 1996, 1997.

⁹² Taracha, 2003, σελ. 157-170.

⁹³ Hooker 1994, σελ. 153.

⁹⁴ Πηγή Hooker 1994, σελ. 152.

⁹⁵ Ruiperez & Melena, 1996, σελ. 207.

⁹⁶ 1600-1400 π.Χ.

⁹⁷ Όπως πιστεύει η Sandars ό.π. αλλά και ο Cline ό.π.

πιθανά στην περιοχή της Αργολίδος, όπου παρατηρείται σημαντική συγκέντρωση, ιδιαίτερα στις Μυκήνες. Ο Γ. Μυλωνάς⁹⁸ αναφέρει ότι η τεχνική κατεργασίας μετάλλων είχε φθάσει σε θαυμαστό ύψος στις Μυκήνες του 16ου αι. π.Χ. και τα όπλα και τα ξίφη ήσαν έργα Μυκηναίων τεχνιτών. Στον τάφο IV στις Μυκήνες, με πέντε ενταφιασμένους νεκρούς, που βρέθηκαν στην ανασκαφή του Σλήμαν, υπήρχαν κατά το μάλλον ή ήττον ολόκληρα ξίφη και αφθονία χρυσών και ασημένιων κύπελλων. Στον τάφο V (1600 π.Χ.)⁹⁹ τρεις πολεμιστές είχαν αρκετά ξίφη γύρω τους, από τα οποία 60 βρέθηκαν σε ένα κοινό σωρό μεταξύ των σωμάτων τους¹⁰⁰. Αυτά τα ξίφη σπάνια ανευρίσκονται εκτός της περιοχής του Αιγαίου· ένα παρόμοιο ξίφος που βρέθηκε στη Σμύρνη είναι το μόνο που ταυτοποιήθηκε -ενωρίτερα του ξίφους της Χαττούσα¹⁰¹ - ανατολικότερα των Δωδεκανήσων.

Οι Μυκηναίοι ήσαν πολεμιστές και δεν εμπορεύονταν τον οπλισμό τους. Και από αυτό συνεπάγεται ότι το ξίφος που βρέθηκε στη Χαττούσα ήταν λάφυρο από Μυκηναίο πολεμιστή. Στο σημείο όμως αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ορισμένοι μελετητές¹⁰² υποθέτουν ότι οι Μινωίτες εξήγαγαν όπλα ή μερικοί τεχνίτες/καλλιτέχνες τους, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στο εξωτερικό στην παραγωγή όπλων. Τα ξίφη αυτά καθ' εαυτά είναι μεταξύ των πλέον σημαντικών τεκμηρίων της υψηλών προτύπων δεξιοτεχνίας/τεχνογνωσίας της μεταλλουργίας του 15^{ου} αιώνα π.Χ. Ο αρχαιολόγος (Έβανς) που ανέσκαψε μερικούς από τους πλέον σημαντικούς τάφους της περιόδου αμέσως πριν την καταστροφή της Υστερο-Μινωικής II στο ανάκτορο της Κνωσού, τους ονόμασε και αυτός «τάφους πολεμιστών». Πρόκειται για ταφές μιας στρατιωτικής αριστοκρατίας συγκεντρωμένης στην αυλή της Κνωσού που υπηρετούσε –όπως πίστευε ο Έβανς- μια νέα στρατοκρατική δυναστεία. Πρέπει να διέθεταν τρομερά όπλα και στον πόλεμο και στο κυνήγι. Οι Μινωίτες και οι Μυκηναίοι σπάνια δώριζαν τα όπλα τους και όσα όπλα βρέθηκαν μακριά, από τον τόπο κατασκευής τους, δεν μπορούν να εξηγηθούν κατ' αυτόν τον τρόπο¹⁰³. Πλήθος αρχαιολογικών ευρημάτων μας οδηγεί να συμπεράνουμε ότι οι Μινωίτες/Μυκηναίοι ήσαν μισθοφόροι ή/και πολεμιστές στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο. Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι υπάρχουν μόνο σπάνια ευρήματα όπλων αιγαιακής προέλευσης στην Ανατολική Μεσόγειο, κατ' ακολουθίαν συνεπάγεται ότι οι Μυκηναίοι δεν ήσαν έμποροι όπλων¹⁰⁴. Σύμφωνα με τη Sandars¹⁰⁵ “οι Μυκήνες ήσαν η πατρίδα βίαιων ανδρών”. Η Ιλιάδα του Ομήρου λέγει¹⁰⁶:

ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετο ξίφος ἀργυρόηλον

κρέμασε στους δύο ὤμους του ξίφος με αργυρά καρφιά

Αυτή η περιγραφή αναφέρεται σε κοινωνία¹⁰⁷ που εδώ είναι αργυρά. Ξίφη με σχέδια με την τεχνική της “ζωγραφικής με μέταλλο” τα οποία σχέδια είναι από

⁹⁸ Γ. Μυλωνάς, 1983, σελ. 231.

⁹⁹ Το άρθρο Kuniholm et al., 2005, σελ. 46, αναφέρεται και σε δενδροχρονολόγηση ενός κομματιού ξύλου από τον τάφο V των Μυκηνών που έδωσε αποτέλεσμα ως χρονολογία 1602 +4/-7 π.Χ.

¹⁰⁰ Sandars, 1961, σελ. 23, 24, 25, η Sandars μάλιστα αναφέρεται και στην έρευνα του Γιώργου Μυλωνά.

¹⁰¹ Cline, 1996. Το ξίφος της Σμύρνης από την Sandars, 1961, παρατίθεται στο Παράρτημα 3.

¹⁰² Για παράδειγμα: W. Helck στο συνέδριο “Minoan Palaces” το 1984, Μιχαηλίδου, 1999, βλ. και υποσημείωση 256 του παρόντος.

¹⁰³ Sandars, 1963, σελ. 127, 128.

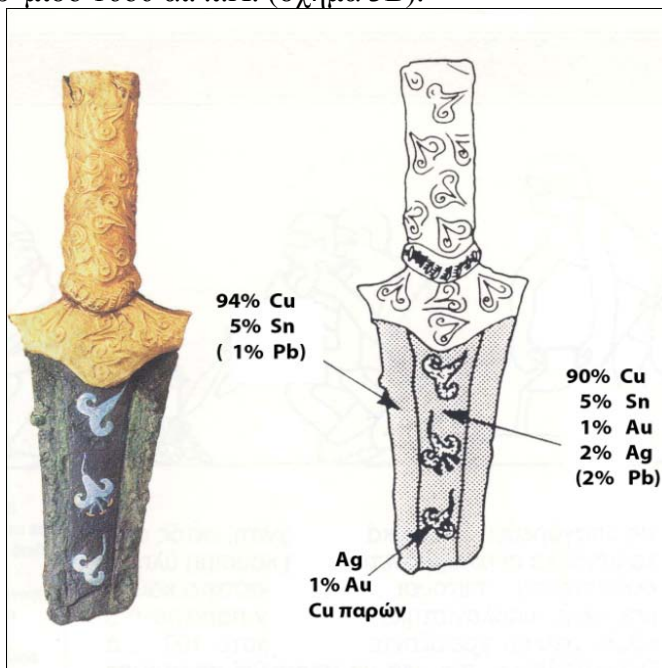
¹⁰⁴ Cline, 1995 a, σελ. 272-273.

¹⁰⁵ Sandars, 2001, σελ. 86.

¹⁰⁶ Ομήρου Ιλιάδα, βιβλίο 2, στίχος 45.

¹⁰⁷ Βλ. υποσημείωση 84 του παρόντος

μέταλλο 99% περιεκτικότητας σε άργυρο βρέθηκαν στους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών, β' μισό 16ου αι. π.Χ. (σχήμα 3B).

Σχήμα 3B: Τμήμα εγχειριδίου από κασσιτερούχο χαλκό με χρυσή επένδυση λαβής και διακόσμηση λεπίδας με την τεχνική της «ζωγραφικής με μέταλλο». Από τους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών, β' μισό 16ου αι. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο¹⁰⁸. Τα σχέδια στη λεπίδα είναι από άργυρο σε ποσοστό 99%.

Σχήμα 3Γ: Απεικόνιση των *Keftiu* (αιγυπτιακή ονομασία των Κρητών) που προσφέρουν μινωικά τεχνουργήματα για τον Φαραώ, σε τοιχογραφία αιγυπτιακού τάφου της 18ης δυναστείας.¹⁰⁹

Η Μιχαηλίδου¹¹⁰ αναφέρει ότι το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Δημόκριτου και το Max Planc Institute της Χαϊδελβέργης ανίχνευσαν με τη μέθοδο φθορισμού

¹⁰⁸ Α. Xenaki-Sakellariou/C. Chatziliou, "Peinture en metal" a l' époque mycénienne, Athenes 1989, όπως παρατίθεται στο Μιχαηλίδου (2005 c, σελ.32).

¹⁰⁹ Μιχαηλίδου 2005 c, σελ.32. Αναλυτικότερη περιγραφή των Αιγαιακών μορφών (κατοίκων) σε τάφους των Θηβών της Αιγύπτου βλ. Wachsmann 1987.

ακτίνων X (XRF) επιχρύσωση ή επαργύρωση των ήλων εγχειριδίων από το Ακρωτήρι της Θήρας και μάλιστα στην επαργύρωση η XRF έδωσε άργυρο 95% και χαλκό 3,6%. Η πινακίδα 716 PY της Πύλου σε Γραμμική Β' αποδίδεται σε νεότερη ανάγνωση από τον Mauricio del Fuego:

"ra-sa-ro ku-ru-so a-ri to-ni-jo 2" που αποδίδεται "πάσσαλος χρυσός" και a-ri-to-ni-jo 2 αποδίδεται "αμφιτόνιο 2 τεμάχια"

και θα μπορούσε να σημαίνει δύο ήλους λαβής ξίφους με επικάλυψη των κεφαλών τους από χρυσό έλασμα, ενώ το σώμα του ήλου "πάσσαλος"¹¹¹ θα μπορούσε να είναι από χαλκό (όπως στον ταφικό περίβολο Β των Μυκηνών όπου βρέθηκε 99% χαλκός) για καλύτερη σύνδεση με το σώμα του εγχειριδίου που είναι από μπρούντζο όπως παρατήρησε ο κ. Βαρουφάκης¹¹².

Αυτή η περιγραφή της Γραμμικής Β' απεικονίζει επίσης μια υψηλή τεχνολογία αφού ο άργυρος ήταν πολύ σπάνιος και κόστιζε πανάκριβα. Σύμφωνα με τον Chadwick ο *άργυρος* δεν είναι κάτι ασυνήθιστο στα αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά απουσιάζει εντελώς από τις γραπτές πινακίδες κατά περίεργο τρόπο. Υπάρχει μόνο ως εξαίρεση, μία αναφορά: «a-ku-ro de-de-me-no = *αργύρω δεδεμένω*». Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο άργυρος δεν χρησιμοποιούνταν ως ανταλλακτικό μέσον, για να δίδει το μέτρο της αξίας των εμπορευμάτων. *Έπρεπε να ήταν πολύ σπάνιο μέταλλο*¹¹³. Η Μιχαηλίδου¹¹⁴ αναφέρει αντίθετα -όχι βέβαια για πινακίδες- ότι η μη εύρεση σκεύους από πολύτιμο μέταλλο, μπορεί να σημαίνει προσωρινή απόσυρση από την κυκλοφορία και αποθεματοποίηση (πέρα από την πιθανότητα της σύλησης ή της ανακύκλωσης), ενώ η ενδεχόμενη απεικόνισή του σε ξένη εικονογραφία (σχήμα 3Γ) επιβεβαιώνει το βαθμό διεθνοποίησης. Αυτό σημαίνει ότι ορισμένοι τύποι πολύτιμων σκευών ήσαν «της μόδας» και κυκλοφορούσαν ως ανταλλακτικά αγαθά για μεγάλο χρονικό διάστημα, ανάμεσα σε διαφορετικούς αποδέκτες και προς διάφορες κατευθύνσεις. Επιπλέον αναφέρεται¹¹⁵ ότι ο Αριστοτέλης ορίζει σαφώς ότι καθορισμένες ποσότητες μετάλλων ήσαν αποδεκτό μέσον ανταλλαγής πριν την χρήση νομίσματος. Προφανώς τα πολύτιμα μέταλλα λόγω πολύ μικρού απαιτούμενου βάρους, ως ποσότητα ανταλλαγής, χρησιμοποιούνταν από τους εμπόρους στα ταξίδια τους. Στην Αίγυπτο, το διεξαγόμενο από την κεντρική εξουσία εξωτερικό εμπόριο δεν εμφανιζόταν ως εμπόριο αλλά, για λόγους αξιοπρέπειας, ως δωρεές εκ μέρους του Φαραώ και, στην αντίστροφη πορεία, ως φόροι των άλλων ηγεμόνων προς αυτόν. Μάλιστα μέσω της ζύγισης προσδιορίζονταν και η ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος, σε μονάδες βάρους χρυσού ή αργύρου στην περίοδο της προ-νομισματικής συναλλαγής¹¹⁶. Ο Pulak¹¹⁷ αναφέρει ότι το περιεχόμενο του ναυαγίου του πλοίου στο Uluburun¹¹⁸ αντιστοιχεί με τις εμπορικές δραστηριότητες των βασιλικών "ανταλλαγών δώρων" της εποχής. Στο πλοίο επέβαιναν δύο βαρέως οπλισμένα άτομα της μυκηναϊκής αριστοκρατίας (ίσως e-qe-ta/ακόλουθος του άνακτα) όπως προκύπτει από τα πολυτελή μυκηναϊκού τύπου είδη και τον οπλισμό που έφεραν.

¹¹⁰ Μιχαηλίδου, 1997, σελ.646.

¹¹¹ Ομηρική ονομασία για το καρφί (στον τοίχο), δεν είναι κατ' ανάγκην ξύλινο αλλά από μπρούντζο.

¹¹² Αναφέρεται από τη Μιχαηλίδου, ό.π.

¹¹³ Chadwick, 2000, p. 294.

¹¹⁴ Μιχαηλίδου, 2005 c, σελ. 34.

¹¹⁵ Μιχαηλίδου, 2005 a, σελ. 20.

¹¹⁶ Μιχαηλίδου, 2000, σελ. 145-146.

¹¹⁷ Pulak, 2005, σελ. 295, βρέθηκε στο ναυάγιο (σελ. 298, υποσημ. 16) και χρυσός σκαραβαίος της Νεφερτίτι συζύγου του Φαραώ Αχενατόν (1377-1360 π.Χ.).

¹¹⁸ Τελευταίο τέταρτο 14ου αι. π.Χ. δηλ. 1325-1300 π.Χ., ο σκαραβαίος ίσως σημαίνει παλαιότερα.

2.4.- Μυκηναίοι πολεμιστές με οδοντόφρακτα κράνη στην Αίγυπτο και στη Χαττούσα

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στην Τελ-ελ-Αμάρνα από τον Pendlebury, ανευρέθη ένας έγχρωμος πάπυρος¹¹⁹ (βλ. σχήμα 4) που απεικονίζει, πιθανά, ως πολεμιστές, Μυκηναίους να βοηθούν τους Αιγυπτίους του Φαραώ Αχενατόν (Αμενχοτέπ/ Αμενόφις IV)¹²⁰, εναντίον των Λιβύων. Οι Μυκηναίοι ταυτοποιούνται από το οδοντόφρακτο κράνος με δόντια αγριόχοιρου που φορούν. Το οδοντόφρακτο κράνος με δόντια αγριόχοιρου είναι γνωστό και από διασωθέντα ευρήματα σε μυκηναϊκούς τάφους¹²¹ και από πολυάριθμες απεικονίσεις σε ποικίλα μέσα (βλ σχήμα 5). Στο Ακρωτήρι της Θήρας, στην οικία «Ξεστή 4», έχει ανασκαφεί τοιχογραφία με απεικόνιση οδοντόφρακτου κράνους, όπως και στο ναΐσκο Γάμμα του θρησκευτικού Κέντρου των Μυκηνών. Κράνη επίσης έχουν βρεθεί σε τάφους στα Δενδρά της Αργολίδος και στην Κρήτη (απεικονίσή τους στο Παράρτημα 4). Το οδοντόφρακτο κράνος αποτελούσε ως αγαθό κύρους τμήμα του εξοπλισμού ολίγων και εκλεκτών¹²². **Είναι το πλέον σαφές στοιχείο της εποχής του χαλκού στον Όμηρο¹²³ που έζησε 600 χρόνια αργότερα.** Αν και δεν χρησιμοποιείτο πλέον από την ΥΕ ΙΙΙ, περιγράφεται όμως στην Ιλιάδα¹²⁴.

Μηριόνης δ' Ὀδυσῆϊ δίδου βιδὸν ἥδ' ἐφάρετρήν
καὶ ξίφος, ἀμφὶ δὲ οἱ κυνέην κεφαλῆφιν ἔθηκε
ῥινοῦ ποιητήν· πολέσιν δ' ἔντοσθεν ἱμάσιν
ἐντέτατο στερεῶς· ἔκτοσθε δὲ λευκοὶ ὀδόντες
ἀργιόδοντος ὕδς θαμέες ἔχον ἔνθα καὶ ἔνθα
εὖ καὶ ἐπισταμένως· μέσση δ' ἐνὶ πῖλος ἀρήρει.
τὴν ῥά ποτ' ἔξ' Ἑλεῶνος Ἀμύντορος Ὀρμενίδαο
ἔξ' ἔλετ' Αὐτόλυκος πυκινὸν δόμον ἀντιτορήσας,
Σκάνδειαν δ' ἄρα δῶκε Κυθηρίῳ Ἀμφιδάμαντι·

Ο Μηριόνης έδωσε στον Οδυσσέα τόξο και φαρέτρα
και ξίφος· γύρω απ' το κεφάλι του έβαλε
περικεφαλαία από δέρμα. Από μέσα ήταν
τεντωμένη στέρα με πολλά λουριά, ενώ έξω την
περιέβαλλαν κι απ' τις δυό πλευρές άσπρα δόντια
ασπροδόντη κάπρου, ωραία και περίτεχνα· στη
μέση ήταν προσαρμοσμένο ένα καπέλο. Αυτή κάποτε
την πήρε από τον Ελεώνα ο Αυτόλυκος, αφού
διαπέρασε το στέρεο σπίτι του Αμύντορα, του γιού
του Ὀρμενου· μετά την έδωσε στον Κυθηρίο
Αμφιδάμαντα, για τη Σκάνδεια·

Η φυσική εμφάνιση των πολεμιστών με τα κράνη και το χρώμα τους, στον πάπυρο, δεν διαφοροποιείται από τους Αιγυπτίους συναδέλφους τους και αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι υποστηρίζουν τους Αιγυπτίους¹²⁵. Επιπλέον, στη Χαττούσα (Boğazköy) –σε στρώμα του ύστερου 15^{ου} προς 14^ο αιώνα π.Χ¹²⁶– βρέθηκε ένα τμήμα κεραμικού αγγείου, χεττιτικής κατασκευής με εγχάρακτη παράσταση πολεμιστή που –πιθανότατα– φέρει κράνος με δόντια αγριόχοιρου (σχήμα 6(a)). Ο Güterbock¹²⁷, που παραθέτει το σχήμα 6(a), διατυπώνει επίσης την άποψη ότι κάποιοι Χετταίοι «πρέπει να είχαν δει κάποια αιγαιακά πράγματα». Ο Niemeier που παραθέτει και το σχήμα

¹¹⁹ Βλ. Schofield και Parkinson, 1994.

¹²⁰ 1377 – 1360 π.Χ., βλ. Redford, 2006, σελ. 121.

¹²¹ Τα υπολείμματα από κράνη καλύπτουν τη Μυκηναϊκή περίοδο από την πρωιμότερη περίοδο, περιεχόμενα σε οικία της Μεσο-Ελλαδικής ΙΙ στην Εύτηρηση και σε λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών της Μεσο-Ελλαδικής ΙΙΙ και Υστερο-Ελλαδικής Ι, έως την πλέον όψιμη περίοδο. Για παράδειγμα στον θαλαμοειδή τάφο στην Καλλιθέα (Αχαΐα) πλέον πρώιμη Υστερο-Ελλαδική ΙΙΙ C (Schofield και Parkinson, 1994).

¹²² Βλ. Ακριβάκη Ν. (2003, σελ. 539), όπου παραπέμπει στο: Βαρβαρήγος Α. Π., "Το οδοντόφρακτο Μυκηναϊκό κράνος (ως προς την τεχνική κατασκευής του)", Αθήνα, 1981. Βλ. Παραρτ. 3 για ξίφη.

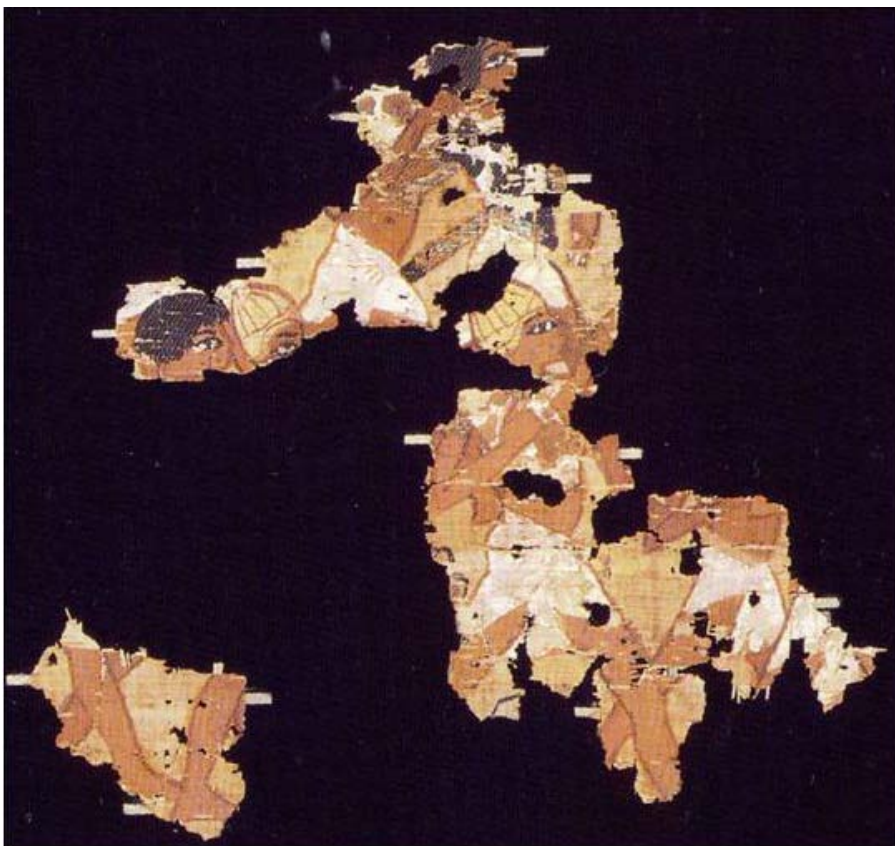
¹²³ Bloedow, 1999, σ. 288.

¹²⁴ Ομήρου Ιλιάδα, βιβλίο 10, στιχ. 260-268 (αρχαίο κείμενο από TLG- Thesaurus Linguae Graecae).

¹²⁵ Για διεξοδική ανάπτυξη και αιτιολόγηση βλ. Schofield και Parkinson, 1994, Parkinson και Schofield, 1995.

¹²⁶ περί το 1400 π.Χ.

¹²⁷ Güterbock, 1984/1997, σελ. 206, 210.

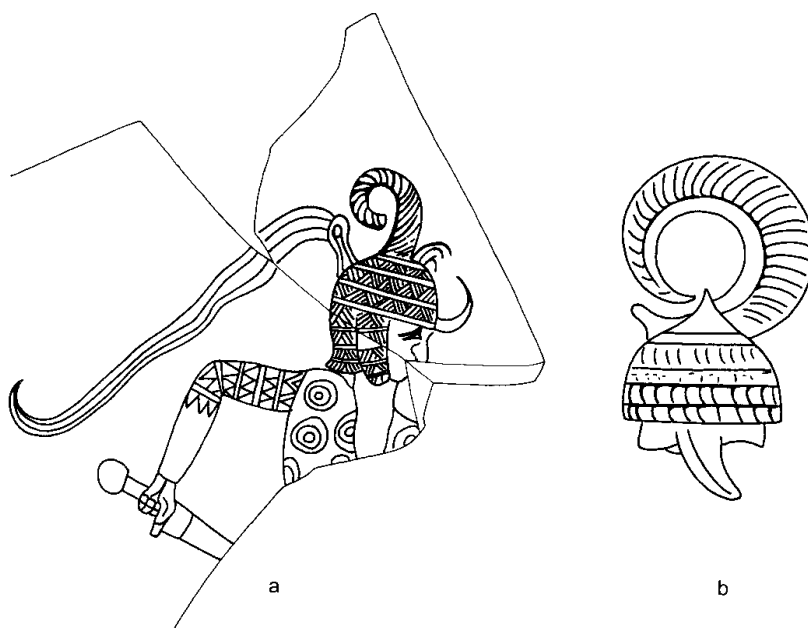
Σχήμα 4: Τμήμα του έγχρωμου παπύρου της εποχής της βασιλείας του Φαραώ Αχενατόν (Αμενόφης/Αμενχοτέπ IV) που ανευρέθη από τον Pendlebury στην Τελ-ελ-Αμάρνα που απεικονίζει πιθανά Μυκηναίους πολεμιστές -φέροντες κράνος με δόντια αγριόχοιρου- να βοηθούν ένα Αιγύπτιο στρατιώτη εναντίον των Λίβυων¹²⁸

Σχήμα 5: Κράνος με δόντια αγριόχοιρου του 13^{ου} αιώνα π.Χ. από τα Σπάτα Αττικής (αριστερά), αγαλματίδιο από τις Μυκήνες (θαλαμωτός τάφος 27) που φέρει κράνος με δόντια αγριόχοιρου¹²⁹ (δεξιά)

¹²⁸ Πηγή Parkinson & Schofield, 1995. Για παραστάσεις οδοντόφρακτων κρανών βλ. Παράρτημα 4.

¹²⁹ Πηγή ΥΠΠΟ 1988, σελ. 241, 240.

Σχήμα 6: (α) Παράσταση πολεμιστή σε πήλινο αγγείο από τη Χαττούσα¹³⁰, (β) Παράσταση κράνους με δόντια αγριόχοιρου επί μπρούντζινου πελέκεως στη συλλογή Γιαμαλάκι, Μουσείο Ηρακλείου Κρήτης¹³¹

6(b) -απεικόνιση κράνους με δόντια αγριόχοιρου επί μπρούντζινου πελέκεως¹³²-, χρονολογεί το πήλινο θραύσμα αγγείου περί το 1400 π.Χ., λέγει ότι : «είναι εικόνα μη Χετταίου πολεμιστή. Το κέρατο, το λοφίο και οι πτυχωτές λωρίδες του κράνους –όλα- σε κάποιο βαθμό θυμίζουν αιγαιακές παραστάσεις. Διάφοροι μελετητές¹³³ υπέθεσαν ότι είναι κράνος από την Ανατολία, αλλά τα χεττιτικά κράνη είναι διαφορετικά, όπως απέδειξε ο Borcchardt, και αυτό που έχουμε εδώ μπορεί να είναι η χεττιτική εικόνα ενός Μυκηναϊού πολεμιστή». Στη συνέχεια αναφέρεται στο μυκηναϊκό ή «μυκηναϊζον» ξίφος που βρέθηκε στη Χαττούσα όπως το αποκαλεί, που περιγράψαμε προηγουμένως.

2.5.- Ανταλλαγή αντικειμένων υψηλής τεχνολογίας και πρώτων υλών των Μινωιτών και Μυκηναίων με την Αίγυπτο και τη Μέση Ανατολή

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η τεχνολογία και η τεχνογνωσία του κρατερώματος (μπρούντζου - bronze) χαρακτήρισε ολόκληρη την περίοδο που ονομάστηκε Εποχή του Χαλκού¹³⁴. Για να παράγουν κρατέρωμα, οι «βιομηχανίες» της εποχής χρειάζονταν κασσίτερο. Ένα κείμενο που βρέθηκε στη Μεσοποταμία¹³⁵, στο ανάκτορο του βασιλιά Zimri-Lim (1800-1775 π.Χ.)¹³⁶ του Μάρι επί του Ευφράτη (βλ. σχήμα 2), περιέχει μία από τις λίγες αναφορές σε ειδικές κατηγορίες Μινωιτών που ταυτοποιούνται από τον τίτλο τους ή το επάγγελμά τους. Το κείμενο¹³⁷ αναφέρεται σε κασσίτερο τον οποίο το Μάρι είχε παραλάβει από τα ανατολικά και το είχε διανείμει προς τις δυτικές αγορές, περιλαμβανομένων των Ουγκαρίτ (κοντά στη

¹³⁰ Πηγή Niemeier, 1998, σελ. 42, προερχόμενο από τον Bittel.

¹³¹ Ο.π., προερχόμενο από τον Borcchardt.

¹³² Niemeier, 1998, σελ 42, ανήκει στη συλλογή Γιαμαλάκι του Μουσείου Ηρακλείου Κρήτης.

¹³³ Τους οποίους παραθέτει ο Niemeier, μεταξύ τους και ο Güterbock.

¹³⁴ Από την υψηλή τεχνολογία της εποχής.

¹³⁵ Beitzel 1997, σελ. 129.

¹³⁶ Πρώτο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα π.Χ., δηλ.

¹³⁷ ARM A 1270 = ARMT 23 556: 28-31.

Λαττάκεια/Λαοδίκεια), Ραζόρ και Χαλέπι (Αλέππο). Μεταξύ των αποδεκτών¹³⁸ περιλαμβάνονται άνδρες από την Καφτόρ (*Kar-ta-ra-i-im*), δηλαδή¹³⁹, Μινωίτες/Κρήτες¹⁴⁰:

"1+x/3 μίνες κασσιτέρου στους Καφτόριαν, 1/3 μίνες κασσιτέρου στον διερμηνέα του αρχηγού των Καφτόριαν εμπόρων στην Ουγκαρίτ".

Αυτό σημαίνει ότι από το πρώτο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα π.Χ. οι Κρήτες εμπορεύονταν κασσίτερο, από το Μάρι στην Εγγύς Ανατολή, για τη «βιομηχανία» μπρούντζου.

Για την παραγωγή μπρούντζου ο De Jesus¹⁴¹ παραθέτει σε χάρτη¹⁴² (Παράρτημα 5) τις περιοχές της Μικράς Ασίας όπου εγίνετο εντατική παραγωγή χαλκού, κασσίτερου και μολύβδου κατά την αρχαιότητα. Ο Yakar¹⁴³ υποστηρίζει ότι η αντιπαλότητα μεταξύ Χετταίων και Μινωιτών και Μυκηναίων προέκυψε για την εκμετάλλευση και απόκτηση των μετάλλων χαλκού, κασσιτέρου και αργύρου¹⁴⁴. Επιπλέον υπάρχουν τεκμήρια για επαφές της Αιγύπτου με την Ασσουβα όπως προκύπτει από αιγυπτιακές επιγραφές. Κατά τη διάρκεια της 18^{ης} δυναστείας της Αιγύπτου (Τούθμωσις ΙΙΙ) οι Ηγέτες της *Isy* (Ασσουβα) και των Κεφτιού (Κρήτη) αντήλλαξαν δώρα υψηλής τεχνολογίας και ποιότητας (χαλκό, άλογα, μολύβδο, ελεφαντοστούν, λάπις-λάζουλι) με το Φαραώ¹⁴⁵. Στα Χρονικά του Τούθμωσι ΙΙΙ, που βασίλευσε το 1504 – 1450 π.Χ.¹⁴⁶, περιγράφει τα ακόλουθα:

*Κατά το πέμπτο έτος της βασιλείας του*¹⁴⁷:

"Φόρος από τον Ηγέτη της Άισι (Isy) σε [αυτό το έτος]: 108 κυβόλιθοι¹⁴⁸ καθαρού χαλκού (ή) 2040 ντέμπεν¹⁴⁹. 5(+x) κυβόλιθοι μολύβδου· 1200 [χοίροι]¹⁵⁰ μολύβδου· λάπις-λάζουλι, 110 ντέμπεν· ελεφαντοστούν, 1 χαυλιόδοντα; 2 δοκούς (staves) – ξύλου".

Σημειώνεται εδώ ότι το ορθό είναι δώρο και όχι φόρος (υποτέλειας)¹⁵¹. Ο Breasted δημοσίευσε τα κείμενά του το 1906 ενώ η σύγχρονη αρχαιολογία έχει στη διάθεσή της και πλέον πρόσφατα τεκμήρια με συνέπεια να προσεγγίζει περισσότερο την πραγματικότητα.

¹³⁸ Οι τόποι που αναφέρονται είναι οι: Βίβλος, Κρήτη, Κύπρος και σε άλλη πινακίδα Αλέππο, Μούζουνουμ, Λάγισουμ, Ουγκαρίτ, Κρήτη, Κάτνα, Χαζόρ, βλ. Beitzel, 1997, σελ. 136.

¹³⁹ Cline, 1995 a, σελ. 273 και Beitzel, 1997, σελ. 136.

¹⁴⁰ Kaftor = Kaptara = Κρήτη.

¹⁴¹ De Jesus, 1978.

¹⁴² Βλ. το χάρτη στο Παράρτημα 5 του παρόντος.

¹⁴³ Yakar, 1976.

¹⁴⁴ Βλ. το χάρτη επίσης στο Παράρτημα 5 του παρόντος.

¹⁴⁵ Cline 1997, σελ. 193-194.

¹⁴⁶ Ο μεγάλος και πανίσχυρος αυτός Φαραώ, ο οποίος επεξέτεινε τα αιγυπτιακά σύνορα πέραν του Ευφράτου ανυψώνοντας μάλιστα εκεί αναμνηστικό οβελίσκο και έφερε στο απόγειό της την αιγυπτιακή δύναμη, βλ. Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁴⁷ Breasted, 2001, σελ. 206.

¹⁴⁸ Block στο κείμενο, χωρίς επεξήγηση. Ο Redford (2003, σελ. 51) αναφέρει ότι ισούται με 20 ντέμπεν 9,1 κιντέτ (kidet), δηλαδή 1901,9 γραμμάρια εφ' όσον 1 ντέμπεν(deben)= 91 γραμ και 1 kidet= 9,1 γραμ. (Μιχαηλίδου, 2005a, σελ. 20).

¹⁴⁹ Περίπου 408 πάουντς, ή 183,6 κιλά.

¹⁵⁰ Ο Breasted παραθέτει [pigs] και υποσημειώνει **nws** από τον πάπυρο Harris, ο Grandet (2005, σελ. 277,298, 330) και για μετρήσεις (βάρους (:)) πολύτιμων λίθων και μετάλλων παραθέτει **nws** χωρίς άλλη μετάφραση.

¹⁵¹ Σχετική ανάλυση και συζήτηση υπάρχει στο (Cline, 1997, σελ. 194-195), όπου εξηγείται ότι "inw" σημαίνει "δώρα" και όχι «φόρος» (υποτέλειας). Βλ. και Μιχαηλίδου στην § 2.3.3. του παρόντος.

*Κατά το τριακοστό-πέμπτο έτος της βασιλείας του*¹⁵²:

“Φόρος¹⁵³ από τον Ηγέτη της Αἴσι (Isy): ακατέργαστος χαλκός-άλογα.”

*Κατά το τριακοστό-ένατο έτος της βασιλείας του*¹⁵⁴:

“[Φόρος¹⁵⁵ από τον Ηγέτη] της Αἴσι (Isy): ελεφαντοστούν 2 χαυλιόδοντες·χαλκός, 40 τούβλα (bricks)·μόλυβδος, 1 τούβλο.”

Ο Τούθμωσις ΙΙΙ περιγράφει¹⁵⁶ επίσης στην Ποιητική του Στήλη¹⁵⁷:

“Ηλθα να σε αφήσω να βαδίσεις στις δυτικές χώρες, Κεφτιού, Αἴσι (Isy) είναι σε δέος [για σένα]·τους άφησα να δουν την μεγαλειότητά σου ως νεαρό ταύρο, με αποφασιστική καρδιά, αιχμηρά κέρατα, ανίκητο”.

Ο Τούθμωσις ΙΙΙ αναφέρεται επίσης στους Τανάγια (Tanaja =Δαναοί) οι οποίοι του προσφέρουν δώρα πολύτιμα και υψηλής τεχνολογίας στο τεσσαρακοστό δεύτερο έτος της βασιλείας του. Σύμφωνα με το Redford¹⁵⁸, *“είναι πολύ δελεαστικό να ταυτοποιήσουμε τους Τανάγια με την πεδιάδα του Άργους, και ειδικότερα με το βασίλειο των Μυκηνών”* και ότι μπορούμε να υποθέσουμε ότι: *“οι Κεφτιού συνδέονται με την Ασσουβα (Ιωνία) και τους Τανάγια (Μυκήνες)”*:

“[Δώρο του Ηγέτη] των Τανάγια: Άργυρος: μία κανάτα με την τεχνουργία των Κεφτιού μαζί με σιδηρά αγγεία με αργυρές χειρολαβές(ς) 4, που κάνουν 56 ντέμπεν, 3 kdt”

Ο Breasted πρώτος, το 1906, δημοσίευσε τις παραπάνω επιγραφές όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω, και μεταφράζει τη λέξη Αἴσι (Isy) ως Κύπρο. Από τότε η αρχαιολογία επετέλεσε τεράστια πρόοδο ειδικά στη γλωσσολογική αναπαράσταση. Ο Cline υποστηρίζει¹⁵⁹ ότι J-s-jj = Isy = A-si_x-ja=Asia=Assuwa= Ασσουβα και ότι το αιγυπτιακό όνομα για την Κύπρο ήταν πιθανότατα ἱrs3=Alasia=Αλάσια. Με τον Cline επίσης συμφωνεί και ο Redford¹⁶⁰, ότι η Ασία αναφέρεται με τους Κεφτιού/Κρήτες. Αυτή την ερμηνεία επιδέχεται και το κείμενο του Φαραώ Αμενόφι ΙΙΙ (Αμενχοτέπ ΙΙΙ πατέρα του Αχενατόν), που βασίλευσε, λίγο μετά τον Τούθμωσι ΙΙΙ, περίπου το 1414– 1377 π.Χ.¹⁶¹ και ήταν Φαραώ σύγχρονος για ένα διάστημα του Τουνταλίγια(ς) 2^ο (1420-1400 π.Χ.), ο οποίος (Αμενόφης ΙΙΙ) έγραψε στον Ταρχουντάραντου (Tarḥundaradu) τον Πρίγκηπα της Άρζαβα, σε μια προσπάθεια συμμαχίας εναντίον της χεττιτικής αυτοκρατορίας, ζητώντας του την κόρη του για νύφη (γυναίκα) του ίδιου του Φαραώ (δυναστικός γάμος- συμμαχία)¹⁶²:

“Ο Νιμουβαρέγια (Nimuwa{r}jea)¹⁶³, Μεγάλος Βασιλιάς, βασιλιάς της Αιγύπτου, (ομιλεί) ως ακολούθως: Λέγω στον Ταρχουντάραντου (Tarḥundaradu), τον βασιλιά της Άρζαβα: Σε μένα όλα είναι καλά. Για τους οίκους μου, τις γυναίκες μου, τα παιδιά μου, τους

¹⁵² Breasted 2001, σελ. 210.

¹⁵³ Βλ. [υποσημείωση 151](#)

¹⁵⁴ Breasted 2001, σελ. 212.

¹⁵⁵ Βλ. [υποσημείωση 151](#)

¹⁵⁶ Lichtheim, 2006, σελ. 37.

¹⁵⁷ Μια περίτεχνα σκαλισμένη στήλη, από μαύρο γρανίτη, που βρέθηκε στο ναό του Καρνάκ, στην αυλή βόρεια της δυτικής «αίθουσας των χρονικών». Πρόκειται για λόγο του θεού Άμμωνα-Ρα προς το Φαραώ (Lichtheim, 2006, σελ. 35).

¹⁵⁸ Redford, 2003, σελ. 96-98, 250-252.

¹⁵⁹ Cline, 1997, σελ. 193.

¹⁶⁰ Redford, 2006, σελ. 131.

¹⁶¹ Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁶² Moran, 1992, EA 31, σελ.101-103.

¹⁶³ Πρόκειται για τον Αμενχοτέπ (Αμενόφι) ΙΙΙ πατέρα του Αχενατόν [Αμενχοτέπ (Αμενόφης) ΙV].

αξιωματούχους μου, τα στρατεύματά μου, τους πολεμιστές μου στα άρματα, όλη την περιουσία μου στις χώρες μου, όλα είναι καλά.....

17-21 Όσο για τα πράγματα που είναι να γίνουν για τα οποία μου έγραψες (με τα λόγια), «Στείλε το εδώ σε μένα!» - τώρα, θα το στείλω (σύντομα) σε σένα, (αλλά) αργότερα. (Πρώτα) στείλε μου πίσω τον αγγελιαφόρο σου και τον αγγελιαφόρο για μένα, και αυτοί πρέπει να έλθουν.

22-26 Τότε αυτοί θα έλθουν (πίσω) σε σένα (και) θα μεταφέρουν την προίκα-της-νύφης για την θυγατέρα. Ο αγγελιαφόρος μου και ο αγγελιαφόρος σου που ήλθε, ο οποίος... Και στείλε μου επίσης.... ανθρώπους από τη χώρα των Κάσκα. Άκουσα ότι όλα τελείωσαν.

27-38 και ότι η χώρα Χαττούσα διαλύθηκε. Και ιδού, σου έστειλα ως δώρο-χαιρετισμού φορτίο προς μεταφορά με επιφορτισμένο τον αγγελιαφόρο μου, Iršarra: 1 σάκκο χρυσού, βάρους 20 μίνας χρυσού· 3 ελαφρά λινά ενδύματα· 3 ελαφρούς λινούς (μα)νδύες· 3 λινά χούζι (huzzi)· 8 λινά κουζίτι (kušitti)¹⁶⁴· 100 λινά σάβαλγκα (šawalga)· 100 λινά χάπ[α](harr[a...])· 100 λινά μουταλλιγιάσα (mutalliyašša)· 4 μεγάλα δοχεία κουκούμπου (kukkubu) που περιέχουν «γλυκό έλαιο»· 6 [μικρά] δοχεία κουκούμπου (kukkubu) που περιέχουν «γλυκό έλαιο»· 3 καρέκλες από έβενο με επικάλυψη από όμορφο σάρπα (šarpa) [και χρυ]σό· 10 καρέκλες από έβενο [με ένθετη διακόσμηση] από ελεφαντοστούν· 100 [δοκούς από] έβενο, ως δώρο-χαιρετισμού.”

Και ο Ταρχουντάραντου απαντά¹⁶⁵ στο προηγούμενο γράμμα του Φαραώ Αμενόφι III¹⁶⁶ (1414– 1377 π.Χ.).¹⁶⁷:

“7-9 Αν πραγματικά επιθυμείς τη θυγατέρα μου, (πως) δεν θα την έδινα σε σένα; Την δίνω σε σένα!”

Επισημαίνουμε ότι σύμφωνα με τον Όμηρο μόνο ένα έθιμο είναι γνωστό: ο πατέρας δέχεται και δεν δίδει «προίκα» για την κόρη του από το γαμπρό και με τη λέξη «έεδνα» υποδηλώνεται η προίκα που παίρνει η νύφη¹⁶⁸. Η καταβολή "προίκας" στον πατέρα της νύφης είναι ένα γενικότερο έθιμο της περιοχής Αιγαίου - Ανατολής - Αιγύπτου. Το κείμενο του Φαραώ Αμενχοτέπ (Αμενόφι) III, που εβασίλευσε 1414 - 1377 π.Χ.¹⁶⁹ είναι απόλυτα σύμφωνο με τον Όμηρο, που εκτιμάται ότι "συνέθεσε" τα έπη περί το 800-750 π.Χ., δηλαδή 600 χρόνια και πλέον αργότερα.

2.6.- Εκτιμήσεις για την Ισορροπία Δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή

Ο Φαραώ Αμενόφις III ζητά από τον Ταρχουντάραντου (Tarḥundaradu) να του στείλει στην Αίγυπτο απεσταλμένους, «ανθρώπους από την Κάσκα», περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, που βρίσκονταν σε διαρκείς συγκρούσεις με τους Χετταίους, σε

¹⁶⁴ Προφανώς τα αναφερόμενα είδη, στην παράγραφο αυτή, είναι ονομασίες υφασμάτων.

¹⁶⁵ Moran, 1992, EA 32, σελ. 103.

¹⁶⁶ Αυτή η ανταλλαγή διπλωματικής αλληλογραφίας οδήγησε τον Bryce να τοποθετήσει τη βασιλεία του Τουνταλγία (c) 2^{ου} να αρχίζει από το 1400 π.Χ., όμως άλλοι μελετητές δίδουν χρονολογία για την περίοδο βασιλείας του και εποχή του ξίφους της Χαττούσα περί το δεύτερο μισό του 14^{ου} αι. π.Χ.

¹⁶⁷ Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁶⁸ Βλ. Page, 1988 (b), σελ., 81.

¹⁶⁹ Redford, 2006, σελ., 121.

μια προσπάθεια να υπερκεράσει τη χεττιτική απειλή δρώντας με τρόπο που να διασφαλίζει «ισορροπία των δυνάμεων»¹⁷⁰. Είναι ευρέως γνωστή η επιγραφή σε μία από τις δέκα στήλες που βρίσκονταν στο ταφικό μνημείο του Αμενχοτέπ (Αμενόφι) III στο Κομ-αλ-Χετάν (σχήμα 7Α) με δύο καταλόγους των χωρών στα δεξιά της δέλτου (καρτούσας) του Φαραώ:

Τανάγια (Thj-Δαναοί) και Κεφτιού (Kftiw-Κρήτη) και τις πόλεις τους (σχήμα 7Β), συνολικά δώδεκα, αριστερά της δέλτου του Φαραώ¹⁷¹: **amniša**, το λιμάνι της Αμνισού στην Κνωσό, **bajaša** ή Παγιάστα-Φαιστός, **kutunaja** ή Κουτούναγια-Κυδωνία τα σημερινά Χανιά, **mukanu/mukana**/ Μουκάννα στην ύστερη μορφή της, Μυκήναι (Mykēne), **deqajis** ή Θηβαῖς (Thegwais) - Θήβαι, **misane** ή Μεσσάνα μετέπειτα Μεσσήνη (Messēne), **nuplija** ή Νούπλιγια - Ναυπλία, **kutira** Κούτιρα - η νήσος Κύθηρα, **waleja/weleja** (wrj ή wlj = waleja/weleja) και με δεδομένο ότι η αιγυπτιακή ιερογλυφική γραφή δεν χρησιμοποιεί φωνήεντα, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αναφέρεται στο *φίλιο* = *Τροία*¹⁷², **amukla** ή Αμύκλαι, η παλαιά πρωτεύουσα της Λακωνίας, ή Σπάρτη, **kunuša** ή Κουνούσα- Κνωσός, και **r/likata** ή Ρ/Λικάτα - Λύκτος¹⁷³.

Ο Macqueen¹⁷⁴, αναφέρει ότι μπορούμε να υποθέσουμε ότι για τους Αιγυπτίους το (F)Ιλιον αποτελούσε τμήμα των Δαναών ή των Μινωιτών. Ο Latacz¹⁷⁵ προτείνει ειδικά για την *weleja* = *φέλεγια* - Έλεια, η μετέπειτα Έλις ή Έλος με την απώλεια του δίγαμμα (F). Αυτή η επιγραφή παραθέτει τις περιοχές που σχετίζονται (με συμμαχία (;)) με την Αίγυπτο κατά την ίδια εποχή της Συνομοσπονδίας Ασσουβα/ Αρζαβα. Στις πιο πολλές από τις παραπάνω αναφερθείσες ελληνικές πόλεις ανευρέθησαν, από τους αρχαιολόγους, αντικείμενα από την εποχή της βασιλείας του Αμενχοτέπ (Αμενόφι) III, όπως ο σκαραβαίος με τη δέλτο (καρτούσα) του Φαραώ στην Κνωσό και την Κυδωνία (Χανιά), πλακίδια φαγεντιανής με τη δέλτο του στις Μυκήνες, σκαραβαίος με τη δέλτο της βασίλισσάς του Τίγι στη Φαιστό κ.λπ. Η σχέση του Φαραώ Αμενόφι (Αμενχοτέπ) III με το Αιγαίο και η ιδιαίτερη ίσως συμπάθεια που έτρεφε για τους Αχαιούς άρχοντες γίνεται έκδηλη από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του ανακτόρου του στη Malkata της Αιγύπτου¹⁷⁶. Τα ευρήματα στο ανάκτορο στη Malkata περιγράφονται από την κ. Νικολακάκη-Κέντρου¹⁷⁷. Είναι πολύ πιθανό να υπήρξε διπλωματική αποστολή αιγυπτιακής αντιπροσωπείας¹⁷⁸ (αν όχι επίσκεψη του ίδιου του Φαραώ) στην Ελλάδα.

Επισημαίνουμε το συμβολισμό ότι ο Μ. Αλέξανδρος –πιθανολογούμε γνωρίζοντας τις σχέσεις Αμενόφι III και των προγόνων του Μυκηναίων- ανήγειρε άδυτο στον Ναό του

¹⁷⁰ Cohen κ. ά., 2000, σελ. 62, 86.

¹⁷¹ Macqueen, 2001, σελ. 162.

¹⁷² ΥΠΠΟ, 2000 b, σελ., 246, Macqueen, 2001, σελ. 162, Cline, (1998/2004), σελ. 238, Fletcher, 2000, σελ. 75, δίδεται η ερμηνεία Τροία/φίλιος.

¹⁷³ Latacz, 2004, σελ.130-131, βλ. επίσης Schofield κ. ά, 1994.

¹⁷⁴ Macqueen, 2001, σελ. 162 – 163.

¹⁷⁵ Latacz, 2004, σελ. 131.

¹⁷⁶ ΥΠΠΟ, 2000 b, σελ. 246 – 249.

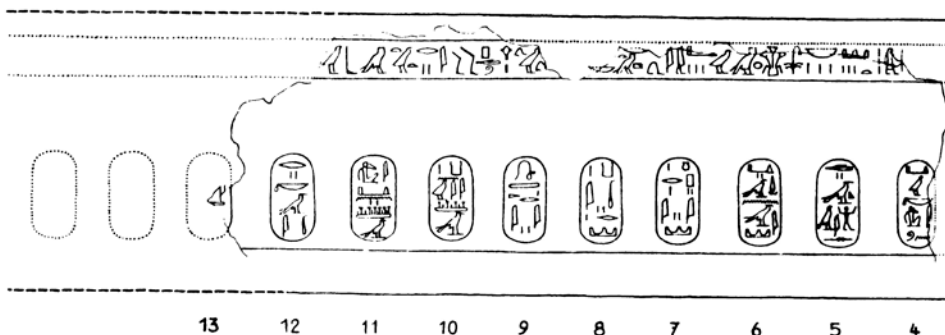
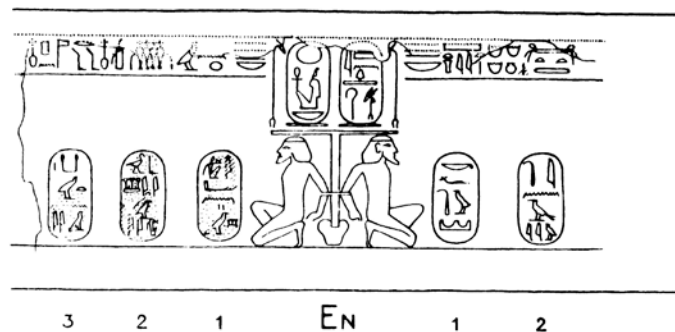
¹⁷⁷ Νικολακάκη- Κέντρου, 2000, σελ. 47-51.

¹⁷⁸ ΥΠΠΟ, ό. π.

Άμμωνα στις Αρχαίες Θήβες (Λούζορ) εντός του μεγαλύτερου αδύτου του Αμενχοτέπ/Αμενόφι ΙΙΙ και όχι σε άδυτο ναού άλλου Φαραώ (βλ. Παράρτημα 6¹⁷⁹).

Σχήμα 7Α: Βάση αγάλματος του Αμενχοτέπ ΙΙΙ στο Κομ-Ελ-Χεταν, με Αιγαιακά Ονόματα¹⁸⁰

Σχήμα 7Β: Μεταγραφή σε σχέδιο των επιγραφών στη βάση αγάλματος του Αμενχοτέπ ΙΙΙ στο Κομ-Ελ-Χεταν, με Αιγαιακά Ονόματα¹⁸¹.

¹⁷⁹ Είναι άξιο να αναφερθεί ότι εντός του αδύτου του Ναού του Άμμωνα στο Λούζορ (αρχαίες Θήβες) της Αιγύπτου το οποίο είχε κατασκευαστεί από τον Αμενχοτέπ ΙΙΙ, με τις σχέσεις και τη συμπάθεια προς τους Δαναούς, ο Μέγας Αλέξανδρος κατεσκεύασε λίγο μικρότερο άδυτο στους τοίχους του οποίου -ως Φαραώ Αλέξανδρος- δέχεται την ευλογία -το σπέρμα- του ανθρωπόμορφου (και όχι ζωόμορφου) φαλλοφόρου θεού Μιν, Αιγαιακής ίσως προέλευσης (βλ. Παράρτημα 6).

¹⁸⁰ πηγή ΥΠΠΟ, 2000 b, επίσης Cline, 1995b, plate 6. Η βάση του αγάλματος δεν σώζεται σήμερα.

Ο Redford¹⁸², αναφέρει χαρακτηριστικά: «περί το 1520 π.Χ. η γλώσσα των Κεφτιού (Κρητών) ήταν τόσο οικεία στους Αιγυπτίους ώστε φθόγγοι (συλλαβές) της γλώσσας τους να μεταγράφονται σε ιερογλυφικά. Υπό τον Τούθμωσι ΙΙΙ η πομπή ανθρώπων από το Αιγαίο με τις πολύχρωμες φορεσιές τους να φέρουν δώρα (φέρνοντας στη μνήμη τις αιγαιακές νωπογραφίες) έγιναν οικείες στη Μέμφιδα και τις Θήβες (της Αιγύπτου). Υπό τον Αμενόφι ΙΙΙ οι θαλάσσιοι δρόμοι γύρω από το Αιγαίο ήσαν τόσο οικείοι στους Αιγυπτίους ναυτικούς ώστε ο “περίπλους” μπορούσε να αποδοθεί στα αιγυπτιακά και πόλεις όπως η Κνωσός, η Αμνισός, η Πύλος και άλλες εμφανίζονται στην ιερογλυφική γραφή». Από την εποχή του Αμενόφι/Αμενχοτέπ ΙΙΙ, υπάρχει αναφορά σε ιατρικά βότανα των Κεφτιού (iwryt kftiw=φασόλι/σπόρος των Κεφτιού) και ένας Αιγυπτιακός πάπυρος¹⁸³ που αντεγράφη την εποχή του Τουταγχαμών¹⁸⁴, καταγράφει ιατρικές λέξεις/ξόρκια «στη γλώσσα των Κεφτιού» για διάφορες ασθένειες, και αρχίζει¹⁸⁵:

«Εξορκισμός για την Ασιατική ασθένεια στη γλώσσα των Κεφτιού:
s3-n-ti-k3-pw-w3-y-i-y-me-n-ti-r-k3-k3-i-r. Αυτή η φράση λέγεται
με....»

δείχνοντας ανταλλαγές ιατρών μεταξύ Αιγύπτου και Κρήτης εκείνη την εποχή. Είναι πολύ πιθανή, κατά την άποψή μας, μια ευρύτερη συμμαχική σχέση μεταξύ Άσσουβα/Άρζαβα –Αχιγιαβά/Τανάγια (Μυκηναίων) – Αιγύπτου την εποχή περί το 1420 ÷ 1380 π.Χ., εποχή παραγωγής του ξίφους που βρέθηκε στη Χατούσα, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Όπως αναφέρει ο Niemeier¹⁸⁶, είναι πολύ πιθανό επίσης ότι οι Δαναοί (Tanaja) βρίσκονταν στην Πελοπόννησο και οι Αχαιοί (Ahhiyawa) στην περιοχή των Θηβών αφού πρόσφατα ευρήματα –σε Γραμμική γραφή Β’- στη Θήβα (Θήβαι) δείχνουν ότι η επικράτεια του βασιλείου των Θηβών ήταν ευρεία, συμπεριελάμβανε δε και την Εύβοια. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι Κρήτες τεχνίτες/ καλλιτέχνες εργάζονταν στην Άβαρι (Τελ-ελ-Ντάμπα) πρώην πρωτεύουσα των Υκσώς στην Αίγυπτο, περί το 1666 – 1568 π.Χ., τόσο κατά την περίοδο των Υκσώς όσο και κατά την βασιλεία του ιδρυτή της 18^{ης} Δυναστείας Αχμόζε¹⁸⁷ που τους εξεδίωξε¹⁸⁸. Ο Bietak παρουσιάζει επίσης τα αποτελέσματα των ανασκαφών στην Άβαρι και τα ευρήματα μινωικής προέλευσης. Στο Παράρτημα 7 του παρόντος παρατίθεται μια νωπογραφία (fresco), από την Άβαρι, που δείχνει έναν «Μινωίτη» άλτη (γνωστό θέμα των τοιχογραφιών της Κρήτης) πάνω από ταύρο¹⁸⁹.

Τα παραπάνω επίσης μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι στενές σχέσεις μεταξύ Κρήτης, Μυκηναίων και Αιγύπτου είχαν ήδη μια προϊστορία τουλάχιστον διακοσίων ετών πριν από τον Τουνταλίγια(ς) 2^ο. Στην ελληνική μυθολογία και παράδοση η ανάμνηση αυτών των σχέσεων –και κατά την εποχή των Υκσώς- επέζησε στο μύθο της Αργείας Ιούς που πήγε στην Αίγυπτο και παντρεύτηκε τον Τηλέγονο από τον οποίο γέννησε τον Έπαφο, που έγινε βασιλιάς της Αιγύπτου και ο οποίος κατά τον Redford είναι πιθανά ο Φαραώ των Υκσώς Άποφς που βασίλευσε 1604 – 1569 π.

¹⁸¹ πηγή Wachsmann, 1987, plate LXVIII.

¹⁸² Redford, 1992, σελ. 241.

¹⁸³ Ιατρικός Πάπυρος Λονδίνου, 11, 4-6.

¹⁸⁴ 1360 - 1351 π.Χ., βλ. Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁸⁵ Cline, 1995, σελ. 276.

¹⁸⁶ Niemeier, 1999a, σελ. 144.

¹⁸⁷ 1568 - 1543 π.Χ., βλ. Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁸⁸ Bietak, 1997, σελ. 117.

¹⁸⁹ Bietak 1997, σελ. 139.

Χ.¹⁹⁰. Αντίστοιχα οι αρχαιολογικές έρευνες οδήγησαν τον Bietak¹⁹¹, μετά τα άφθονα Μινωικά ευρήματα στην Άβαρι, πολλά των οποίων ήταν και τελετουργικού τύπου, να υποστηρίζει ότι η Αιγύπτια βασίλισσα Ααχότεπ¹⁹² -μητέρα του Αχμόζε (1568 – 1543 π.Χ.)¹⁹³ - ήταν Κρητικής καταγωγής και ότι η "Κυρία των Ζώων"¹⁹⁴ στο θρόνο του Μίνωα ήταν από την Αίγυπτο. Το θέμα υποστηρίζουν και οι Hankey & Leonard¹⁹⁵ και το αποδέχεται στην "Ιστορία της Αρχαίας Αιγύπτου" ο Redford¹⁹⁶.

Σύμφωνα με την ελληνική παράδοση, λίγες γενιές πριν τον Τρωικό Πόλεμο (πολύ κοντά ή περί τα χρόνια της βασιλείας του Αμενόφι ΙΙΙ), όταν βασίλευε στη Πύλο ο Νηλέας, ο ιατρομάντης Μελάμπους¹⁹⁷ σπούδασε κοντά στους Αιγύπτιους ιερείς την εμπειρική και ειδικά τη θεουργική ιατρική (που μπορεί να θεωρηθεί ως λίκνο της ψυχοθεραπευτικής και ψυχαναλυτικής μεθόδου) γεγονός που αποτελεί σαφή ένδειξη πολύ καλών σχέσεων και ανταλλαγών μεταξύ Αιγύπτου και Αχαιών/Δαναών.

Ο Τρωικός Πόλεμος, όπως τον γνωρίζει ο κόσμος, δεν ήταν η πρώτη εκστρατεία Μυκηναίων προς τη Μικρά Ασία. Ο επικός Κύκλος για τον Τρωικό Πόλεμο και η ελληνική μυθολογία διαφυλάσσουν την ανάμνηση συνεχών επιδρομών των Αχαιών/Δαναών εναντίον των ακτών της Μικράς Ασίας: Λυκία, Τευθρανία, Καρία, Τρωάδα κ.λπ. Ο Ηρακλής –κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λαομέδοντα (πατέρα του Πριάμου)– επέδραμε δύο φορές εναντίον της Τρωάδας: την πρώτη φορά χωρίς επιτυχία, τη δε δεύτερη φορά την κατέκτησε¹⁹⁸. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, όπως τη διασώζει ο νεοπλατωνικός Πρόκλος¹⁹⁹, οι Αχαιοί και ο Αχιλλεύς –μετά την απαγωγή της Ελένης– έκαναν μια πρώτη επιδρομή «εκ λάθους» (προσποιήθηκαν ότι δεν μπόρεσαν να βρουν την Τρωάδα) εναντίον της Τευθρανίας και της Μυσίας (Μάσα στα χεττιτικά κείμενα), κατά την οποία λεηλάτησαν τις περιοχές²⁰⁰ και συγκρούστηκαν με τον βασιλιά Τήλεφο²⁰¹. Ο Huxley²⁰² αναφερόμενος στο ίδιο θέμα εκφράζει την άποψη ότι ο Τήλεφος είναι η μεταφορά στη ελληνική γλώσσα του ονόματος του Βασιλιά των Χετταίων Τελέπινους (Telepinuš) που βασίλευσε περί το 1525 – 1500 π.Χ.²⁰³. Την επόμενη φορά²⁰⁴, και μετά από μία περίοδο που, κατά τη Μυθολογία, κυμαίνεται από αρκετούς μήνες έως

¹⁹⁰ Βλ. και Redford, 2006, σελ. 114 και 1992, σελ. 413, 420, και Graves, 1988, § 56.

¹⁹¹ Bietak, 1995, σελ. 26. Στο Παράρτημα 7, βλ. τοιχογραφία Μινωίτη ακροβάτη πάνω από ταύρο, από την Άβαρι πρωτεύουσα της Αιγύπτου, κατά την περίοδο των Υκσώς, όπως το δημοσιεύει ο Bietak, (1997).

¹⁹² Βλ. επίσης και Warren, (1995), σελ. 13 για Aprophis, Aahotep, Ahmose και Μινωικές απεικονίσεις και σχέδια σε όπλα τους (εγχειρίδια, πελέκεις). Επιπλέον βλ. Vermeule, 1983, σελ. 119.

¹⁹³ Redford, 2006, σελ. 121.

¹⁹⁴ Mistress of Animals.

¹⁹⁵ Hankey & Leonard, 1998, σελ. 35-36.

¹⁹⁶ Redford, 2006, σελ. 192.

¹⁹⁷ Τσουκαντάς Γ., 1955, σελ. 4, 21.

¹⁹⁸ Ελληνική Μυθολογία", τομ 4, σελ. 90, 91.

¹⁹⁹ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Proclus Phil., "Chrestomathia", line 125-135 (Πρόκλος «Χρηστομάθεια»), βλ και Cline, 1997.

²⁰⁰ Τευθρανία και Μυσία είναι η περιοχή γύρω και πέρα από την Άρζαβα. Η Civitillo, 2005, σελ. 260, παραθέτει -από πινακίδες της Γραμμικής Β', τις λέξεις: i-mi-ri-jo Ίμβριος, la/ra-mi-ni-jo Λάμνιος/Λήμνιος, re-da-i-o Πήδαιος από την qa-da-so Πήδασο, ru-na-so Λυρνησσός, συνδέοντας έτσι τις πινακίδες από την Κνωσό, την Πύλο και τη Θήβα με πόλεις και νησιά στην περιοχή γύρω από την Τρωάδα που αναφέρονται στον Όμηρο.

²⁰¹ Ελληνική Μυθολογία", τομ. 5, σελ. 25-27, βλ και σχετική [υποσημείωση 325](#).

²⁰² Huxley, 1965, σελ. 40.

²⁰³ Bryce, 2005, και ο ιστότοπος www.hittites.info δίδει την ίδια περίοδο.

²⁰⁴ Μετά τις επιδρομές στην Τευθρανία και τη Μυσία.

οκτώ χρόνια, οι Αχαιοί ξεκίνησαν τη, γνωστή από τα Ομηρικά Έπη, δεκαετή εκστρατεία εναντίον της Τροίας και τελικά την κατέκτησαν με τον Δούρειο Ίππο. Ο Cline²⁰⁵ συμπεραίνει ότι το αιγαιακής προέλευσης Ξίφος της Χαττούσα μπορεί να δώσει την πρώτη αρχαιολογική -αν και αντίθετη με την βασισμένη σε κείμενα- μαρτυρία ότι οι μυκηναϊκές αντι-χεττιτικές δραστηριότητες στη Μικρά Ασία είναι σε εξέλιξη τουλάχιστον από το 1450²⁰⁶ π.Χ. Επιπλέον σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία –όπως αναφέρθηκε προηγουμένως- υπήρχαν διαρκείς σχέσεις (με δυναστικούς γάμους) με τη Λυκία²⁰⁷ όπως και ελληνική στρατιωτική παρουσία²⁰⁸ στις ακτές της Μικράς Ασίας. Επιπλέον και ο Οδυσσέας και ο Μενέλαος επισκέφθηκαν ή/και επέδραμαν στην Αίγυπτο²⁰⁹. Το παρακάτω απόσπασμα της Οδύσσειας²¹⁰ περιγράφει επιδρομή:

νηῶν πημάνθη, ἄλλ' ἄσκηθέες καὶ ἄννοусοι
ἤμεθα, τὰς δ' ἄνεμός τε κυβερνήται τ' ἴθυνον.
πεμπταῖοι δ' Αἴγυπτον ἔρρειπτον ἰκόμεσθα,
στήσα δ' ἐν Αἰγύπτῳ ποταμῷ νέας ἀμφιελίσσας.
ἔνθ' ἦ τοι μὲν ἐγὼ κελόμην ἐρίηρας ἐταίρους
αὐτοῦ πᾶρ νήεσσι μένειν καὶ νῆας ἔρυσθαι,
ὅππῃρας δὲ κατὰ σκοπιᾶς ὠτρυνά νέεσθαι·
οἱ δ' ὕβρει εἴξαντες, ἐπισπόμενοι μένει σφῶ,
αἶψα μάλ' Αἰγυπτίων ἀνδρῶν περικαλλέας ἀγροὺς
πόρθεον, ἐκ δὲ γυναικας ἄγον καὶ νήπια τέκνα,
αὐτοὺς τ' ἔκτεινον· τάχα δ' ἐς πόλιν ἵκετ' αὐτή.
οἱ δὲ βοῆς ἀφύοντες ἄμ' ἠοὶ φαινομένηφι
ἦλθον· πλῆτο δὲ πᾶν πεδίον πεζῶν τε καὶ ἵππων
χαλκοῦ τε στεροπῆς. ἐν δὲ Ζεὺς τερπικέραυνος
φύζαν ἔμοισ' ἐτάροισι κακὴν βάλεν, οὐδέ τις ἔτλη
μεῖναι ἐναντίβιον· περὶ γὰρ κακὰ πάντοθεν ἔσθι.
ἔνθ' ἡμέων πολλοὺς μὲν ἀπέκτανον ὀξεί χαλκῶ,
τοὺς δ' ἄναγον ζωοὺς, σφίσιν ἐργάζεσθαι ἀνάγκη.
αὐτὰρ ἔμοι Ζεὺς αὐτὸς ἐνὶ φρεσὶν ὦδε νόημα
ποίησ'· —ὥς ὄφελον θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν
αὐτοῦ ἐν Αἰγύπτῳ· ἔτι γάρ νύ με πῆμ' ὑπέδεκτο·
αὐτίκ' ἀπὸ κρατὸς κυνέην εὐτυκτον ἔθηκα
καὶ σάκος ὥμοιῖν, δόρυ δ' ἔκβαλον ἔκτοσε χειρός·
αὐτὰρ ἐγὼ βασιλῆος ἐναντίον ἦλθον ἵππων
καὶ κύσα γούναθ' ἑλών· ὁ δ' ἐρύσατο καὶ μ' ἔλεψεν,
ἐς δίφρον δέ μ' ἔσας ἄγεν οἴκαδε δάκρυ χέοντα.
ἦ μὲν μοι μάλα πολλοὶ ἐπήϊσσον μελίσσιν,
ἴεμενοι κτεῖναι· δὴ γὰρ κεχολώατο λίην·
ἀλλ' ἀπὸ κείνος ἔρυκε, Διὸς δ' ὠπίζετο μῆνιν
ξεϊνίου, ὅς τε μάλιστα νεμεσσᾶται κακὰ ἔργα.

Από τα πλοία μου κανένα δεν έπαθε ζημιά,
αλλά ακέραιοι και χωρίς αρρώστια καθόμαστε, και τα
πλοία ο άνεμος και οι κυβερνήτες κατεύθυναν. **Την πέμπτη
μέρα φτάσαμε στην Αίγυπτο που έχει ωραία νερά, και
σταμάτησα τα αμφίκυρτα πλοία μου κοντά στον ποταμό
Αίγυπτο. Εκεί προέτρεπα τους αγαπητούς μου συντρόφους
να μέινουν εκεί κοντά στα πλοία και να τα φυλάνε, και
κατάσκοποι σε μέρη κατάλληλα για παρακολούθηση
συμβούλευσα να πηγαίνουν.** Αυτοί όμως, παρασυρμένοι από το
υπερβολικό θάρρος τους, έχοντας εμπιστοσύνη στη δύναμή
τους, αμέσως **ληηλάτησαν φοβερά τα πολύ ωραία χωράφια
των Αιγυπτίων και άρπαζαν τις γυναίκες και τα μικρά
παιδιά και τους άντρες σκότωναν.** Γρήγορα όμως στην
πόλη διαδόθηκε η κραυγή της μάχης. Κι αυτοί ακούγοντας
την κραυγή, με το που φάνηκε η αυγή ήρθαν. Και
γέμισε όλη η πεδιάδα από πεζούς και από άλογα και από
τη λάμψη των χάλκινων όπλων· και ο Δίας, που ευχαριστείται
με τους κεραυνούς, ντροπιασμένη φυγή έβαλε
στους συντρόφους μου και κανένas δεν τόλμησε να μείνει
αντιμέτωπος. **Μας περικύκλωσαν συμφορές απ' όλα τα
μέρη. Εκεί πολλούς από μας σκότωσαν με τα κοφτερά
χάλκινα όπλα και άλλους ζωντανούς έπιασαν για να
εργάζονται γι' αυτούς αναγκαστικά.** Αλλά ο ίδιος ο Δίας
σε μένα την εξής σκέψη έβαλε στο μυαλό μου: μακάρι να
πέθαινα εκεί στην Αίγυπτο και ν' ακολουθούσα τη μοίρα
μου· γιατί ακόμη με περίμενε άλλη δυστυχία. Αμέσως
πέταξα από το κεφάλι μου την όμορφη περικεφαλαία και
την ασπίδα από τους ώμους μου, και το δόρυ το έριξα
μακριά από το χέρι μου. **Ταυτόχρονα ήρθα αντιμέτωπος
με τ' άλογα του βασιλιά και φίλησα τα γονατά του, αφού
τ' αγκάλιασα. Κι αυτός με πήρε μαζί του και με σπλαχνίστη-
κε, και, αφού μ' έβαλε να καθίσω στην άμαξα, με
οδήγησε στο ανάκτορό του, ενώ έχουνα δάρυα.** Αλήθεια
πολλοί επιτίθονταν εναντίον μου με ακόντια από μελία,
επειδή ήθελαν να με σκοτώσουν – γιατί δίκαια είχαν θυμώσει
πάρα πολύ - αλλά. τους εμπόδιζε εκείνος, γιατί

²⁰⁵ Cline, 2009, σελ. 73.

²⁰⁶ Σε παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγουν και η Vermeule (1986) αλλά και η Morris (1989) τοποθετώντας τον Τρωικό Πόλεμο αρκετά παλαιότερα από το 1250 π.Χ., βλ. υποσημ. 279, 299.

²⁰⁷ Lukka στα χεττιτικά κείμενα.

²⁰⁸ Της οποίας ανάμνηση έχει διατηρηθεί στην ελληνική μυθολογία όπως μπορεί να διαπιστωθεί από τις αναφορές των σχετικών αποσπασμάτων παραπάνω.

²⁰⁹ Ελληνική Μυθολογία", τομ. 5, σελ. 172-175, Οδύσσεια, Δ, 120-137, 225-230, 350-355 για τον Μενέλαο που περιγράφει φιλικές σχέσεις του ιδίου με τον Αιγύπτιο Φαραώ, και Ξ, 255-284 για τον Οδυσσέα (αμέσως παρακάτω) που περιγράφει επιδρομή στην Αίγυπτο.

²¹⁰ Οδύσσεια, Ξ, 255-284, το αρχαίο κείμενο από TLG - Thesaurus Linguae Graecae.

έπαιρνε υπόψη του την οργή του Δία που προστατεύει τους ξένους, ο οποίος, ξεχωριστά αποστρέφεται τις ανόητες πράξεις.

Θα μπορούσαμε ίσως να συμπεράνουμε ότι το εύρημα του αιγαιακού ξίφους στη Χαττούσα προέρχεται από αυτή την περίοδο πολεμικών συγκρούσεων στη χώρα του Χάττι με τις συμμαχίες που αναδύονται από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες. Τα ευρήματα αναδεικνύουν επιπλέον τη χρήση όπλων υψηλής τεχνολογίας της εποχής του Χαλκού.

3.- Αμυντική Τεχνολογία Οχυρώσεων

τα Τείχη της Τίρυνθας, των Μυκηνών, της Χαττούσα και της Τροίας

3.1.- Κατασκευές στη Μυκηναϊκή Ελλάδα

Από την αρχή της Υστερο-Ελλαδικής περιόδου (περί το 1600 π.Χ.) μέχρι μετά το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα π.Χ., δηλαδή περίπου για δύο αιώνες, οι οχυρώσεις στην Ελλάδα παρουσιάζουν μικρή αλλαγή από την προηγηθείσα Μεσο-Ελλαδική εποχή. Όλες αυτές οι τοποθεσίες ήταν οικισμοί μικρού μεγέθους προστατευόμενοι από ποικίλους τύπους οχυρωματικών τειχών διαφορετικών αντοχών, για αντιμετώπιση περιστασιακών επιδρομών ζωοκλοπών ή πειρατών αλλά δεν προορίζονταν να αντέξουν μακρά πολιορκία από αριθμητικά υπέρτερο ή καλύτερα οργανωμένο εχθρό. Τα υπολείμματα στις Μυκήνες, αλλά και αλλού στην Αργολίδα, δεν μπορούν να υποδηλώσουν με ασφάλεια ότι η ύπαρξη των πρώιμων οχυρώσεων είναι αξιόλογη, παρά το γεγονός ότι η δεσπόζουσα θέση των Μυκηνών, θα μπορούσε να ελέγχει την κύρια κατεύθυνση/πρόσβαση Βορρά – Νότου στην Αργολική πεδιάδα αλλά ταυτόχρονα και τη θέα μακριά έως τη θάλασσα. Στρεφόμενοι στη Μεσσηνία, η θέση του Ανακτόρου του Νέστορα δεν βρίσκεται σε μια ιδιαίτερα αμυντική (προστατευμένη) τοποθεσία, αλλά και αυτή έχει δεσπόζουσα θέα στην προσχωσιγενή πεδιάδα προς δυσμάς και νότον μέχρι τη σύγχρονη Πύλο και τον κόλπο του Ναυαρίνου²¹¹. Το σύστημα ή τα συστήματα δόμησης μετεβλήθησαν ριζικά στην ηπειρωτική Ελλάδα μετά τα μέσα του 14^{ου} αιώνα π.Χ. με την χρήση της αποκαλούμενης Κυκλώπειας δόμησης.

Βέβαια οι Μυκηναίοι κατασκευαστές²¹² ήδη από το 1600 π.Χ. και πιο πριν²¹³ χρησιμοποιούν τον θόλο με εκφορά²¹⁴ αλλά και πλινθόκτιστες κατασκευές από ωμές πλίνθους με αντοχή²¹⁵ 3,4-6 N/mm² πολύ υψηλότερη από τις σημερινές κατασκευές με τούβλα (οπτοπλίνθους) χαμηλής ποιότητας²¹⁶ που παρουσιάζουν αντοχή 3 N/mm².

²¹¹ Acheson, 1999, σελ. 98.

²¹² Ο Dickinson (2003, σελ. 306) αναφέρει θολωτούς τάφους με εκφορικό τρόπο στην Κρήτη κατά την ΠΜ ΙΙ περίοδο (προ του 1600 π.Χ.), οι δε Treuil et al., (1996, σελ. 237) αναφέρουν "αρχές ΜΜ" δηλ. περί το 2200 π.Χ., στη δε σελ. 357 αναφέρουν τους πρώτους θολωτούς τάφους στη Μεσσηνία "προς το τέλος της ΜΕ περιόδου" δηλ. περί το 1600 π.Χ., βλ. επίσης Acheson, (1999, σελ. 99).

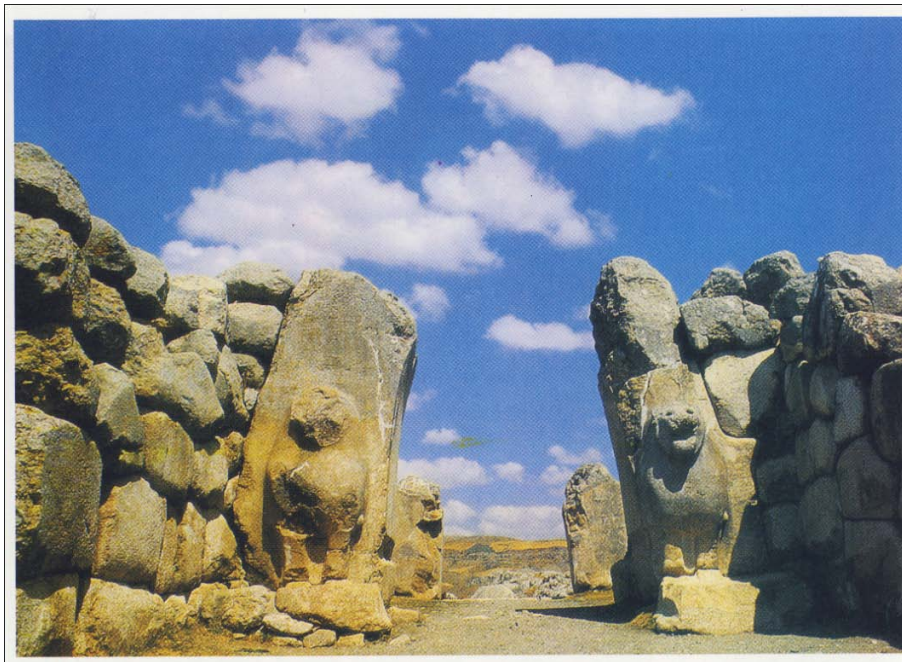
²¹³ Ο Γ. Μυλωνάς (1983, σελ. 168) αναφέρει ότι: οι θολωτοί τάφοι κατασκευάζοντο και προ του 1520 π.Χ., από τους Μυκηναίους για την ταφή των βασιλέων και της στενής οικογενείας τους, παράλληλα με τους θαλαμοειδείς που ήταν για τους αστούς, πτωχούς και πλουσίους. Οι θολωτοί τάφοι "των Δαιμόνων", "ο Θησαυρός του Ατρέα" και "της Κλυταιμνήστρας" καλύπτουν το χρονικό διάστημα από το 1510 π.Χ. μέχρι το 1200 π.Χ.

²¹⁴ Τάσιος, 2006α, 2008 σελ. 29, που αναφέρει τους μικρότερους θόλους προ Τίρυνθας όπως στο Γεωργικό (Υστερη Ελλαδική Ι ~ 1500 π.Χ.) και Κορυφάσιο (Μέση Ελλαδική ~2100/1900-1600 π.Χ.) και παραπέμπει στον Ιακωβίδη Σ.

²¹⁵ Η μονάδα πίεσης 1 N/mm² ισούται με 10,20 kg/cm² ή 9,87 ατμόσφαιρες ή 7500,617 χιλιοστά στήλης υδραργύρου. Οι αρχαίες κατασκευές λοιπόν με πλίνθους «άψητες»/ωμές έχουν αντοχή από 13% έως 100% μεγαλύτερη από μια σύγχρονη οπτοπλινθοδομή (τοίχο με οπτές/ «ψημένες» πλίνθους δηλαδή τούβλα χαμηλής ποιότητας).

Σχήμα 8: Η Πύλη των Λεόντων, κύρια είσοδος στην ακρόπολη των Μυκηνών ²¹⁷

Σχήμα 9: Πύλη των Λεόντων, κύρια είσοδος στην ακρόπολη της Χαττούσα (Bogazköy) ²¹⁸

Στον Κακόβατο ²¹⁹ οι θολωτοί τάφοι ανήκουν στην ΜΕ περίοδο ²²⁰ ή πρώιμη ΥΕ Ι ²²¹. Μάλιστα η χρησιμοποίηση της κατεργασμένης λιθοδομής σε θόλους με εκφορά

²¹⁶ Palyvou et al., 2001.

²¹⁷ Πηγή Μυλωνάς 1983.

²¹⁸ Πηγή Guide, σελ. 116.

²¹⁹ Νικολέντζος, 2003, (σελ. 620), όπου αναφέρεται ότι ήταν σταθμός εισαγωγής ήλεκτρου στον πρώιμο Μυκηναϊκό κόσμο. Το ήλεκτρο των τάφων προερχόταν από τη Βαλτική (σελ. 626).

αξιοποιήθηκε πάρα πολύ από τους Μυκηναίους²²². Σε στατική και δυναμική ανάλυση, με τη μέθοδο πεπερασμένων στοιχείων, κατά τη μελέτη για την αντοχή του θόλου του λεγόμενου τάφου του Ατρέως²²³ στις Μυκήνες, υπολογίστηκαν οι μέγιστες εφελκυστικές και θλιπτικές τάσεις: $-0,74 \text{ N/mm}^2$ και $0,17 \text{ N/mm}^2$, τιμές που δείχνουν καθαρά ότι καμία βλάβη δεν θα παρουσιασθεί και ότι η συμπεριφορά του θόλου είναι γραμμικά ελαστική²²⁴. Αντίστοιχα αποτελέσματα από ανάλυση με πεπερασμένα στοιχεία παρουσιάζονται και για τον θολωτό τάφο του Θορικού²²⁵ στην Αττική, όπου μάλιστα γίνεται αναφορά στις "εμπνευσμένες επιλογές των Μυκηναίων αρχιτεκτόνων κατά την κατασκευή αυτών των σημαντικών μνημείων". Η τεχνογνωσία και τεχνολογία των Μινών του Ορχομενού της εποχής του 14ου αι. π.Χ., ήταν σε τέτοιο υψηλό επίπεδο τεχνογνωσίας και τεχνολογίας ώστε αποξήραναν τη λίμνη της Κωπαΐδας (Παράρτημα 8²²⁶) κατά την παράδοση, που επιβεβαιώνεται με αρχαιολογικά ευρήματα²²⁷, αλλά και χρησιμοποίησαν συνδυασμό πέτρας και ξύλινων στοιχείων για καλύτερη συμπεριφορά των κτιρίων σε σεισμό²²⁸.

Σχήμα 10: Εσωτερική «στοά» - «σήραγγα» εντός του αμυντικού τείχους στην Τίρυνθα (αριστερά) και στη Χαττούσα (δεξιά)²²⁹

²²⁰ ΜΕ, 2100/1900 - 1600 π.Χ., βλ. και "Ιστορία Ελλ. Έθνους", τομ. Α', σελ. 123.

²²¹ ΥΕ Ι, 1600/1580-1500 π.Χ., βλ. "Ιστορία Ελλ. Έθνους", τομ. Α', σελ. 235.

²²² Παλυβού, 2008.

²²³ Οι Cavanagh & Mee, 1999, σελ.94, αναφέρουν ευρήματα της ΥΕΙΙΑ-1 έως ΥΕΙΙΑ-2 στο δρόμο του θησαυρού του Ατρέα και ομιλούν για "επαναχρησιμοποίησή του". Μάλιστα στον αποθήκη του θησαυρού τα κεραμικά ευρήματα ήσαν σχεδόν αποκλειστικά ΥΕΙΙΑ-1 (~1430 π.Χ.).

²²⁴ Askouni κ.ά., 2008.

²²⁵ Cremasco & Laffineur, 1999. Ο θολωτός τάφος ανήκει στη μεταβατική περίοδο από τη ΜΕ στην ΥΕ εποχή, βλ. Treuil et al., 1996, σελ. 354 και 357.

²²⁶ Όπου παρουσιάζονται και άλλα μεγάλα τεχνικά επιτεύγματα της Μυκηναϊκής εποχής.

²²⁷ Tassios, 2006 b.

²²⁸ Τσακανίκα-Θεοχάρη, 2008.

²²⁹ Πηγή Sandars, 1976, σελ. 82-83.

Και η "οικοδομική" τεχνογνωσία όμως, στο Ακρωτήριο της Θήρας, φθάνει σε πολύ υψηλό επίπεδο ιδίως δε στα αποχετευτικά συστήματα, με τεχνογνωσία που επανεμφανίστηκε και πάλι μόλις κατά τους τελευταίους αιώνες της σύγχρονης εποχής²³⁰. Η λιθοδομή με κατεργασμένους λίθους είχε εμφανισθεί στην Κρήτη 200 χρόνια πριν το Ακρωτήριο (περί το 1800 π.Χ.). Ήδη στον Ελλαδικό χώρο από το 2500 π.Χ. στη Λέρνη²³¹ έως το 2100 π.Χ. στην Αίγινα κατασκευάζονταν οχυρωματικά τείχη πάχους 2 μ. και η αύξηση του πάχους σε 3 μ. στην Τίρυνθα και 5 έως 7 μ. στις Μυκήνες αργότερα είναι απλή κατασκευαστικά για όσους είναι μηχανικοί ή αρχιτέκτονες εφ' όσον η τεχνογνωσία προϋπήρχε. Επιπλέον υπάρχει ορολογία²³² to-ko-do/toιχοδόμος και to-ko-to/τέκτων στη Γραμμική Β', διαχωρισμός που υποδηλώνει αντίστοιχη εξειδίκευση εργασίας και φυσικά τεχνογνωσίας. Στο θολωτό τάφο Ι της Περιστεριάς το «σημάδι του αρχιτέκτονα» στη λιθοδομή (διπλούς πέλεκυς με κλάδο) θεωρήθηκε ως παρουσία Κρητών αρχιτεκτόνων²³³. Ως εξέλιξη των κατασκευών αυτών εμφανίστηκαν στα μέσα του 14ου αι. π.Χ. (1350 π.Χ.) οι πλέον χαρακτηριστικές και επιβλητικές αμυντικές κυκλώπειες κατασκευές, τα οχυρωματικά τείχη των ακροπόλεων (αλλά και τα ανάκτορα), στις Μυκήνες (σχήμα 8), τη Μιδέα, την Τίρυνθα (σχήμα 10), την Αθήνα (ίσως επίσης η Καδμεία των Θηβών) και τα προσαρτήματα των ανακτόρων (ο Γλάς στην Κωπαΐδα). Ένας αρκετά όμοιος, αλλά όχι πανομοιότυπος, τρόπος λίθινης κατασκευής με αψιδωτές πύλες, ισχυρά διπλά τείχη με οχυρωμένες προεξοχές μεταξύ τους και στοές (σήραγγες) στεγασμένες με σταδιακή εκφορά προβόλου (της επόμενης σειράς λίθων) χρησιμοποιήθηκαν σε τείχη την ίδια εποχή στο Büyüκ Kale και Yerkapi (σχήμα 9) στη Χαττούσα (Bogazköy)²³⁴ που ομοιάζουν με την Τίρυνθα. Οι οχυρώσεις στις Μυκήνες, την Τίρυνθα και τη Χαττούσα (ανα)κατασκευάστηκαν κατά τον 13^ο αιώνα π.Χ.²³⁵ και οι τρεις με παρόμοια «τεχνολογία» και τεχνική, η οποία είχε αναπτυχθεί στην Ελλάδα από το 1600 π.Χ. το αργότερο (ίσως και παλαιότερα) όπως αναλύθηκε προηγουμένως. Η Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες (σχήμα 8) και τη Χαττούσα (σχήμα 9) είναι παρόμοιας μνημειακής τεχνικής. Το ίδιο φαινόμενο παρουσιάζεται και χαρακτηρίζει τη «στοά» - «σήραγγα» εντός των τειχών της Τίρυνθας και της Χαττούσα (σχήμα 10).

3.2.- Η Τίρυνθα, η Χαττούσα και οι σχέσεις Αχαιών και Λυκίων

3.2.1.- Αναφορές στην ελληνική γραμματεία

Για την Τίρυνθα υπάρχει η ακόλουθη ιστορία στη μυθολογία²³⁶:

Λυγκεύς δὲ μετὰ Δαναὸν Ἄργους δυναστεύων ἔξ
Ἵπερμνήστρας τεκνοῖ παῖδα Ἄβαντα. τούτου δὲ καὶ
Ἀγλαΐας τῆς Μαντινέως δίδυμοι παῖδες ἐγένοντο Ἀκρί-
σιος καὶ Προΐτος. οὗτοι καὶ κατὰ γαστρός μὲν ἔτι ὄντες
ἐστασίαζον πρὸς ἀλλήλους, ὥς δὲ ἀνετράφησαν, περὶ
τῆς βασιλείας ἐπολέμουν, καὶ πολεμοῦντες εὖρον ἀσπί-
δας πρῶτοι. καὶ κρατήσας Ἀκρίσιος Προΐτον Ἄργους
ἐξελαύνει. ὁ δ' ἦκεν εἰς Λυκίαν πρὸς Ἰοβάτην, ὥς δὲ
τινὲς φασι, πρὸς Ἀμφιάνακτα· καὶ γαμεί τήν τούτου

²³⁰ Παλυβού, 1997.

²³¹ Tassios, 2008, σελ. 30 και Παλυβού, 2005, σελ. 16.

²³² Παλυβού, 2005, σελ. 18.

²³³ Palyvou C., 1999, σελ. 612.

²³⁴ Iakovidis, 1999, σελ. 199.

²³⁵ Sandars, 2001, σελ. 77-84.

²³⁶ TLG - Thesaurus Linguae Graecae -Απολλόδορος (ψευδο), *Bibliotheca (sub nomine Apollodori)*, chapt. 2, sect 24 line 1 ÷ sec. 26 line 1.

θυγατέρα, ὥς μὲν Ὅμηρος, Ἄντειαν, ὥς δὲ οἱ τραγικοί, Σθενέβοιαν. **κατάγει δὲ αὐτὸν ὁ κηδεστής μετὰ στρατοῦ Λυκίων, καὶ καταλαμβάνει Τίρυνθα, ταύτην αὐτῷ Κυκλώπων τειχισάντων.** μερισάμενοι δὲ τὴν Ἀργεῖαν ἅπασαν κατώκουν, καὶ Ἀκρίσιος μὲν Ἄργους βασιλεύει, Προΐτος δὲ Τίρυνθος. καὶ γίνεται Ἀκρισίω

Ο (ψευδο)Απολλόδωρος, στο παραπάνω απόσπασμα, περιγράφει τη διαμάχη του Προΐτου και του Ακρίσιου, αδελφών και απογόνων του Λυγκέος του Ἀργους, κατά την οποία ο Ακρίσιος εξεδίωξε τον Προΐτο από το Ἄργος. Ο Προΐτος μετέβη στη Λυκία, στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία, ενυμφεύθη τη θυγατέρα του βασιλιά της Ιοβάτης και μετά τούτο ο Ιοβάτης εξεστράτευσε εναντίον της Αργολίδος με το στρατό του και επανέφερε τον Προΐτο στην εξουσία στην Τίρυνθα. Στη συνέχεια Κύκλωπες κατασκεύασαν τα τείχη της Τίρυνθας για να την προστατεύουν. Ο Ακρίσιος παρέμεινε βασιλιάς του Ἀργους πολύ κοντά στην Τίρυνθα. Το αρχαίο κείμενο δεν αναφέρει ως χώρα προέλευσης των Κυκλώπων τη Λυκία, αλλά έχει διατηρηθεί ένας «απόληχος» ότι ο Ακρίσιος έκτισε την Τίρυνθα με Λύκιους. Ο Στράβων²³⁷ αναφέρει τα ακόλουθα:

*Τῇ μὲν οὖν Τίρυνθι ὀρητηρίῳ χρήσασθαι δοκεῖ
Προΐτος καὶ τειχίσαι διὰ Κυκλώπων, οὓς ἐπὶ τὰ μὲν εἶ
ναι καλεῖσθαι δὲ γαστερόχειρας τρεφομένους ἐκ τῆς
τέχνης, ἥκειν δὲ μεταπέμπτους ἐκ Λυκίας καὶ ἴσως*

δηλαδή

*«οἱ Κύκλωπες -μεταφερμένοι ἀπὸ τῆς Λυκίας- εἶναι γαστερόχειρες²³⁸»
- «τρεφόμενοι ἀπὸ τὴν χειρονακτικὴ ἐργασία τους»,*

παραπέμποντας σαφῶς σε εργατικὴ δύναμη.

Κατὰ τον Ησίοδο²³⁹ το ισόπλευρο τρίγωνο της αποκαλυφθείσας θεότητας σχηματίζεται με τους Τιτάνες (πνευματικό στοιχείο), τους Εκατόγχειρες ("χειρονακτικό" στοιχείο) και τους Κύκλωπες οι οποίοι ἦσαν φορεῖς της τεχνολογίας και τεχνογνωσίας και οι Μυκηναῖοι εἶχαν –ὅπως αναφέραμε προηγουμένως- υψηλὴ τεχνογνωσία στις κατασκευές. Στην περίπτωση αὐτὴ λοιπόν, *μάλλον πρόκειται για αναφορά σε «γαστερόχειρες»-εργατικὴ δύναμη (που μεταφέρθηκε), ὅπως γίνεται και στη σύγχρονη ἐποχὴ με μετανάστευση "εργατικῶν χειρῶν" πρὸς τις προηγμένες χώρες που διαθέτουν πόρους και τεχνογνωσία, ὅπως πιστεύουμε και εμεῖς.*

Οι σχέσεις με τὴ Λυκία συνεχίστηκαν και ο Προΐτος ἔστειλε τον Βελλερεφόντη στη Λυκία²⁴⁰, μεταφέροντας ἓνα γράμμα χαραγμένο «με λυγρὰ γράμματα» σε ξύλινες πινακίδες για να επιδοθῇ στον Ιοβάτη, τον βασιλιά και πεθερό του Προΐτου, με το οποίο του ζητούσε να θανατώσει τον Βελλερεφόντη. Ο Βελλερεφόντης δεν γνώριζε το περιεχόμενο του γράμματος. Πράγματι περιείχε τον εγγυημένο θάνατό του, σχεδιασμένο ἀπὸ τον Προΐτο, που ευτυχῶς γι' αὐτόν δεν εκτελέστηκε ποτέ. Οι ἀπόγονοι του Βελλερεφόντη, Γλαῦκος και Σαρπηδών, ἀπὸ τὴ Λυκία, ἔλαβαν μέρος στον Τρωικὸ Πόλεμο με τὴν πλευρὰ των Τρώων²⁴¹.

²³⁷ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Strabo, *Geographica*, chapter 8, section 11, line1- 4.

²³⁸ "ὁ διὰ τῶν ἰδίων τῶν χειρῶν ζῶν", Liddell & Scott, τομ. Α', σελ. 518.

²³⁹ Τάσιος, 2009, και 2005, Tassios, 2008, Ησίοδος, «Θεογονία», στιχ. 137-210, TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Hesiodus Epic., *Theogonia*, lines 137-210.

²⁴⁰ Για να τον τιμωρήσει ἐπειδὴ λανθασμένα πίστευε ὅτι προσπάθησε να αποπλανήσει τὴ σύζυγό του Ἄντεια/Σθενέβοια που ἦταν και κόρη του Ιοβάτη.

²⁴¹ Ομήρου *Ιλιάς*, Ζ, 145-212.

3.2.2.- Αναφορές στα Χεττιτικά Αρχεία

Από τα χεττιτικά αρχεία που αναφέρονται στην Αχιγιάβα²⁴², τρία κείμενα μπορούν να βοηθήσουν στη σύγκριση με τα κείμενα της ελληνικής γραμματείας για τα θέματα που εξετάζονται στο παρόν: **(α)** το Κατηγορητήριο του Μαντουβάττας, **(β)** η πινακίδα KBo XVIII.18 με αναφορά σε κάποιον βασιλιά και αναταραχές και σκοτωμούς στη Wilusa²⁴³ και **(γ)** η επιστολή του Πιγιαμαραντού (Piyamaradu) ή επιστολή Ταβαγκαλάβας (Tawagalawas). Το Κατηγορητήριο του Μαντουβάττας συνοπτικά περιγράφηκε στα προηγούμενα. Για την πινακίδα KBo XVIII.18, ο Freu²⁴⁴ αναφέρει ότι είναι αλληλογραφία ενός Χετταίου βασιλιά με ένα βασιλιά της Αχιγιάβα ονόματι "Parhuitta(s)" που μεταφράζει ως Προίτο. Η επιστολή Ταβαγκαλάβας ή Πιγιαμαραντού, είναι κείμενο που πιστοποιεί την ανάμειξη των Αχαιών στη Λυκία και κατά τον 13^ο αιώνα π.Χ.. Την επιστολή "Πιγιαμαραντού"²⁴⁵ ή Ταβαγκαλάβας²⁴⁶ τη στέλνει ένας Χετταίος βασιλιάς προς έναν βασιλιά της Αχιγιάβα. Είναι ένα αρκετά μακροσκελές κείμενο και ένα μικρό απόσπασμά του παρατίθεται στη συνέχεια²⁴⁷:

“Ο κ. [...] -λα πήγε, και κατέστρεψε την πόλη Αττάριμνα.
Κατέκαυσε τα τείχη και τα ανάκτορα. Όταν οι άνθρωποι από την
πόλη της Λούκα (Lukka) μετεβίβασαν την υποταγή τους στον κ.
Ταβαγκαλάβα, αυτός ήλθε σ’ αυτές τις χώρες.....
Πολλοί αιχμάλωτοι πολίτες κατέφυγαν στην πλευρά της χώρας μου.
Αυτός πήρε (;) 7.000 από τους πολίτες μου αιχμαλώτους,
αδελφέ μου²⁴⁸. Το πρόσωπό μου θα έλθει και, αδελφέ μου, θα
πάρει [αυτούς (;)] για τον εαυτό του ενώπιον των αρχόντων. Επειδή
αυτός τους οδήγησε στην πλευρά με τη βία, όποιον ο αδελφός μου
[στείλει], το πρόσωπό μου μπορεί να τους εγκαταστήσει. Αν
[κάποιος] άρχοντας (;) πει: "Ένεκα (του γεγονότος ότι) [εγώ
ήλθα] στην πλευρά (;) ως φυγάς", ας μείνει εκεί! Αλλά αν [αυτός
πει], «Με εξανάγκασε Αυτός!» τότε [είθε να επιστρέψει σε
μένα (;)]”

Εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε ότι Λούκκα - Lukka=Λυκία. Σχεδόν ενενήντα χρόνια έχουν περάσει από το 1920, όταν ο Ελβετός Emil Forrer διάβασε την ακόλουθη εξίσωση:

Ταβαγκαλάβας - Tawagalawaš = etefoklešes = Έτεοκλής

²⁴² Τα κείμενα των πινακίδων που αφορούν την Αχιγιάβα έχουν συγκεντρωθεί στα: Huxley, 1965,- Cline, 2009,- Ünal, 1991,- και Bryce, 1989 αλλά υπάρχουν μαζί με κείμενα των υπολοίπων πινακίδων και στα: Beckman, 1999,- Hoffner, 2009,- Bryce, 2005, κ.λπ. όπως και στον ιστότοπο www.hittites.info.

²⁴³ Güterbock, 1986, σελ. 39, όπου σημειώνει ότι η πινακίδα αυτή, της οποίας σώζεται ένα μικρό κομμάτι, περιέχει βασιλική αλληλογραφία και αναφέρει καθαρά ότι υπήρχαν αναταραχές στη Wilusa και στη μετάφραση που παραθέτει ομιλεί για "σκοτωμούς [...] στη χώρα της Wilusa".

²⁴⁴ Freu, 1998, σελ. 108-109, "Mašhuitta" που μπορεί επίσης να διαβασθεί και "Parhuitta". Ο Güterbock, 1986, σελ. 39, αναφέρει τον "Mašhuittas" που μπορεί να διαβασθεί και "Parhuitta(s)", "βασιλιάς της...". Ο Güterbock δεν τον συνδέει με τον Προίτο, λέγει όμως ότι το όνομα αυτό δεν αναφέρεται σε άλλη χεττιτική πινακίδα εκτός της KBo XVIII.18. Επιπλέον σημειώνει ότι η πινακίδα αυτή αναφέρει καθαρά ότι υπήρχαν αναταραχές στη Wilusa.

²⁴⁵ Για τον Piyamaradu η Sara Morris, 1989, σελ. 532, ερωτά "Πρίαμος (;)".

²⁴⁶ Tawagalawas στην πινακίδα KUB XIV 3/ CTH 181.

²⁴⁷ Πηγή Piyamaradu letter www.hittites.info, η επιστολή παρατίθεται επίσης λεπτομερώς στο Hoffner (2009, σελ. 296-313).

²⁴⁸ Με τον όρο «αδελφέ μου» αποκαλεί το βασιλιά της Αχιγιάβα θεωρώντας τον ίσο σε επίπεδο με τον εαυτό του, που είναι ένας από τους Μεγάλους Βασιλιάδες της εποχής όπως ο Φαραώ της Αιγύπτου, ο βασιλιάς της Βαβυλώνας και ο βασιλιάς της Ασσυρίας.

Εκείνη την εποχή υπήρξε έντονη διαφωνία από πολλούς μελετητές αλλά τώρα, είναι σχεδόν κοινά αποδεκτό ότι είναι αληθινή η εξίσωση²⁴⁹. Στις πινακίδες Γραμμικής Β' από την Πύλο υπάρχει αναφορά σε:

«a-re-ku-tu-ro e-te-wo-ke-re-we-i-jo = Αλεκτρύων Ετεοκλέους»²⁵⁰, όπου, με δεδομένο ότι "ρ" και "λ" εναλλάσσονται, e-te-wo-ke-re/λε-we-i-jo και Ta-wa-ga-la-waš είναι πολύ όμοια. Ο Ταβαγκαλάβας σύμφωνα με τα χεττιτικά αρχεία ήταν αδελφός του βασιλιά της Αχιγιάβα. Ο Χετταίος βασιλιάς είναι πιθανόν ο Χαττούσιλι 3^{ος}, που κυβέρνησε μεταξύ²⁵¹ 1267-1237 π.Χ.. Τα γεγονότα που περιγράφει συνοπτικά η επιστολή είναι τα ακόλουθα:

για πολλά χρόνια ένας αποστάτης Χετταίος υποτελής ονομαζόμενος Πιγιαμαραντού έκανε επιδρομές στη επικράτεια των Χετταίων στη δυτική Μικρά Ασία υποκινώντας εξεγέρσεις εναντίον του Χετταίου βασιλιά. Αν και προηγούμενες χεττιτικές εκστρατείες είχαν περιορίσει τις δραστηριότητές του στην περιοχή, αυτός ακόμη παρέμενε ελεύθερος και συνέχιζε να παρενοχλεί τις υποτελείς περιοχές των Χετταίων και τους κατοίκους τους. Η κατάσταση γινόταν ολοένα και πιο σοβαρή από το γεγονός ότι ο Πιγιαμαραντού δρούσε με την υποστήριξη ή τουλάχιστον την ανοχή του βασιλιά της Αχιγιάβα. Ο Χαττούσιλι έμαθε ότι ο αδελφός του Αχαιού βασιλιά ο Ταβαγκαλάβα – Ετεοκλής έφθασε στη Μιλαβάτα, προφανώς με την πρόθεση να μεταφέρει στην ηπειρωτική Ελλάδα επτά χιλιάδες υποτελείς των Χετταίων: κάποιοι απ' αυτούς πήγαιναν εθελοντικά, κάποιοι άλλοι προφανώς εσύροντο παρά τη θέλησή τους. Ο Χαττούσιλι ζήτησε από τον βασιλιά της Αχιγιάβα να κρατήσει τους φυγάδες και να επιστρέψει όλους εκείνους που είχαν εξαναγκασθεί να αφήσουν τη χώρα Λούκκα.

Σημειώνεται ότι η Μιλαβάτα είναι η Μίλητος, η κατάληξη –ατα είναι Χεττιτική και το δίγαμμα οδηγεί στο *Μιλαφατα* → *Μιλφατα* → *Μιλατος/Μίλητος*²⁵². Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο βασιλιάς της Αχιγιάβα επιζητούσε να στρατολογήσει άτομα, ώστε να αυξήσει σημαντικά την εργατική του δύναμη για τις ανάγκες των μεγάλων κατασκευαστικών έργων που προέκυπταν, λόγω των οχυρώσεων των μυκηναϊκών ακροπόλεων, αφού πρόκειται ακριβώς για την περίοδο που άρχιζαν να κατασκευάζονται, στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο Πιγιαμαραντού προφανώς δρούσε ως τοπικός μεσάζων ή εκπρόσωπος (βίαιης ;) στρατολόγησης του Μυκηναίου βασιλιά²⁵³. Σύμφωνα με τη Sandars²⁵⁴ είναι επίσης πιθανόν, το ότι εκτός από τα τείχη της Τίρυνθας, να (ανα)κατασκευάστηκαν και τα τείχη των Μυκηνών από εργατική δύναμη Λυκίων ή/και Λυκαόνων. Η Λυκαονία είναι μια περιοχή που βρίσκεται πίσω από τη Λυκία, στο εσωτερικό του υψιπέδου της κεντρικής Μικράς Ασίας, πολύ πλησιέστερα στη Χαττούσα- την κοιτίδα των Χετταίων, της οποίας τα τείχη έχουν κατασκευασθεί με παρόμοιο τρόπο (βλ. σχήματα 8, 9, 10). Η Μιχαηλίδου²⁵⁵ αναλύει λεπτομερώς το θέμα "Ανθρωποι ως οικονομικό αγαθό στις Κοινωνίες του Αιγαίου και

²⁴⁹ Ο Gourney, 1990, σελ. 45, αντίθετα, υποδεικνύει μεγάλη ομοιότητα του "Ταβαγκαλάβας" με το ελληνικό "Δευκαλίων", η δε Sara Morris, 1989, σελ. 532 υποδεικνύει "Τεύκρος (;)".

²⁵⁰ Chadwick, 2000, σελ. 124.

²⁵¹ Σύμφωνα με τον Bryce (2005), κατά τον ιστότοπο www.hittites.info η βασιλεία του ήταν μεταξύ 1274-1249 π.Χ.

²⁵² Βλ. και Huxley, 1965, σελ. 11, 12.

²⁵³ Bryce, 2003 (b), σελ. 203.

²⁵⁴ Sandars, 2001, σελ. 84.

²⁵⁵ Michailidou κ.ά., 1999, σελ. 20.

της Ανατολής". Αναφέρει επίσης πολλές περιπτώσεις ανταλλαγής ανθρώπων με πολύτιμα μέταλλα (προ-νομισματική οικονομία) και μάλιστα αναφορές ότι οι τεχνίτες/ καλλιτέχνες εργάζονταν υπό φρούρηση και δεμένοι για να μην αποδράσουν²⁵⁶. Την ίδια άποψη έχει και ο Mully²⁵⁷. Επιπλέον και η Αίγυπτος του Μέσου Βασιλείου διέθετε πολυάριθμη εισαγόμενη εργατική δύναμη ανατολικής προέλευσης, για τις τεχνικές κατασκευές.

Οι Μυκηναίοι βασιλείς αναζητούσαν "πολυάριθμη" εργατική δύναμη "αφαιρώντας" την από τον Χετταίο βασιλιά, κάτι που αναλογικά με την τότε μεταφορά "εργατικής δύναμης" γίνεται και σήμερα προς τα πιο προηγμένα -οικονομικά τουλάχιστον- κράτη, τα οποία διαθέτουν τεχνογνωσία και πόρους, αλλά χρειάζονται φθηνά εργατικά χέρια. Οι τεχνογνώστες ήσαν λίγοι, οι 7000 δεν ήσαν τεχνογνώστες αλλά "χέρια" εργατικά.

3.3.- Τα τείχη της Τροίας -

Ελληνική Γραμματεία και Αρχαιολογικά Ευρήματα

Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία τα τείχη της Τροίας κτίσθηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Λαομέδοντα (πατέρα του Ποδάρκη – Πριάμου) από δύο θεούς και ένα θνητό: τον Απόλλωνα, τον Ποσειδώνα και τον Αιακό τον βασιλιά της Αίγινας. Κατά την παράδοση, η ίδια η Τροία ιδρύθηκε από Κρήτες, έπειτα από λοιμό στην Κρήτη, όταν το ένα τρίτο του πληθυσμού απέπλευσε υπό την ηγεσία του πρίγκηπα Σκάμανδρου προς τη δυτική Μικρά Ασία, κοντά στον Ελλήσποντο, και έκτισε την πόλη της Τροίας²⁵⁸. Ο Σκάμανδρος ενυμφεύθη την τοπική νύμφη Ιδαία και απέκτησαν γιού τον Τεύκρο²⁵⁹. Ο Απόλλων προφήτευσε ότι το τμήμα των τειχών που κτίσθηκε από τον Αιακό, θα ήταν ευπρόσβλητο και ότι η πρώτη και η τέταρτη γενεά των απογόνων του Αιακού θα παρίσταντο στην άλωση της πόλης. Σύμφωνα με τον θρύλο για την προφητεία του Απόλλωνα, τρία φίδια βγήκαν από τη θάλασσα και μόνον ένα από αυτά κατόρθωσε να εισδύσει στην πόλη από το τμήμα των τειχών του Αιακού²⁶⁰. Στην Ιλιάδα του Ομήρου η Ανδρομάχη λέγει στον Έκτορα ότι, στην πλευρά του πύργου, το τείχος είναι ευπρόσβλητο και ότι σ' αυτό το σημείο οι δύο Αίαντες, ο Ιδομενεύς οι Ατρείδες και ο Τυδεύς τρεις φορές προσπάθησαν να εισέλθουν στην πόλη²⁶¹:

*"Έκτορ ἄγρ σύ μοι ἔσσι πατήρ καί πότνια μήτηρ
ἥδ' ἐκασίγητος, σὺ δέ μοι θαλερός παρακοίτης·
ἀλλ' ὅγε νῦν ἑλέαιρε καὶ αὐτοῦ μῖμν' ἐπὶ πύργῳ,
μὴ παῖδ' ὄρφανικὸν θήῃς χήρην τε γυναῖκα·
λαὸν δ' ἐστήσον παρ' ἔρινεόν, ἔνθα μάλιστα
ἀμβατός ἐστι πόλις καὶ ἐπιδρομον ἔπλετο τεῖχος.
τρὲς γὰρ τῆγ' ἑλθόντες ἐπειρήσανθ' οἱ ἄριστοι
ἄμφ' Αἴαντε δῶκα καὶ Ἀγακλυτὸν Ἰδομενεῖα
ἥδ' ἄμφ' Ατρεΐδας καὶ Τυδέος ἄλκιμον υἱόν· "*

«Αλλά συ Έκτορα είσαι για μένα πατέρας και σεβαστή μητέρα και αδελφός, συ δε για μένα και ο δυνατός σύζυγός μου: αλλά έλα τώρα λυπήσου και μείνε εδώ στον πύργο για να μην κάνεις ορφανό το παιδί σου και χήρα τη γυναίκα σου: παράταξε δε το στρατό κοντά στην αγριοσυκιά όπου προ πάντων είναι ευκολοανέβατη η πόλη και το τείχος έγινε ευάλωτο. Γιατί τρεις φορές αφού ήρθαν έκαμαν απόπειρα σ' αυτό το σημείο οι άριστοι γύρω από τους δύο Αίαντες και τον ξακουστό Ιδομενέα και γύρω από τους Ατρείδες και το γενναίο γιο του Τυδέα: ή ίσως κάποιος καλός γνώστης των μαντειών τους ειπε ή ίσως η ψυχή τους, τους παρόρμησε και τους παρακίνησε».

²⁵⁶ Ο.π. βλ. και υποσημείωση 102.

²⁵⁷ Mully, 2005, σελ. 689-690.

²⁵⁸ Η Civitillo, 2005, παραθέτει ως πιθανή γλωσσολογική συσχέτιση, που τεκμηριώνει ιστορικό πυρήνα της παράδοσης, τη σχέση του Απόλλωνα Σμινθέος, si-mi-te-u στη Γραμμική Β', στην Τρωάδα με την Κρητική προέλευση της λέξης.

²⁵⁹ Graves 1988, § 158 a, m.

²⁶⁰ Ελληνική Μυθολογία, 1986, σελ., 311.

²⁶¹ Ομήρου Ιλιάς, Ζ, 429-437, το αρχαίο κείμενο από το TLG.

Οι ανασκαφές του Dörpfeld έδειξαν ότι –κατά αξιοπερίεργο τρόπο- σ' εκείνο το σημείο τα τείχη ήσαν ασθενέστερα²⁶². Στο σχήμα 11 φαίνονται τα καλοχτισμένα τείχη της Τροίας όπως και το ασθενές σημείο των τειχών. Οι δύο θεοί του ελληνικού δωδεκαθέου, Απόλλων και Ποσειδών, ήσαν οι προστάτες θεοί της Τροίας κατά την Ιλιάδα. Στη συνθήκη του Αλάκσαντου²⁶³ βασιλιά της Βιλούσα²⁶⁴, με τον βασιλιά των Χετταίων Μουβατάλις 2^ο (περίπου. 1295~1272 π.Χ.²⁶⁵), περιγράφεται ότι²⁶⁶:

Ο βασιλιάς της Βιλούσα φέρει ως θεούς-μάρτυρες ότι θα τηρήσει τον όρκο του, για την εφαρμογή της συνθήκης, τις θεότητες της Χώρας του: Απαλλιούνας (ηχηρή ομοιότητα προς τον Απόλλωνα) και το θεό της Υπόγειας Υδατοπηγής (Χθόνιος²⁶⁷ θεός προφανώς), που σε σφηνοειδή γραφή είναι ^DKASKAL-KUR²⁶⁸ (ο Ποσειδών ήταν ο θεός των υδάτων και των χθόνιων σεισμών κατά την ελληνική μυθολογία).

Αξιολογώντας τα αρχαιολογικά ευρήματα στην Αίγινα, χώρα του Αιακού, ο Niemeier²⁶⁹ έχει την άποψη ότι τα αντικείμενα του "θησαυρού της Αίγινας" πρέπει να χρονολογηθούν περί το 1700 έως 1500 π.Χ. –σύμφωνα με τη νέα υψηλή χρονολόγηση- και ότι δείχνει επιρροές από τη Μινωική Κρήτη, την Ανατολή και την Αίγυπτο, ακριβώς όπως και τα πλούσια κτερίσματα από τους τάφους των ταφικών κύκλων Α και Β στις Μυκήνες. Έτσι η Αίγινα πιθανώς διεδραμάτισε σημαντικό ρόλο ως ενδιάμεσος σταθμός μεταφοράς αγαθών και ιδεών –μινωικών, κυκλαδικών και αιγινίτικων- για τους κατοίκους της ηπειρωτικής Ελλάδας στην αυγή του μυκηναϊκού πολιτισμού. Στο σημείο αυτό θυμίζουμε ότι η ελληνική μυθολογία²⁷⁰ αναφέρει ότι ο Αιακός καλωσόρισε τον βασιλιά Μίνωα της Κρήτης στην Αίγινα κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του τελευταίου εναντίον των Αθηνών αν και αργότερα αγωνίσθηκε στο πλευρό του Αθηναϊκού στρατού εναντίον των Κρητών.

Σχήμα 11: Τα καλοχτισμένα τείχη της Τροίας (αριστερά) ενώ (δεξιά) το ασθενές σημείο -του οποίου το δεξιό τμήμα είχε βλαβεί πολύ από μεταγενέστερους οικοδόμους - και που βρίσκεται στα αριστερά του καλοχτισμένου τμήματος²⁷¹.

²⁶² Graves 1988, § 158 n8.

²⁶³ κατά τον Όμηρο Πάρις = Αλέξανδρος.

²⁶⁴ (F)ιλούσα=Wilusija=Ίλιον.

²⁶⁵ Πηγή Bryce 2005, ενώ ο ιστότοπος www.hittites.info, δίδει 1293-1271 π.Χ.

²⁶⁶ Beckman, 1999, σελ. 87-93.

²⁶⁷ Χθόνιος θεός κατά την άποψή μας.

²⁶⁸ Latacz, 2004, σελ. 110.

²⁶⁹ Niemeier, 1995, σελ. 77.

²⁷⁰ «Ελληνική Μυθολογία», τομ. 3, σελ. 310.

²⁷¹ Πηγή Wood, 1998, σελ. 74, 144.

Πιστεύουμε ότι η σύνδεση, στην ελληνική μυθολογία, του Αιακού με τον Μίνωα και των Μινωιτών με την Τροία καθώς και η συμμετοχή του Αιακού στο κτίσιμο των τειχών της Τροίας, αλλά και η γνώση των Αχαιών για το ευπρόσβλητο σημείο, που η Ανδρομάχη φαίνεται να υπονοεί, έχουν διατηρηθεί ως ανάμνηση των σχέσεων των Αχαιών, Λελέγων²⁷², Κρητών με τη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, τη Λυκία και ειδικά την Τρωάδα. Στα αρχαιολογικά ευρήματα ίχνη αυτών των σχέσεων παρουσιάζονται με το ξίφος που ανευρέθη στη Χαττούσα αλλά και τις περιγραφές των εκστρατειών του Τουνταλίγια(ς) 2^{ου} εναντίον της Συνομοσπονδίας Άσσουβα/ Άρζαβα, η οποία υποστηριζόταν από τον (Αχαιό) βασιλιά της Αχιγιάβα, και είχε δυναστικές σχέσεις με την Αίγυπτο όπως προκύπτει από τις καταγραφές των Φαραώ Τούθμωσι ΙΙΙ και Αμενχοτέπ/Αμενόφι ΙΙΙ. Επιπλέον πιστεύουμε ότι ο μύθος «αντηχεί» και το υψηλό επίπεδο τεχνολογίας/ τεχνογνωσίας που διέθεταν οι Μυκηναίοι του ελλαδικού χώρου για την κατασκευή αμυντικών οχυρώσεων πόλεων. Οι σύγχρονοί τους εξηγούσαν την υψηλού επιπέδου τεχνογνωσία αυτή -που άλλοι δεν διέθεταν- με πολύ στενό κύκλο τεχνογνωστών, ως προκύπτουσα επειδή είχαν τη συνδρομή δύο θεών του ελληνικού δωδεκαθέου²⁷³.

Κατά τις ανασκαφές ανευρέθησαν εμπρός από την πύλη της Τροίας και έξω από τον πύργο μεμονωμένες στήλες. Επιπλέον αυτών, έχουν ταυτοποιηθεί στήλες ή λίθινα ορόσημα μέσα σε οικίες της Τροίας VI και σε νεοανεσκαμμένες περιοχές του ιερού. Σύμφωνα με τον Martin Nilsson, που κάποτε συνέδεσε τις στήλες στην Τροία με το υπόστυλο λατρείας του Απόλλωνα Αγυιεύς²⁷⁴, ο καθηγητής Manfred Korfmann²⁷⁵ ταυτοποίησε τις στήλες ως καθαγιασμένες στον κύριο μικρασιατικό θεό της Τροίας τον οποίο ταυτίζει με τον «Apaliunas-Απόλλωνα». Το γεγονός ότι ο Όμηρος παρουσιάζει ότι ο Απόλλων γεννήθηκε στη Λυκία («εὔχεο δ' Ἀπόλλωνι Λυκηγενεῖ κλυτοτόξῳ»²⁷⁶), και ότι τελικά σκοτώνει τον Αχιλλέα στις Σκαιές Πύλες, παρατίθενται από τον Korfmann ως επιπλέον υποστηρικτικά τεκμήρια και δείχνει ότι στην ελληνική παράδοση έχει διατηρηθεί κάποια ανάμνηση²⁷⁷:

ἤματι τῷ ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἐσθλὸν ἔοντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαιῇσι πύλῃσιν.

...κατά την ημέραν εκείνη, όταν ο Πάρις κι ο Φοῖβος
Απόλλωνας σε σκοτώσουν στις Σκαιές Πύλες, παρ' ότι
εἶσαι ἀνδρείος.

Από όμοιες περιπτώσεις στην Τίρυνθα, τις Μυκίνες και την Φυλακωπή της Μήλου, η Morris²⁷⁸ υποστηρίζει ότι οι στήλες στην Τροία είναι πολύ λιγότερο αποκλειστικά μικρασιατικές, και ότι οι λατρευτικές πρακτικές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού είναι περισσότερο όμοιες στο Αιγαίο, από ότι ο Korfmann είχε υποθέσει, και οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι γύρω από το Αιγαίο περιοχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού είχαν σε μεγάλο βαθμό συχνή επικοινωνία. Η πλέον αποδεκτή περίοδος –

²⁷² Ο Αιακός ήταν Λέλεγας.

²⁷³ Σε πινακίδες Γραμμικής Β' της Πύλου (Un718) και της Κνωσού (V52) απαντώνται (βλ. Chadwick, 2000, σελ. 135, 178): po-se-da-o - Ποσειδάων - Ποσειδών και ra-ja-wo - Παϊάφων - Παϊάν δεύτερο όνομα του Απόλλωνα.

²⁷⁴ Αγυιεύς είναι επώνυμον που εδίδετο εις τον Απόλλωνα επειδή εθεωρείτο προστάτης των αγυιών (δρόμων). Προς τιμήν του εστήνοντο στους δρόμους, τις αυλές και τα κατώφλια των οικιών (μερικές φορές και μέσα στα σπίτια) οβελίσκοι με οξεία κορυφή. Στο μέσον περίπου αυτών, όπως πιστεύεται, ευρίσκετο οπή όπου εχύναν ελαιόλαδο ως είδος σπονδής για να εξασφαλισθεί η ευμένεια του θεού ο οποίος, όπως πίστευαν, επεδίωκε το κακό ("Ήλιος", τομ Α', σελ. 383).

²⁷⁵ Korfmann, 1998, σελ. 375-376.

²⁷⁶ Ομήρου Ιλιάς, Δ, 101.

²⁷⁷ Ομήρου Ιλιάς Χ, 358-360.

²⁷⁸ Morris, 2007, σελ. 66.

σήμερα- από τους μελετητές για τη χρονολογία του Τρωικού Πολέμου είναι περί το 1250²⁷⁹ π.Χ.. Οι αρχαίες ελληνικές πηγές δίνουν: το μεν Πάριο Χρονικό 1218-1209 π.Χ.²⁸⁰, ο Ερατοσθένης 1193-1183 π.Χ.²⁸¹, ο Δούρις ο Σάμιος το 1334²⁸² π.Χ., ο δε Ηρόδοτος 1250 π.Χ.²⁸³. Ένας σύγχρονος μελετητής γράφει²⁸⁴:

Πιστεύω ότι από τις εννέα πόλεις –μία πάνω στην άλλη- στη θέση της Τροίας, το πλέον πιθανό είναι ότι η έκτη πόλη - Τροία VI – είναι η πόλη του Πριάμου και ότι οι Μυκηναίοι Έλληνες την εκπόρθησαν περίπου το 1250 π.Χ. Η Τροία VIIa, η πόλη που χτίσθηκε στη συνέχεια επί των ερειπίων της πόλης που κατέστρεψαν οι Μυκηναίοι, κατεστράφη –νομίζω- μετά από περίπου εβδομήντα-πέντε χρόνια από επιδρομή για λαφυραγώγηση των Λαών της Θάλασσας, που έδωσαν τέλος όχι μόνο στην Τροία της εποχής του Χαλκού αλλά και ουσιαστικά σε όλους τους πολιτισμούς της Υστερης Εποχής του Χαλκού γύρω από τη Μεσόγειο.

3.4.- Σύγκριση ελληνικής γραμματείας και ευρημάτων για την Αμυντική Τεχνολογία Οχυρώσεων

Τα παραπάνω δεδομένα, που βασίζονται στην ελληνική γραμματεία και τα αρχαιολογικά ευρήματα, θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- (α) Η Τροία πολύ πριν τον Τρωικό Πόλεμο είχε φιλικές σχέσεις με την Κρήτη, τους Αχαιούς και τους Λέλεγες, αφού ο Λέλεγας Αιακός της Αίγινας ήταν από τους κατασκευαστές των τειχών της, με την τεχνογνωσία που οι άνθρωποι που ζούσαν στον ελλαδικό χώρο διέθεταν στον τομέα αυτό, συγκρίσιμη με των θεών που συνεργάστηκαν μαζί τους στην κατασκευή των τειχών.
- (β) Οι θεοί βέβαια και τα απόρθητα τείχη που κατασκεύαζαν, δείχνουν την τεχνολογική Γνώση και ανωτερότητα –στην κατασκευή τοιχοδομών- που υπήρχε στην περιοχή του ελλαδικού χώρου. Η συμμετοχή σε ίσο επίπεδο –προς τους θεούς- του Αιακού, δείχνει την υψηλού επιπέδου τεχνογνωσία και δεξιοτεχνία της «μηχανοτεχνίας» και των τεχνιτών στον ελλαδικό χώρο και στην περιοχή του Αιγαίου, κατά τη διάρκεια –τουλάχιστον- τριών αιώνων (15^{ος} ÷ 13^{ος} αι. π.Χ.) αλλά και παλαιότερα. Τα αρχαιολογικά ευρήματα για τις δύο θεότητες του ελληνικού δωδεκαθέου πιστοποιούν ότι ήσαν θεότητες του Αιγαίου και των γύρω περιοχών.
- (γ) Η ελληνική γραμματεία και τα αρχαιολογικά ευρήματα/τεχνουργήματα «απηχούν» τις σχέσεις των Αχαιών/Δαναών, Μυκηναίων, Κρητών με τη δυτική ακτή της Μικράς Ασίας, τη Λυκία, την Τρωάδα και την Αίγυπτο.
- (δ) Οι Μυκηναίοι εκείνη την εποχή μετέφεραν ανθρώπους από τη Μικρά Ασία (τουλάχιστον από τη Λυκία) για να καλύψουν τις αυξημένες ανάγκες τους σε «φθηνό» εργατικό δυναμικό για να εξυπηρετήσει την υλοποίηση της τεχνογνωσίας

²⁷⁹ Η Morris και η Vermeule δίδουν παλαιότερη χρονολόγηση, βλ. υποσημειώσεις 206, 299.

²⁸⁰ Πάριο Χρονικό, στον ιστότοπο www.hellenicpantheon.gr/ParionAr.htm (αρχαίο κείμενο) και www.hellenicpantheon.gr/ParionN.htm (νεοελληνική μετάφραση).

²⁸¹ Wood, 1985, σελ. 28.

²⁸² TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Duris, Fragmenta (Müller), {1339.005}, line 1-3

*"ClemensAl. Strom. I: Ὡς δὲ Δούρις,
ἀπὸ Τροίας ἀλώσεως ἐπὶ τὴν Ἀλεξάνδρου εἰς Ἀσίαν
διάβασιν ἔτη χίλια."*

²⁸³ Wiener, 2007, σελ.7, TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Herodotus Hist., Historiae. Book 2 section 146 line 1. Ηρόδοτου, «Ιστορία», βιβλ. 2, 146 – 1.

²⁸⁴ Cline, 2008, σελ. 17.

που διέθεταν οι ίδιοι (Μυκηναίοι), γεγονός που ως απόηχος έμεινε στην παράδοση ως Κύκλωπες γαστερόχειρες - εργατική δύναμη από τη Λυκία
(ε) Μυκηναίοι/Μινωίτες καλλιτέχνες/τεχνίτες (φορείς τεχνογνωσίας) εργάζονταν στους Φαραώ, οι οποίοι είχαν φιλικές (ή/και συμμαχικές) σχέσεις με τη Ελλάδα.

4.- Αναφέρει η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία τους Χετταίους και την Τεχνολογία τους;

4.1. - Ομιλούμενες Γλώσσες στη "χώρα του Χάττι"

Σήμερα η αρχαιότερη γνωστή ονομασία για τη χερσόνησο της Μικράς Ασίας είναι: «Χώρα του Χάττι»²⁸⁵, από τον 17ο αι. π.Χ.. Μάλιστα ο Laroche²⁸⁶, λέγει ότι οτιδήποτε σήμερα αποκαλείται "χεττιτικό" εκείνη την εποχή ονομαζόταν "νεσιτικό", από τη Νέσα/Κανές (Kültepe), στην περιοχή της σημερινής Καισάρειας (Kayseri). Οι Χετταίοι αποκαλούσαν τους εαυτούς τους ως «κατοίκους της Χώρας του Χάττι» και όχι Χετταίους, όπως τους αποκαλούμε σήμερα, τη δε γλώσσα τους "νεσιτικά". Σε όλη τη διάρκεια της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, η ακκαδική γλώσσα εχρησιμοποιείτο ως η διεθνής γλώσσα της διπλωματίας μεταξύ των κρατών, μια διπλωματική *lingua franca* της εποχής, τουλάχιστον από τους Χετταίους, τους Αιγυπτίους και τα κράτη της Μέσης και Εγγύς Ανατολής, όπου βρέθηκαν διπλωματικά αρχεία. Έτσι οι επιστολές που αντηλλάσσοντο μεταξύ ενός Χετταίου βασιλιά και του ομολόγου του στην Αίγυπτο, την Ασσυρία, ή τη Βαβυλώνα, ήσαν γραμμένες στα ακκαδικά, όπως επίσης και οι συνθήκες που υπεγράφοντο με αυτούς τους βασιλείς. Ήρθαν όμως στο φως πολυάριθμες άλλες πινακίδες, που αρχικά δεν μπορούσαν να διαβασθούν αφού ήσαν γραμμένες σε μια ακατάληπτη γλώσσα. Ήταν η γλώσσα της Νέσα/Κανές (Neša/Kanesh) της κοιτίδας των Χετταίων. Η Νέσα είναι η πόλη καταγωγής και πρώτη πρωτεύουσα των Χετταίων νοτιότερα από την καμπύλη του ποταμού Άλυσ (βλ σχήματα 2 και 12). Για την ταυτοποίηση της Νέσα με την Κανές ο Güterbock²⁸⁷ δημοσίευσε ένα πολύ λεπτομερές άρθρο. Το 1919 ο Ελβετός φιλόλογος Emil Forrer ταυτοποίησε έξι άλλες γλώσσες στα αρχεία, γενικά προσδιοριζόμενες στις πινακίδες από τους επιρρηματικούς τύπους τους ως: Χουρριτικά - Hurrian (*hurlili*), Νεσιτικά (nešumnili) [ή Χαττικά - Hattian (*hattili*)], Λουβικά - Luwian (*luwili*), Παλαϊκά - Palaic (*palaumnili*), Σουμεριακά - Sumerian, και μια γλώσσα ομιλούμενη από τους βασιλιάδες του Μιτάνι (Mitanni). Όμως οι κύριες τρεις γλώσσες στο βασίλειο των Χετταίων ήσαν²⁸⁸: τα Νεσιτικά (nešumnili) [ή Χαττικά - Hattian (*hattili*)], τα Λουβικά - Luwian (*luwili*) και τα Παλαϊκά - Palaic (*palaumnili*)²⁸⁹. Τα Παλαϊκά ομιλούντο στον Βορρά, τα Λουβικά στη Δύση και Νοτιοδυτικά (οι Λύκιοι ομιλούσαν μία γλώσσα πολύ όμοια προς τα Λουβικά) και τα Νεσιτικά ή Χαττικά στην Κεντρική και Ανατολική Μικρά Ασία (βλ. σχήμα 12).

Αυτές οι γλώσσες ομιλούνταν²⁹⁰ από ομάδες ανθρώπων που έφεραν τα αντίστοιχα ονόματα: κάτοικοι της Χώρας του Χάττι (ή Νέσα) στην περιοχή και ανατολικά της Χαττούσα, Παλαίοι (Palaians = Paflagones) ή Παφλαγόνες στο Βορρά και Λούβιοι

²⁸⁵ Akurgal, 2001, σελ.4.

²⁸⁶ Laroche, 1972, σελ. 112.

²⁸⁷ Güterbock, 1958/1997.

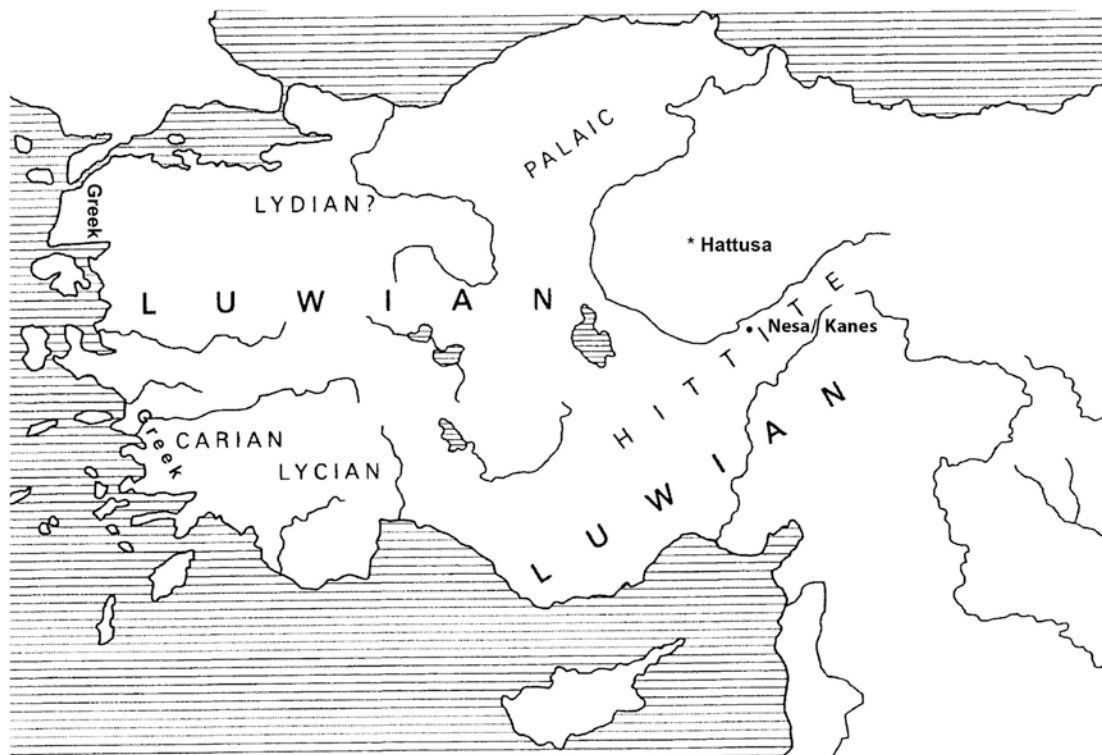
²⁸⁸ Βλ. και Watkins, 1996, σελ. 45.

²⁸⁹ Με τον αναδιπλασιασμό Παφλαγονικά (βλ Watkins, 1986, σελ. 45).

²⁹⁰ Βλ. Bryce, 2005, σελ. 11, 16-20, 52-55, 387-388.

στην Άρζαβα, τις Χώρες Λούκκα (Λυκία) και την Κιζουβάτνα²⁹¹. Η αυτοκρατορία των Χετταίων ήταν πολυφυλετική. Το σχήμα 12 παρουσιάζει τη διασπορά αυτών των γλωσσών στη Μικρά Ασία κατά τα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. στη χεττιτική επικράτεια. Η αντικατάσταση της Λούβιγια (Λουβίας) από την Άρζαβα στο Νεο-Χεττιτικό αντίγραφο των Χεττιτικών Νόμων αποδεικνύει ότι η Λούβιγια πρέπει να περιέκλειε ένα σημαντικό τμήμα της δυτικής Μικράς Ασίας, κυρίως την Άρζαβα. Τίποτε εν τούτοις δεν υποδηλώνει ότι η Λούβιγια και η Άρζαβα είναι ταυτόσημες. Τα λυκικά ευκρινώς συνδέονται πολύ στενότερα με τα λουβικά από οποιαδήποτε άλλη γλώσσα της υπο-οικογένειας γλωσσών της Μικράς Ασίας. Αποσπασματικά κατά καιρούς τεκμήρια υποδηλώνουν ότι η κλασική Λυδία ομιλούσε λουβικά τη δεύτερη χιλιετία π.Χ.²⁹².

Πιστεύουμε ότι τα αναφερόμενα από τον Niemeier²⁹³ για "ενεργή χρήση -active use" Γραμμικής Α' στη Μίλητο και σε άλλες πόλεις, όπως και Μινωικών τελετουργιών, υποδηλώνει ότι και η γλώσσα της Γραμμικής Α' (πρώιμη Αιολική κατά τον Τσικριτσή²⁹⁴, ελληνική κατά τον Paul Faure²⁹⁵) των Μινωιτών αλλά και η Μυκηναϊκή γλώσσα, ήταν σε χρήση στην περιοχή της Μιλήτου, αλλά και της Ιασού, της Κνίδου και της Τειχιούσας (σημερινό Agbük) κατά τη Μινωική εποχή και την επακολουθήσασα Μυκηναϊκή.

Σχήμα 12: Η Μικρά Ασία κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ. και οι ομιλούμενες γλώσσες στη Χεττιτική περιοχή επιρροής²⁹⁶. Χάρτης προσαρμοσμένος απ' το συγγραφέα²⁹⁷.

²⁹¹ Δηλ. την Κιλικία της κλασικής εποχής.

²⁹² HdO (Melchert), 2003, σελ. 2, 14, 22.

²⁹³ Niemeier, 1998, σελ. 28-30. Στο 1999b, αναφέρει για κυβερνώσα Μινωική τάξη.

²⁹⁴ Τσικριτσή, 2001.

²⁹⁵ Paul Faure, 1989.

²⁹⁶ ΠηγήHdO (Melchert), 2003, σελ. 9.

²⁹⁷ Για την Μινωική/Μυκηναϊκή ελληνική στα παράλια της Μικράς Ασίας βλ. Niemeier, 1998 και 1999b,- Watkins, 1996,- και Vermeule, 1986. Ο Yakubovich, 2008, αναλύει λεπτομερώς ότι τα

Ο Mee²⁹⁸ αναφέρει ότι έχουν ανευρεθεί Μυκηναϊκά αντικείμενα στην παραλιακή ζώνη, στην Ιασό, Μίλητο, Έφεσσο, Κολοφώνα, Κλαζομενές κ.λπ. Και η Vermeule²⁹⁹ αναφέρεται σε Μινωικά ευρήματα στις ίδιες περιοχές και συμπεραίνει ότι ο Τρωικός πόλεμος ίσως να έγινε την πρώιμη Μυκηναϊκή περίοδο. Ο Niemeier³⁰⁰ αναφέρεται επίσης στα ευρήματα του Korfmann στην Τροία της εποχής της πρώιμης Τροίας VI (18ο - 17ο αι.) με πολυάριθμα ευρήματα Μυκηναϊκής προέλευσης και ο Watkins³⁰¹ αναφέρει τους Τρώες ως δίγλωσσους με Ελληνικά και Λουβικά ονόματα. Ο Strauss³⁰² αναφέρει ότι οι Τρώες ομιλούσαν επίσης και ελληνικά, ο δε Yakubovich³⁰³ αναφέρει ότι *"κανένα από τα κύρια ονόματα που συνδέονται με τη Wilusa στις χεττιτικές πινακίδες δεν έχει καθαρή λουβική ετυμολογία, αντιθέτως δύο εξ αυτών έχουν ελληνική συγγένεια"*. Από αυτές τις αναφορές στο σχήμα 12 και στα παράλια της Μικράς Ασίας δείχνουμε και τα ελληνικά ως ομιλούμενη γλώσσα.

4.2.- Πιθανές Αναφορές των Χετταίων στην ελληνική γραμματεία

4.2.1.-Σχέσεις Μυκηναίων και Χετταίων

Ο Cline³⁰⁴ αναφέρει ότι ενώ έχει βρεθεί στις ανασκαφές - και στην Ελλάδα και στην περιοχή των Χετταίων- μεγάλος αριθμός ευρημάτων που προέρχονται από τις χώρες της ευρύτερης περιοχής της Ανατολής και της Αιγύπτου, αντίθετα πολύ μικρός αριθμός αντικειμένων μυκηναϊκής προέλευσης έχει βρεθεί στους Χετταίους και αντίστροφα, χεττιτικής προέλευσης στην μυκηναϊκή Ελλάδα. Αυτό τον οδηγεί στο συμπέρασμα (μαζί με μια συνθήκη μεταξύ του Τουνταλίου(ς) IV των Χετταίων [1237-1209 π.Χ.]³⁰⁵ και του Σαουσγκαμούνα της Αμουρού) ότι πιθανώς υπήρχε ένα "εμπάργκο" των Χετταίων εναντίον των Μυκηναίων. Με δεδομένη λοιπόν την απουσία αναφορών σε Χετταίους στην ελληνική γραμματεία και την έλλειψη επαρκούς αριθμού ευρημάτων στις δύο περιοχές εγείρεται ένα ερώτημα:

Πως ονόμαζαν οι αρχαίοι Έλληνες τους Χετταίους αφού –όπως αναφέρθηκε παραπάνω- ακόμη και οι ίδιοι δεν αυτο-αποκαλούνταν Χετταίοι;

Ο όρος "Χετταίοι" είναι υστερότερος όρος κυρίως προερχόμενος από την Παλαιά Διαθήκη: Χιττίμ (*hittim*). Πρώτα από όλα πως τους αποκαλούσε ο Όμηρος;

Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Αλάκσαντου, το βασίλειο των Χετταίων και η Βιλούσα ήσαν σύμμαχοι και κατά τη περίοδο που έγινε η περίφημη μάχη του Καντές (~1275 π.Χ.) στη Συρία μεταξύ Αιγύπτου (Ραμσής 2^{ος}) και Χετταίων (Μουβατάλλης 2^{ος}): υπήρξαν *Drdny* = Δάρδανοι=Τρώες σύμμαχοι πολεμώντας στο πλευρό του³⁰⁶ Μουβατάλλι 2^{ου}. Είναι πολύ πιθανό, να έλαβε χώρα αυτή η μάχη πολύ κοντά - χρονολογικά- με τον Τρωικό Πόλεμο.

κύρια Τρωικά ονόματα είναι ελληνικά και δεν υπάρχουν ενδείξεις ικανοποιητικές ότι τα Λουβικά ήταν η γλώσσα των Τρώων.

²⁹⁸ Mee, 1998, σελ. 138, 139, 141.

²⁹⁹ Vermeule, 1986, σελ. 85, βλ υποσημ. 297 αλλά και 206, 279.

³⁰⁰ Ό.π. σελ. 31, Watkins, 1986. Ο Ρανύκ αναφέρει μεγάλη σε ποσοστό παρουσία Μυκηναϊκής κεραμικής στην ύστερη Τροία VI (μετά την d, δηλ. ~1500 π.Χ. και μετά).

³⁰¹ Ό.π. σε αρκετά σημεία, π.χ. σελ. 57.

³⁰² Strauss, 2006, σε αρκετά σημεία, π.χ. σελ. 15.

³⁰³ Yakubovich, 2008, διδακτορική διατριβή *"Κοινωνιογλωσσολογικά της Λουβικής Γλώσσας"* σελ. 151.

³⁰⁴ Cline, 1991.

³⁰⁵ Βασίλευσε σε δύο περιόδους: 1237 – 1228 π.Χ. και (μετά από διακοπή ενός έτους περίπου) 1227-1209 π.Χ. κατά τον Bryce, (2005), ενώ κατά τον ιστότοπο www.hittites.info, η βασιλεία του διήρκεσε 1239 – 1209 π.Χ.

³⁰⁶ Bryce, 2005, σελ.235.

4.2.2.- Σύμμαχοι των Τρώων κατά την Ιλιάδα

Για να προσεγγίσουμε το θέμα καταφεύγουμε στην Ιλιάδα και τον Όμηρο. Ο Κατάλογος Πλοίων "Νηών Κατάλογος", στο βιβλίο Β της Ιλιάδας, είναι το πιο αρχαίο τμήμα του έπους και ίσως ανάγεται –η σύνταξή του– στην εποχή του Τρωικού Πολέμου. Σ' αυτόν τον Κατάλογο ο Όμηρος περιγράφει και τους συμμάχους των Τρώων και σε τρεις περιπτώσεις χρησιμοποιεί τον όρο «τηλόθεν» = «από πολύ μακριά» και μία «τῆλ'»³⁰⁷:

“Αὐτὰρ Πυραΐχμης ἄγε Παίονας ἀγκυλοτόξους
τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξιοῦ εὐρὺν ῥέοντος,
Ἀξιοῦ οὐδ' ἀλλιστον ὕδωρ ἐπικίδναται αἶαν.

Ο Πυραΐχμης οδηγούσε τους Παίονες με τα κυρτά τόξα. Είχαν έρθει από πολύ μακριά, απ' την Αμυδώνα και τον μεγάλο ποταμό Αξιοό, που τα καθαρά νερά του απλώνονται στη γη.

Παφλαγόνων δ' ἠγεῖτο Πυλαιμένεος λάσιον κῆρ
ἐξ Ἐνετῶν, ὅθεν ἡμιόνων γένος ἀγροτεράων,
οἳ ῥά Κύτῳρον ἔχον καὶ Σήσαμον ἀμφενέμοντο
ἀμφὶ τε Παρθένιον ποταμὸν κλυτὰ δόματ' ἔναιον
Κρώμναν τ' Αἰγιαλὸν τε καὶ ὑψηλοὺς Ἐρυθίνους.

Αρχηγός των Παφλαγόνων ήταν ο Πυλαιμένης με τη γενναία καρδιά από τους Ενετούς, απ' όπου προέρχεται το είδος των άγριων ημιόνων. Οι Παφλαγόνες ζούσαν στο Κύτωρο και κατείχαν τη Σήσαμο και κατοικούσαν σε όμορφα σπίτια κοντά στον ποταμό Παρθένιο, στην Κρώμνα, στην Αιγιαλό και στους ψηλούς Ερυθίνους.

Αὐτὰρ Ἀλιζώνων Ὀδῖος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον
τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη.
Φόρκυς αὖ Φρύγας ἤγε καὶ Ἀσκάνιος θεοειδὴς
τῆλ' ἐξ Ἀσκανίης· μέμασαν δ' ὕσμῖνι μάχεσθαι.

Ο Οδῖος και ο Επιστροφος διοικούσαν τους Αλιζώνες απ' την μακρινή Αλύβη όπου πρωτοβρέθηκε τ' ασήμι. Ο Φόρκυς και ο θεόμορφος Ασκάνιος μακριά από την Ασκανία οδηγούσαν τους Φρύγες, ποθούσαν δε ν' αρχίσουν τον πόλεμο.

Σαρπηδὼν δ' ἦρχεν Λυκίων καὶ Γλαύκος ἀμύμων
τηλόθεν ἐκ Λυκίας, Ξάνθου ἄπο δινήεντος.

Ο Σαρπηδόνας επίσης και ο άριστος Γλαύκος, ήταν αρχηγοί των Λυκίων, από την μακρινή Λυκία, από τον Ξάνθο με τις δίνες.

Η χρήση του «τηλόθεν» εκτός από την Αλύβη η οποία βρισκόταν «πολύ μακριά», χρησιμοποιήθηκε επίσης από τον Όμηρο επίσης για τους Παίονες από τον Αξιοό, ποταμό της Μακεδονίας, τη Φρυγία και τη Λυκία. Οι Παφλαγόνες (χεττιτικά Pala) –μία από τις γλωσσικές ομάδες (φυλές) που συγκροτούσαν τη χεττιτική αυτοκρατορία, όπως είδαμε προηγουμένως– ήσαν επίσης σύμμαχοι των Τρώων αλλά δεν ήλθαν από πολύ μακριά και δεν φέρουν τον προσδιορισμό «τηλόθεν». Χρησιμοποιώντας τη δυνατότητα που προσφέρουν οι χάρτες Google Earth, μπορεί κάποιος εύκολα –όπως πιστεύουμε– να μετρήσει αποστάσεις (βλ. και χάρτη στο σχήμα 2 του παρόντος) :

- (α) η απόσταση από την Τροία μέχρι τον ποταμό Αξιοό (περίπου στις Αιγές) στη Μακεδονία στην Ελλάδα είναι περίπου 600 χιλιόμετρα με διάσχιση/διάβαση του Ελλησπόντου στο στενό Αβύδου-Σηστού (Çanakkale-Kilitbahir), που ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες απαιτεί αναμονή αρκετών ημερών, συνεπώς είναι ταξίδι που απαιτεί μεγάλο χρόνο και είναι "τηλόθεν". Η οδική διαδρομή μέσω των στενών του Βοσπόρου είναι 1200 χιλιόμετρα (πολύ περισσότερο "τηλόθεν").
- (β) η απόσταση από την Τροία μέχρι τα Πάταρα³⁰⁸ της Λυκίας είναι περίπου 700 χιλιόμετρα και μέχρι την Αντίφελλο (σημερινό Καş) 730 χιλιόμετρα περίπου, συνεπώς ένας μέσος όρος μεγαλύτερος των 700 χιλιομέτρων (715).

³⁰⁷ Ιλιάς, Β', στιχ. 848-857, 862-863, 886-887.

³⁰⁸ Πάταρα στην κοιλάδα του ποταμού Ξάνθου (Ιλιάς, Μ 312-314) που για τον Όμηρο είναι συνδεδεμένη με τη Λυκία, το βασίλειο του Σαρπηδόνα. Η λέξη της εποχής του Χαλκού είναι Παταρ(α) -Patar(a), βλ. Bryce, 2006, σελ. 139, Ιλιάς Μ 312-314 (TLG - Thesaurus Linguae Graecae):

"έν Λυκίῃ, πάντες δὲ θεοὺς ὥς εἰσορόωσι,
καὶ τέμενος νεμόμεσθα μέγα Ξάνθοιο παρ' ὄχθας
καλὸν φυταλιῆς καὶ ἀρούρης πυροφόροιο;".

- (γ) η απόσταση από την Τροία μέχρι τη Χαττούσα είναι περίπου 920 χιλιόμετρα.
 (δ) η απόσταση από την Τροία μέχρι τη Φρυγία (στην περιοχή περί τη σημερινή Άγκυρα), είναι περίπου 690 χιλιόμετρα, και
 (ε) περί τα 600 χιλιόμετρα (κατά μέσον όρο) απέχει η Παφλαγονία³⁰⁹ και δεν είναι «τηλόθεν» κατά τον Όμηρο: (1) τα τρία λιμάνια στον Εύξεινο: 524χλμ το Karasu, στις εκβολές του Σαγγάριου, 590χλμ. το Eregli - η αρχαία Ηράκλεια Ποντική στον Εύξεινο Πόντο, 650χλμ το Zonguldak στον Εύξεινο Πόντο («επίνειο» της Σαφράμπολης σήμερα) και (2) στην ενδοχώρα: 682χλμ το Eskipazar η αρχαία Ανδριανούπολις-Hadrianapolis, 635χλμ η σύγχρονη πόλη Gerede και 719χλμ η Σαφράμπολις/Safrabolı. Εδώ να σημειωθεί ότι ο Melchert³¹⁰ δείχνει σε χάρτη ότι η γλωσσική ομάδα που μιλούσε Pala εκτεινόταν γεωγραφικά ανατολικά του Σαγγαρίου, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελούσε φυσικό σύνορο των Παφλαγόνων προς τους ομιλούντες Λουβικά οπότε η απόσταση ίσως είναι και αρκετά μικρότερη των 600 χλμ.

Η χρήση της λέξης «τηλόθεν» δικαιολογείται από τη μεγάλη απόσταση. Επιπλέον και οι τρεις κύριες γλωσσικές ομάδες (φυλές) της Χώρας του Χάττι: Παφλαγόνες, Λύκιοι – Λούβιοι αλλά και Αλιζώνες – Χετταίοι, όπως αναλύθηκε παραπάνω, όπως και οι Φρύγες βρίσκονταν στο πεδίο του Τρωικού Πολέμου σύμφωνα με τον Όμηρο. Με δεδομένη την πολυφυλετικότητα (όπως προκύπτει από τις διαφορετικές γλώσσες) της χώρας του Χάττι, είναι πιθανόν η ξεχωριστή αναφορά των γλωσσικών ομάδων από τον Όμηρο να σημαίνει ουσιαστικά την περιγραφή των Χετταίων συνολικά. Άλλωστε και για τους Μυκηναίους Έλληνες χρησιμοποιεί αρκετές ονομασίες των ελληνικών φύλων: Αχαιοί, Δαναοί, Αργείοι.

4.2.3.- Άργυρος και Άλύβη: Αρχαία Ελληνική Γραμματεία και Αρχαιολογικές Μαρτυρίες από τους Χετταίους

Ήδη πολλοί μελετητές έχουν προτείνει ότι η Άλύβη και οι Άλιζώνες θα μπορούσαν να αναφέρονται στους Χετταίους³¹¹. Αλλά και αρχαίοι συγγραφείς το προτείνουν. Ο Ησύχιος ο λεξικογράφος λέγει³¹²:

Ἄλιζ ὠνες· ἔθνος Παφλαγονίας (B 856)

ἀλίζωνος ἰσθμός, παρὰ τὸ ἀλὶ διεζῶσθαι. [καὶ ἔθνος βαρβαρικόν]“.

Τα Παλαϊκά = Παφλαγονικά, όπως αναλύθηκε, είναι μία από τις τρεις κύριες γλώσσες και συνεπώς ορίζουν μία από τις φυλές, που απάρτιζαν την αυτοκρατορία των Χετταίων. Εκεί τοποθετεί ο Ησύχιος τους Αλιζώνες. Ο Στράβων στα «Γεωγραφικά»³¹³ λέγει ότι υπάρχουν εντός Άλβος Αλιζώνιοι που ήλθαν «τηλόθεν» εξ Άλύβης, της **γενεθλίου γης του αργύρου** (όπως και ο Όμηρος την αποκαλεί³¹⁴):

Πρὸς Ἀπολλόδωρον δὲ περὶ τῶν αὐτῶν ἐν τῷ
 Τρωικῷ διακόσμῳ διαλεγόμενον πολλὰ μὲν εἴρηται
 πρότερον, καὶ νῦν δὲ λεκτέον. οὐ γὰρ οἶεται δεῖν δέχε-
 σθαι τοὺς Ἀλιζώνους ἐκτὸς τοῦ Ἄλβος· μηδεμίαν γὰρ
 συμμαχίαν ἀφ᾽ ἔχθαι τοῖς Τρωσὶν ἐκ τῆς περαίας τοῦ
 Ἄλβος. πρῶτον τοίνυν ἀπαιτήσομεν αὐτὸν τίνες εἰσὶν
 οἱ ἐντὸς τοῦ Ἄλβος Ἀλιζώνιοι, οἱ καὶ ἡ τηλόθεν ἐξ Ἀλύ-

³⁰⁹ Ο Bryce (2006, σελ. 140) λέγει ότι η Παφλαγονία, απέχει περίπου 600 χλμ από τη Wilusa-Τροία, στη δε σελίδα 139, αναφέρει ότι αν υπάρχει αναφορά στον Όμηρο για τους Χετταίους, οι Άλιζώνες διαθέτουν τις ισχυρότερες πιθανότητες.

³¹⁰ Melchert, 2003, βλ και Σχήμα 12.

³¹¹ Huxley, 1965, σελ. 34-35, Page, 1963, σελ. 163 κ.λπ.

³¹² TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Hesychius Lexicogr., *Lexicon (A—O)*, line 2998-2999.

³¹³ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, *Strabo (Geogr.)*, *Geographica*, book 12, chap. 3, sect. 24, lines 1-24.

³¹⁴ Ο Στράβων (βλ προηγ. υποσημ. 313) παραπέμπει στην Ομήρου Ιλιάδα, βλ. παραπάνω, Β', 857.

„βης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη.“ οὐ γὰρ ἔξει λέγειν·
ἐπειτα τὴν αἰτίαν δι' ἣν οὐ συγχωρεῖ καὶ ἐκ τῆς περαίας
ἀφίχθαι τινα συμμαχίαν· καὶ γὰρ εἰ τὰς ἄλλας ἐντὸς εἶ-
ναι τοῦ ποταμοῦ πάσας συμβαίνει πλην τῶν Θρακῶν,
μίαν γε ταύτην οὐδὲν ἐκώλυε πέραθεν ἀφίχθαι ἐκ τῆς
ἐπέκεινα τῶν Λευκοσύρων. ἢ πολεμήσοντας μὲν ἦν
δυνατὸν διαβαίνειν ἐκ τῶν τόπων τούτων καὶ τῶν ἐπέ-
κεινα, καθάπερ τὰς Ἀμαζόνας καὶ Τρήρας καὶ Κιμμε-
ρίους φασί, συμμαχήσοντας δ' ἀδύνατον; αἱ μὲν οὖν
Ἀμαζόνες οὐ συνεμάχουν διὰ τὸ τὸν Πρίαμον πολεμή-
σαι πρὸς αὐτὰς συμμαχοῦντα τοῖς Φρυγῖν **„ἤματι τῷ
„ὅτε τ' ἦλθον Ἀμαζόνες ἀντιάνειραι“** φησὶν ὁ **Πρίαμος**
„καὶ γὰρ ἐγὼν ἐπίκουρος ἐὼν μετὰ τοῖσιν ἐλέγμην.“
οἱ δ' ὁμοροῦντες αὐταῖς, οὐθ' οὕτως ἄπωθεν ὄντες
ὥστε χαλεπὴν εἶναι τὴν ἐκεῖθεν μετάπεμψιν οὐτ' ἐχ-
θρας ὑποκειμένης, οὐδὲν ἐκωλύοντο οἷμαι συμμαχεῖν. “

Σύμφωνα με «πρώτον» τον Όμηρο, «**Ἀλύβη**» ήταν η χώρα καταγωγής του αργύρου «**ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη**». Ο άργυρος, όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα, ήταν πολύ σπάνιο (και πολύτιμο) μέταλλο. Ως σπάνιο θα απαιτούσε τεχνολογία πολύ υψηλή. Ο Calvert Watkins³¹⁵ δημοσίευσε ότι η Χαττούσα και το Χάττι, μερικές φορές γράφονται στις χεττιτικές πινακίδες, με το σουμερόγραμμα (λογογραφικά) για τον «**άργυρο**»:

^{URU}ΚÚ . BABBAR-sa-, ^{URU}ΚÚ . BABBAR-ti-..

Η γνώμη του είναι αποδεκτή και από τους Bryce³¹⁶ και Hansen³¹⁷. Αυτή η περιγραφή είναι αξιοσημείωτη διότι εφ' όσον η Χαττούσα και το Χάττι είχαν λογογραφική απεικόνιση ίδια με τον άργυρο, θα μπορούσε να επαληθευθεί το «**ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη**» της Ιλιάδας.

Επιπλέον ο Yakar³¹⁸ παραθέτει χάρτη της Μικράς Ασίας όπου παρουσιάζει στην περιοχή εντός του Άλυος -και στα βόρεια της Χαττούσα- μία σημαντική συγκέντρωση ορυχείων αργύρου της εποχής της χεττιτικής αυτοκρατορίας, γεγονός που αποτελεί άλλη μία επιβεβαίωση του «**αργύρου γη ἐστὶ γενέθλη**» του Ομήρου. Ο χάρτης παρατίθεται στο Παράρτημα 5 του παρόντος.

Αλλά και ο Στράβων στα «Γεωγραφικά» ομιλεί περί της ταυτοποίησης Χαλύβων και Ἀλύβης (η δασεία στην Ἀλύβη έχει προφορά «X» ή «σ»³¹⁹). Ο Στράβων³²⁰ ταυτοποιεί τους Χάλυβες της εποχής του Ομήρου με τους Χαλδαίους της εποχής του, που ίδρυσαν τη Φαρνακία στον Εύξεινο Πόντο.

Οἱ δὲ νῦν **Χαλδαῖοι Χάλυβες** τὸ παλαιὸν ὠνομά-
ζοντο, καθ' οὓς μάλιστα ἡ **Φαρνακία** ἱδρύται, κατὰ
θάλατταν μὲν ἔχουσα εὐφυῖαν τὴν ἐκ τῆς πηλαμυδείας
(πρώτιστα γὰρ ἀλίσκεται ἐνταῦθα τὸ ὄψον τοῦτο), **ἐκ
δὲ τῆς γῆς τὰ μέταλλα νῦν μὲν σιδήρου πρότερον δὲ
καὶ ἀργύρου**. Ὡς δὲ κατὰ τοὺς τόπους τούτους ἡ πα-
ραλία στενὴ τελέως ἐστίν· ὑπέρκειται γὰρ εὐθύς τὰ
ὄρη μετάλλων πλήρη καὶ δρυμῶν, γεωργεῖται δ' οὐ
πολλά· λείπεται δὲ τοῖς **μὲν μεταλλευταῖς ἐκ τῶν με-**

³¹⁵ Watkins, 1986, σελ. 53, υποσημ. 13.

³¹⁶ Bryce, 2006, σελ. 139.

³¹⁷ Hansen, 1994.

³¹⁸ Yakar, 1976.

³¹⁹ Βλ. Προμπονάς 1990, σελ. 39-42.

³²⁰ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Strabo (Geogr.), Geographica, book 12, chap. 3, sect. 19, line 1-16 και book 12, chap. 3, sect. 20, line 1-10.

τάλλων ὁ βίος, τοῖς δὲ θαλαττουργοῖς ἐκ τῆς ἀλειείας καὶ μάλιστα τῶν πηλαμύδων καὶ τῶν δελφίνων· ἔπακτο-λουθοῦντες γὰρ ταῖς ἀγέλαις τῶν ἰχθύων, κορδύλης τε καὶ θύννης καὶ αὐτῆς τῆς πηλαμύδος, παίνονται τε καὶ εὐάλωτοι γίνονται διὰ τὸ πλησιάζειν τῇ γῇ προαλέστερον δελεαζόμενοι * οὕς μόνον οὗτοι κατακόπτουσι τοὺς δελφῖνας καὶ τῷ στέατι πολλῶν χρῶνται πρὸς ἅπαντα.

Τούτους οὖν οἶμαι λέγειν τὸν ποιητὴν Ἀλιζώνους ἐν τῷ μετὰ τοὺς Παφλαγόνες καταλόγῳ „αὐτὰρ Ἀλιζώνων Ὀδῖος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη.“ ἦτοι τῆς γραφῆς μεταθεσίσης ἀπὸ τοῦ „τηλόθεν ἐκ Χαλύβης.“ ἢ τῶν ἀνθρώπων πρότερον Ἀλύβων λεγομένων ἀντὶ Χαλύβων· οὐ γὰρ νῦν μὲν δυνατὸν γέγονεν ἐκ Χαλύβων Χαλδαίους λεχθῆναι, πρότερον δ' οὐκ ἔνῃν ἀντὶ Ἀλύβων Χάλυβας, καὶ ταῦτα τῶν ὀνομάτων μεταπτώσεις πολλὰς δεχομένων καὶ μάλιστα ἐν τοῖς βαρβάρους·

Ο Bryce³²¹ δίδει την πληροφορία ὅτι η Φαρνακία βρισκόταν στην ακτή αμέσως δυτικά από την Τραπεζούντα³²². Η Αλύβη μπορεί να συνδεθεί με τη (Χ)αλύβη, τη Χώρα των Χαλύβων, οι οποίοι ἦσαν περίφημοι στη μυθολογία ως τεχνίτες, εφευρέτες και παραγωγοί του σιδήρου/χάλυβα. Στην ελληνική παράδοση η πατρίδα τους φαίνεται να βρίσκονταν στην νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, αλλά πιθανότατα ανατολικά από τον ποταμό Ἄλυ³²³ και ἴσως στα βουνά νότια της Τραπεζούντας, απέναντι από τη Φαρνακία³²⁴.

4.2.4.- Οι Κήτειοι στην Οδύσσεια

Ο Όμηρος και στην Οδύσσεια αναφέρεται -πιθανά- ξανά στους Χετταίους με τη λέξη "Κήτειοι"³²⁵, περιγράφοντας ποιούς σκότωσε στη μάχη έξω από τα τείχη της Τροίας ο Νεοπτόλεμος³²⁶ (τον Ευρύπυλο γιό του Τήλεφου που είχε εταίρους τους Κητείους):

οὐ ποτ' ἐνὶ πλεθυμένεν ἀνδρῶν οὐδ' ἐν αἰὶλῳ,
ἀλλ' ἀπολύπροθέεσκε, τὸ δ' ὅν μένος οὐδενὶ εἴκων·
πολλοὺς δ' ἄνδρας ἔπεφνεν ἐν ἀνὶ ἡδηϊοτῆτι.
πάντας δ' οὐκ ἔν ἐγὼ μυθήσομαι οὐδ' ὀνομήνω,
ὅσσην λαὸν ἔπεφνεν αἰώνων Ἀργεῖοισιν,
ἀλλ' οἷον τὸν Τηλεφίδην κατενήρατο χαλκῶ,
ἦρ' Εὐρύπυλον· πολλοὶ δ' ἄμφ' αὐτὸν ἑταῖροι
Κήτειοι κτείνοντο γυναιῶν ἔνεκα δώρων.
κεῖνον δὲ κάλλιστον ἶδον μετὰ Μέμνονα δῶν.

Πολλούς άντρες σκότωσε στη φοβερή μάχη.
Όλους αυτούς δεν είναι δυνατό να σου τους διηγηθώ
ούτε να τους κατονομάσω, πόσους
σκότωσε βοηθώντας τους Αργεῖους, αλλά θα πω για
το γιο του Τήλεφου, ποιος ήταν που τον σκότωσε με
χάλκινο κοντάρι, τον ήρωα Ευρύπυλο
Πολλοί σύντροφοι Κήτειοι γύρω από αυτόν
σκοτώνονταν για τα γυναικεία δώρα.
Και εκείνος μου φάνηκε ωραιότατος μετά το θείο (του
Δία) Μέμνονα.

Για τους Κήτειους ο Στράβων³²⁷ αναφέρει ότι, κατά τον Όμηρο, ο Ευρύπυλος, γιος του Τήλεφου, βασίλευε στην Τευθρανία, περί τον ποταμό Κάϊκο, την Μυσία (Masa στα χεττιτικά) και σε "μέρος/τμήμα των Κιλίκων". Η Κιλικία (Kizzuwadna στα

³²¹ Bryce, 2006, σελ. 139, υποσημ. 23, σελ. 204.

³²² Σχήμα 2.

³²³ Μαρασαντίγια στα χεττιτικά.

³²⁴ Βλ. Στράβωνα παραπάνω και Bryce, (2006), σελ. 139.

³²⁵ Βλ. και Huxley, (1960, σελ. 40), ο οποίος προτείνει την ταύτιση Τήλεφου με το Χετταίο αυτοκράτορα Telipinus (βασίλευσε το 1525 - 1500 π.Χ. κατά τον Bryce (2005) και τον ιστότοπο www.hittites.info) και ότι το "Ευρύπυλος" της Οδύσσειας είναι εξελληνισμένο όνομα από το χεττιτικό Urpallaš, βλ υποσημείωση 201.

³²⁶ Ομήρου Οδύσσεια, Λ, στιχ. 514-522, το αρχαίο κείμενο από το TLG.

³²⁷ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, Strabo (Geogr.), Geographica, book 13, chap. 1, sect. 69, line 1 - sect 70, line 22.

χεττιτικά – βλ. σχήμα 2) ανήκε στην Χεττιτική αυτοκρατορία. Τα Σχόλια στον Όμηρο³²⁸ (στην Οδύσσεια) αναφέρουν:

Κήτειοι, προπαροξυτόνως, καί τοὺς μεγάλους ἄκουστέον παρὰ τὸ κῆτος, ὡς καὶ Ἀρίσταρχος ἄλλοι δὲ ἔθνος Μυσίας τοὺς νῦν Ἐλεύτας καλουμένους. ἔνιοι δὲ γράφουσι κήδειοι, οἱ συγγενεῖς. οἱ δὲ κήτειοι γυναιῶν, οἷον ἑστερημένοι τῶν γυναικῶν, δῶρων ἔνεκεν, εἴγε καὶ ὁ Ἔκτωρ φησὶ “τὰ φρονέων δῶροισι κατατρώχῃ καὶ ἔδωδ’ ἡ λαοῦς” (Π. ρ, 225.). ἄμεινον δὲ τῷ Ἀριστάρχῳ πεῖθεσθαι. Β.

όπου αιτιολογούν τη λέξη "Κήτειοι" ως "κήτειοι γυναιῶν", δηλαδή στερουμένων γυναικῶν. Βέβαια η λέξη "Χήτειοι" διαβάζεται και ως "Χάτειοι", δηλαδή Χετταίοι.

4. 3.- Χετταίοι και Ἄργυρος - Αρχαιολογικές Μαρτυρίες από τους Αιγυπτίους

Αλλά και τα αιγυπτιακά αρχεία συνδέουν τους Χετταίους με τον άργυρο: ο μεγάλος Φαραώ³²⁹ Ραμσής 2^{ος}, στην καταγραφή του «Έπος της Μάχης», αναφέρει ότι, για τη μάχη του Καντές, ο Χετταίος βασιλιάς Μουβατάλλης³³⁰ 2^{ος} απεγύμνωσε τη χώρα του από όλο το **ασήμι (άργυρο)** και όχι χρυσό, για να πληρώσει τους συμμάχους του, ώστε να έλθουν μαζί του στη μάχη εναντίον της Αιγύπτου³³¹:

“Τότε ο αχρείος Εχθρός από το Χάτι είχε έλθει και είχε φέρει μαζί του όλες τις ξένες χώρες από τόσο μακριά έως το τέλος της θάλασσας..... Δεν άφησε καθόλου ασήμι στη Χώρα του. Το αφαίρεσε από όλες τις κτήσεις του και το έδωσε σ’ όλες τις ξένες χώρες για να τις φέρει μαζί του να πολεμήσουν.”

Ακόμη και ο Ραμσής συνδέει τους Χετταίους με τον άργυρο, αφού δεν χρησιμοποιεί το χρυσό ως μέσο πληρωμής των συμμάχων τους, αλλά τον άργυρο. Ενώ όπως είδαμε ο άργυρος, κατά τον Όμηρο έχει γενέθλια γη την Ἀλύβη.

4.4.- Άλυσ - Αλύβη - Χάλυβες γλωσσολογικές ενδείξεις

Παραθέτουμε εδώ μία άλλη μας άποψη προσέγγισης του θέματος από την δασυνόμενη (´) ελληνική λέξη για τον ποταμό "Άλυ", που προφερόταν με "X" ως "Χάλυς" και την πιθανή ύπαρξη του δίγαμμα (ϝ) που προφερόταν ως "β" με τα χείλια μόνον:

*Άλυσ = “X” αλυσ (αν υπήρχε δίγαμμα) = “X” αλυσ →
Χαλύβη (χώρα) = χώρα του “X” αλυσ = «X» αλύβη = Ἀλύβη
όπου: “X” είναι η φωνητική αξία της δασείας (´) και το δίγαμμα ϝ
σε προφορά «V» μόνο με τα χείλη. Από τη χώρα “X” αλυσ =
«X» αλύβη προκύπτει εύκολα η ονομασία του λαού ως "Χάλυβες".*

Αυτή η φωνητική εξέλιξη μπορεί να εξηγήσει την μετέπειτα ονομασία Χάλυβες από την (X) Ἀλύβη.

5.- Αξιοπιστία της αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας

Από όσα εκθέσαμε στα προηγούμενα προκύπτει, κατά τη γνώμη μας, σε πολύ σημαντικό βαθμό επαλήθευση των περιγραφών της ελληνικής γραμματείας, από τα αρχαιολογικά ευρήματα αντικειμένων προηγμένης τεχνολογίας της εποχής του Χαλκού.

³²⁸ TLG - Thesaurus Linguae Graecae, SCHOLIA IN HOMERUM, Scholia in Odysseam 1.1-309 (scholia vetera) [5026.007], occurrence 1, Book 11, hyp. 521, line 1 - hyp. 525 line 3.

³²⁹ 1304 - 1237 π.Χ., βλ Redford, (2006), σελ. 157.

³³⁰ 1295~1272 π.Χ.

³³¹ Lichtheim, 2006, σελ. 64.

Στο σημείο αυτό να παραπέμψουμε στην καθηγήτρια αρχαίας ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια - Λος Άντζελες, Sara Morris³³² που αναφέρεται στις τοιχογραφίες του Ακρωτηρίου της Θήρας και στην απεικόνιση ναυτικής εκστρατείας με 7 πλοία³³³, θεωρώντας ότι *"οι στρατιωτικές λεπτομέρειες του στόλου αποτελούν τα πλέον Μυκηναϊκά στοιχεία της τοιχογραφίας"* που έχουν οδηγήσει κάποιους ερευνητές να ομιλούν για *"Μυκηναίους στη Θήρα"*, πριν από την έκρηξη του ηφαιστείου, το 1627-1600 π.Χ., με τη νέα υψηλή χρονολόγηση. Οι Hankey και Leonard³³⁴ αναφέρουν ότι οι Μυκηναίοι είχαν εγκατασταθεί στο Ακρωτήριο από την εποχή των λακκοειδών τάφων³³⁵. Η Morris επιπλέον αναφέρει ότι με 7 πλοία, όπως στην τοιχογραφία του Ακρωτηρίου της Θήρας, ο Ηρακλής³³⁶ κατέλαβε την Τροία (του Λαομέδοντος) κατά την ελληνική γραμματεία και μάλιστα, ότι οι απεικονίσεις φέρνουν στη μνήμη τις ποιητικές περιγραφές από τον Όμηρο. Παραθέτει δε τον Σιμωνίδη από την Κέα, ο οποίος χαρακτηρίζει τη ζωγραφική *"ποίησιν σιωπώσαν"* και την ποίηση *"ζωγραφίαν λαλούσαν"*. Συμπεραίνει δε ότι οι τοιχογραφίες της Θήρας αποτελούν συνεισφορά των Κυκλάδων στην πρώιμη επική ποίηση, τα δε έπη αποτελούν καταγραφή των *"παραστάσεων που ετελούντο ενώπιον κοινού"* στα Μυκηναϊκά ανάκτορα, αλλά και στα σπίτια των απλών ανθρώπων, όπως του Ακρωτηρίου της Θήρας. Με τον τρόπο αυτό υπογραμμίζει την συνέχεια της επικής ποίησης και την περιγραφή γεγονότων ως *"δρώμενων"* από πολύ παλαιότερα. Μάλιστα προτείνει ακόμη παλαιότερη χρονολογία για τον Τρωικό Πόλεμο. Ο καθηγητής αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Xavier, Eric Cline αναφέρει³³⁷ ότι οι τοιχογραφίες της Θήρας, χρονολογούμενες την ΥΜ ΙΑ, μαρτυρούν ότι οι Αχαιοί ενεργούσαν μικρές ναυτικές εκστρατείες προς τις ακτές της Μικράς Ασίας ακόμη νωρίτερα και ίσως τόσο παλαιά όσο το 17ο - 16ο αιώνα π.Χ.

Ο καθηγητής αρχαίας ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Cornell, Barry Strauss μάλιστα αναφέρει ότι: ο Όμηρος αν και έζησε τον 8ο π.Χ. αιώνα γνωρίζει πολύ καλά την τεχνολογία και τον τρόπο ζωής της εποχής του Τρωικού πολέμου, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα: για παράδειγμα την εποχή του Ομήρου στη ναυτική τεχνολογία είχαν πηδάλια πλοίων δίκωπα (δύο κουπιών) αλλά αυτός περιγράφει μονόκωπα πηδάλια πλοίων³³⁸, που είχαν πάψει πλέον να χρησιμοποιούνται στην εποχή του. Επιπλέον δε και οι Ομηρικές περιγραφές με τους θεούς να παίρνουν ενεργό μέρος στη μάχη³³⁹, είναι απόλυτα συμβατές με τις πεποιθήσεις της εποχής, ότι οι θεοί συμμετέχουν στις μάχες και δίδουν τη νίκη. *Για το τελευταίο υπενθυμίζουμε πάλι τις χεττιτικές πινακίδες, όπου ο Χετταίος βασιλιάς Τουνταλίγια(ς) 2ος λέγει*³⁴⁰:

*.....Οι θεοί μου παρέδωσαν το στρατό τους σε μένα, η θεά του
Ήλιου Αρίννα, ο θεός της Καταιγίδας του Ουρανού, ο Προστάτης
Φύλακας Άγγελος του Χάτι, Ζάμπαμπα, η Ιστάρ, Σίν, Λελβάνι.
Νίκησα το στρατό του εχθρού και εισήλθα στη χώρα τους.....
Και από οποιαδήποτε χώρα κι αν ήλθε στρατός στη μάχη, οι θεοί*

³³² UCLA, Sara Morris, 1989, σελ. 531-535.

³³³ Ο.π. σελ. 517, στηλη 1.

³³⁴ Hankey & Leonard, 1998.

³³⁵ Shaft graves περί το 1550 π.Χ..

³³⁶ Ο.π. σελ. 517, στηλη 2.

³³⁷ Cline, 1996, σελ. 148, υποσημ. 58.

³³⁸ B. Strauss, 2006, σελ. 39.

³³⁹ B. Strauss, 2006, σελ. 6.

³⁴⁰ Χρονικά, στίχοι. 22'-36' όπως παρατίθεται από τον Bryce 2005, σελ. 125, βλ. παραπάνω.

*στάθηκαν εμπρός μου, και οι θεοί παρέδωσαν σε μένα τις χώρες που
ανέφερα και οι οποίες είχαν κηρύξει πόλεμο.....*

6 - Ανακεφαλαίωση – Τελικά Συμπεράσματα

Στην αρχαιολογική έρευνα συχνά αναφύονται πολλές διαφωνίες, μεταξύ των ερευνητών, για την ερμηνεία των ευρημάτων και της εποχής τους. Στην περίπτωση της Τροίας της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, οι διαφωνίες διαρκούν από την εποχή του Σλήμαν και περιστρέφονται κυρίως γύρω από την αξιοπιστία των Ομηρικών Επών. Η τεχνολογία μιας εποχής και τα «προϊόντα» της όμως, όταν αποτελέσουν αρχαιολογικά ευρήματα ενός τόπου, είναι μη αμφισβητήσιμοι μάρτυρες του τεχνολογικού επιπέδου κάθε εποχής. Η συγκριτική εξέταση των αρχαιολογικών ευρημάτων, υψηλής για την εποχή τεχνολογίας, σε σχέση με την αρχαία ελληνική γραμματεία μπορεί να οδηγήσει σε συμπεράσματα με αρκετά υψηλές πιθανότητες να μην είναι λανθασμένα. Η μεταλλοτεχνία, τα οδοντόφρακτα κράνη, το κτίσιμο τειχών, το εμπόριο μετάλλων, η ύπαρξη αργύρου ήταν «υψηλή τεχνολογία» για την Εποχή του Χαλκού. Όπως σε όλες τις εποχές, τα «προϊόντα» υψηλής τεχνολογίας, προσέφεραν στους «κατόχους» τους υπεροχή/υπεροπλία στις πολεμικές αναμετρήσεις. Η εξέταση επίσης των (διεθνών) σχέσεων ή συγκρούσεων, των συμμαχιών και των ανταλλαγών, όπως και οι καταγεγραμμένες στη γραμματεία και τα αρχαιολογικά ευρήματα πολεμικές ενέργειες, καθώς και οι ανταλλαγές τεχνολογιών βοηθούν στην εξαγωγή συμπερασμάτων.

Κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού η κυρίαρχη υψηλή τεχνολογία που χαρακτήριζε ολόκληρη την εποχή, είναι η τεχνολογία του μπρούντζου/κρατερώματος (bronze), που χρησιμοποιήθηκε και για την παραγωγή όπλων ώστε να προσδώσει υπεροπλία στις μάχες. Η τεχνολογία αυτή χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή ξιφών υψηλής ποιότητας από τους Μυκηναίους Έλληνες (*Αχαιοί-Αχιλλεύς κατά τα χεττιτικά αρχεία και Δαναοί-Τανάναια κατά τα αιγυπτιακά αρχεία*), και μάλιστα για την παραγωγή όπλων για ίδια χρήση, αφού ήσαν πολεμιστές και όχι έμποροι όπλων. Η πολεμική εξάρτηση των Μυκηναίων πολεμιστών συμπληρώνονταν και από οδοντόφρακτα κράνη από δόντια αγριόχοιρου. Τα ξίφη «αργυρόηλα» ή μη και τα κράνη με δόντια αγριόχοιρου περιγράφονται στα Ομηρικά Έπη ως αποτελούντα την πολεμική εξάρτηση των Ελλήνων. Η περιγραφή των οδοντόφρακτων κρανών από τον Όμηρο, που δεν εχρησιμοποιούνται πλέον από την ΥΕ ΙΙΙ, αποτελεί το πλέον σαφές στοιχείο της εποχής του Χαλκού στα έπη³⁴¹. Κατά τις ανασκαφές οι αρχαιολόγοι έχουν βρεί «τάφους πολεμιστών» με ξίφη στην ηπειρωτική Ελλάδα και στην Κρήτη, όπως και το ξίφος που βρέθηκε στη Χαττούσα, που ομοιάζουν πολύ στις περιγραφές του Ομήρου. Σε πινακίδες επίσης της Γραμμικής Β' των Μυκηναϊκών ανακτόρων, υπάρχει αναφορά σε «φάσγανα»-ξίφη με «δεσμούς» που πιστεύουμε ότι αναφέρεται στα κοινωμάτια που συγκρατούσαν τις λαβές, συμφωνώντας -σε περίπτωση αργυρών κοινωμάτων- με το "ξίφος αργυρόηλον" της Ιλιάδας. Το Αιγαιακού τύπου Β' ξίφος που βρέθηκε στη Χαττούσα είναι "τελετουργικά σκοτωμένο" και κατά πάσα πιθανότητα λάφυρο του Χετταίου βασιλιά Τουνταλίου(ς)³⁴² 2^{ου} από Μυκηναίο πολεμιστή. Το λάφυρο αποκτήθηκε κατά τις επιχειρήσεις του εναντίον της Συνομοσπονδίας της Αρζαβα/Ασσουβα³⁴³, περί την Έφεσο³⁴⁴ της κλασικής εποχής,

³⁴¹ Βλ. και Bloedow, 1999, σελ. 288 που αναφέρει τον Page και τη Lorimer, καταγράφοντας ότι μέχρι το 1999 αυτή η διαπίστωση δεν είχε αντικρουσθεί.

³⁴² 1430/1420 - 1400 π.Χ.

³⁴³ Ασία.

όπως περιγράφεται στις χεττιτικές πινακίδες. Στη Χαττούσα βρέθηκε επίσης και απεικόνιση Μυκηναίου πολεμιστή με οδοντόφρακτο κράνος. *Κατά την άποψή μας η Άρζαβα εμφανίζεται σε επιγραφές, που ανευρέθησαν στον ελλαδικό χώρο, σε Γραμμική Β' και Γραμμική Α', όπως η τελευταία διαβάζεται χρησιμοποιώντας τις φωνητικές αξίες των αντίστοιχων συμβόλων για τη Γραμμική Β':*

στη Γραμμική Β' στην πινακίδα της Πύλου³⁴⁵: *a-re-sa-ni (F)e = Άρζάβει* και στη Γραμμική Α' σε επιγραφή από το Ακρωτήρι της Θήρας σε πρόχου:

«a-re-sa-na»=«a-re-sa-n(F)a» = *Άρζαβα*.

Υπάρχουν σαφείς αναφορές στις χεττιτικές πινακίδες για συνεχώς "εχθρικές" σχέσεις μεταξύ Χετταίων και Μυκηναίων από πολύ παλιά: περίπου από το 1450 π.Χ. -τουλάχιστον- έως το 1220 π.Χ. και μάλιστα για συγκρούσεις βαθειά στη Μικρά Ασία. Κατά την άποψη μερικών διακεκριμένων αρχαιολόγων και από πολύ παλαιότερα, ίσως ακόμη και από τον 17ο αιώνα π.Χ. Τα χεττιτικά αρχεία καταγράφουν επιθέσεις του Ατταρισίγιας (Ατρέα, ή *Ατρείδη όπως προτείνουμε εμείς*) *εναντίον της Κύπρου* μαζί με τον Μαντουβάτας. Επιπλέον ερευνητές κάνουν λόγο για ένα πιθανολογούμενο εμπάργκο από τους Χετταίους εναντίον των Μυκηναίων. Η ελληνική αρχαία γραμματεία έχει διατηρήσει αναμνήσεις για συνεχείς επιδρομές Μυκηναίων (Αχιλλέας, Ηρακλής) εναντίον περιοχών της Τρωάδος και της Μικράς Ασίας αλλά και *επιθέσεων των Ατρείδων (Αγαμέμνονα, Μενέλαου) εναντίον της Κύπρου για λεηλασία (Ατταρισίγιας)*.

Εκτιμούμε ότι υπήρχε ένα είδος «συμμαχίας» μεταξύ Μυκηναίων και Αιγύπτου. Υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για "στενές" σχέσεις Μυκηναίων και Αιγυπτίων, όπως προκύπτει από την ελληνική γραμματεία, τα ευρήματα των ανασκαφών και τις ανταλλαγές αντικειμένων αλλά και υπηρεσιών, προηγμένου τεχνογνωστικού επιπέδου (της ιατρικής συμπεριλαμβανομένης): Η ελληνική γραμματεία διασώζει δυναστικές σχέσεις μεταξύ οίκων της Μυκηναϊκής Ελλάδας και της Αιγύπτου και ότι η Αργεία Ιώ παντρεύτηκε στην Αίγυπτο και ο γιός της Έπαφος έγινε Φαραώ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα περιλαμβάνουν πολλά Μινωικά ευρήματα με πολύ χαρακτηριστικούς Μινωίτες άλτες πάνω από ταύρους στα ανάκτορα της Αιγύπτου της δυναστείας των Υκσώς, οπότε υπήρξε Φαραώ Άποφης, αλλά και της 18^{ης} δυναστείας που τους εξεδίωξε. Επιπλέον ερευνητές και διακεκριμένοι καθηγητές Πανεπιστημίου³⁴⁶ ομιλούν για Μινωίτισσα βασίλισσα της Αιγύπτου περί το 1550 π.Χ., μητέρα του Αχμόζε ιδρυτή της 18ης δυναστείας, και Αιγυπτία στο θρόνο του Μίνωα με το όνομα "Κυρία των Ζώνων". Υπάρχει καταγραφή πιθανών ταξιδιών Φαραώ (Αμενχοτέπ/Αμενόφης ΙΙΙ) ή Αιγυπτιακής αποστολής στην Ελλάδα, όπως και απεικονίσεις Μυκηναίων πολεμιστών με οδοντόφρακτα κράνη να πολεμούν στο πλευρό των Αιγυπτίων κατά τη βασιλεία του Φαραώ Αχενατόν³⁴⁷ κ.λπ. Οι Φαραώ από την εποχή των Υκσώς, αλλά και την μετέπειτα 18η δυναστεία, με κορύφωση τον Τούθμωσι ΙΙΙ, τον Αμενχοτέπ ΙΙΙ και τον Αχενατόν έχουν σχέσεις και ανταλλαγές δώρων "τεχνολογικών" με Μινωίτες ή/και Μυκηναίους. *Μυκηναίοι/ Μινωίτες καλλιτέχνες/ τεχνίτες (φορείς τεχνογνωσίας) εργάζονταν, εκείνη την εποχή, στους Φαραώ, οι οποίοι είχαν φιλικές (ή/και συμμαχικές) σχέσεις με τη Ελλάδα. Σε ένα κείμενο ο Φαραώ Αμενχοτέπ (Αμενόφι) ΙΙΙ³⁴⁸, προτείνει να δώσει «προίκα» στον*

³⁴⁴ Ά(μ)πασα στα χεττιτικά κείμενα.

³⁴⁵ ΡΥ Απ 724.

³⁴⁶ Manfred Bietak, Πανεπιστήμιο Βιέννης.

³⁴⁷ Αμενχοτέπ ΙV ή Αμενόφης ΙV.

³⁴⁸ 1414 - 1377 π.Χ. βλ. Redford, 2006, σελ., 121.

βασιλιά Ταρχουντάραντου της Αρζαβα, σύμμαχο της Αχιγιάβα, ώστε να παντρευτεί –ο Φαραώ– την κόρη του. Το κείμενο αυτό εκτός από τις δυναστικές/ συμμαχικές σχέσεις που υποδηλώνει, είναι απόλυτα σύμφωνο με τον Όμηρο, που εκτιμάται ότι "συνέθεσε" τα έπη περί τα 600 χρόνια και πλέον αργότερα³⁴⁹, και ομιλεί για την «έεδνα» που ο γαμπρός δίδει προς τον πατέρα της νύφης. Επισημαίνουμε το συμβολισμό ότι ο Μ. Αλέξανδρος –κατά την άποψή μας γνωρίζοντας τις σχέσεις Αμενόφι ΙΙΙ και των προγόνων του Μυκηναίων Ελλήνων– ανήγειρε άδυτο στον Ναό του Άμμωνα στις Αρχαίες Θήβες (Λούξορ) εντός του μεγαλύτερου αδύτου του Αμενχοτέπ/Αμενόφι ΙΙΙ και όχι σε άδυτο ναού άλλου Φαραώ. Οι τεχνολογικές σχέσεις και οι ανταλλαγές τεχνογνωσίας μεταξύ των Μυκηναίων με τους Αιγυπτίους ήταν πολλές³⁵⁰ και γινόταν μέσω των εμπορικών ανταλλαγών, των ανταλλαγών δώρων μεταξύ των ηγεμόνων και των συνήθων οδών επικοινωνίας μεταξύ των λαών. Η ελληνική γραμματεία διατηρεί τον απόηχο αυτών των σχέσεων, με το θρύλο της Ιούς και του Έπαφου, του Δαναού αλλά και στην Οδύσσεια με τις περιγραφές ταξιδιών του Μενελάου και του Οδυσσέα στην Αίγυπτο.

Κατά τους ερευνητές οι Μυκηναίοι είχαν εφαρμόσει τη δόμηση με «θόλο με εκφορά» το αργότερο από το 1600 π.Χ., επιπλέον δε ε γνώριζαν την τεχνολογία κατασκευής αντισεισμικών κατασκευών με ξυλοδεσιές εν είδει ελκυστήρων. Η αντοχή των θόλων αλλά και των κατασκευών τους από ωμές πλίνθους, σήμερα παρουσιάζει πολύ εντυπωσιακές αντοχές. Επιπλέον από την εποχή των Μινύων, τουλάχιστον τη ΜΕ εποχή, είχαν κατασκευάσει μεγάλα υδραυλικά έργα όπως φράγματα εκτροπής ποταμών και η αποξήρανση της λίμνης Κωπαΐδας που απεξηράνθη εκ νέου μόλις κατά τον 20^ο αιώνα της σύγχρονης εποχής³⁵¹. Η παράδοση, όπως τη διασώζει η ελληνική γραμματεία, διατηρεί την ανάμνηση ότι ο αιγινήτης Αιακός μαζί με δύο θεούς του ελληνικού δωδεκαθέου, τον Απόλλωνα και τον Ποσειδώνα, που ήσαν και προστάτες της Τροίας κατά τον Όμηρο, ήταν ο κατασκευαστής κατά το ένα τρίτο των τειχών της Τροίας. Κατά τη συνθήκη, που βρέθηκε στα χεττιτικά αρχεία, μεταξύ του Αλάκσαντου της Wilusa-Τροίας (ο Πάρις ονομαζόταν και Αλέξανδρος) και του Χετταίου Μεγάλου βασιλιά Μουβατάλις 2^{ου}, καλούνται ως θεοί μάρτυρες των όρκων από πλευράς Αλάκσαντου, οι θεοί Απαλλιούνας-Απόλλωνας και ο Χθόνιος θεός της υπόγειας υδατοπηγής. Θεός – χθόνιος- των σεισμών αλλά και των υδάτων- ήταν ο Ποσειδώνας. Πιστεύουμε ότι ο μύθος «αντηχεί» το υψηλό επίπεδο τεχνολογίας/ τεχνογνωσίας που διέθεταν οι Μυκηναίοι του ελλαδικού χώρου για την κατασκευή αμυντικών οχυρώσεων πόλεων. Οι σύγχρονοί τους εξηγούσαν την υψηλού επιπέδου τεχνογνωσία αυτή και τον στενό κύκλο τεχνογνωστών (που άλλοι δεν διέθεταν) ως προκύπτουσα επειδή είχαν τη συνδρομή θεών οι οποίοι τους «βοηθούσαν» στην κατασκευή.

Περί τα μέσα του 14ου αι. π.Χ., η αμυντική τεχνολογία κατασκευής οχυρωματικών τειχών, που άρχισε τουλάχιστον περί το 1600 π.Χ., αναπτύχθηκε ακόμη περισσότερο με την εμφάνιση της "Κυκλώπειας Τοιχοδομίας" και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Υπάρχουν ομοιότητες στην αμυντική οχύρωση της Τίρυνθας και της Χαττούσας, όπως και τα "εμβλήματα" των βασιλικών οίκων με πύλες λεόντων στη Χαττούσα και τις Μυκήνες. Η αρχαία ελληνική γραμματεία αναφέρει "Κύκλωπες" αλλά και "Κύκλωπες γαστερόχειρες από τη Λυκία μεταφερμένους" στη δόμηση των τειχών της

³⁴⁹ Δηλαδή περί το 800 - 750 π.Χ.

³⁵⁰ Και καταγράφονται στην αρχαιολογία αλλά και διατηρούνται ως απόηχος στην αρχαία ελληνική γραμματεία.

³⁵¹ Αναλυτική περιγραφή στο Tassios, 2008, αλλά και στο Knauss, 2002.

Τίρυνθας. Γαστερόχειρες σημαίνει αυτούς που εξοικονομούν τα προς το ζειν από την χειρονακτική εργασία. Με δεδομένο ότι οι Μυκηναίοι διέθεταν την τεχνογνωσία οικοδομικών κατασκευών και μεγάλων υδραυλικών έργων, για το "κατασκευαστικό τους πρόγραμμα" χρειάζονταν φθηνά εργατικά χέρια, όπως και τα σημερινά προηγμένα τεχνολογικά και οικονομικά κράτη, αλλά και η Αίγυπτος της Εποχής του Χαλκού. Κατά την αρχαία ελληνική γραμματεία οι Μυκηναίοι εισήγαγαν εργατική δύναμη από τη Λυκία. Κατά τις χεττιτικές πινακίδες η Λυκία (Lukka) ήταν περιοχή των Χετταίων. Βρέθηκε στα αρχεία της Χαττούσα, επιστολή του Χετταίου βασιλιά Χαττούσιλις³⁵² ΙΙΙ προς τον "αδελφό" του βασιλιά της Αχιγιάβα, με την οποία εκδηλώνει τη διαμαρτυρία του, γιατί ο Ταβαγκαλάβα³⁵³ αδελφός του Μυκηναίου βασιλιά, μετέφερε 7.000 πρώην υποτελείς του Χετταίου βασιλιά από τη Λυκία (Λούκκα) στην Αχιγιάβα. Με δεδομένο τον πολύ μικρό αριθμό τεχνογνωστών, οι 7000 αποτελούσαν "φθηνή" εργατική δύναμη. Επισημαίνουμε την ηχηρή ομοιότητα σε Αχαγιά(Fa)-Αχαΐα, όταν και σήμερα ακόμη υπάρχει «Κάτω Αχαγιά» κατά την τοπική ντοπιολαλιά στην Αχαΐα. Εκτιμούμε ότι η επιστολή αναφέρεται σε εργατική δύναμη-«γαστερόχειρες», ιδιαίτερα αναγκαίους και για τους δύο βασιλείς. Οι Μυκηναίοι βασιλείς λοιπόν αναζητούσαν εργατική δύναμη "αφαιρώντας" την από τον Χετταίο βασιλιά, κάτι που, αναλογικά με την τότε μεταφορά "εργατικής δύναμης", γίνεται και σήμερα προς τα πιο προηγμένα - οικονομικά τουλάχιστον- κράτη, τα οποία διαθέτουν τεχνογνωσία και πόρους, αλλά χρειάζονται φθηνά εργατικά χέρια.

Το όνομα "Χετταίοι" απουσιάζει από την αρχαία ελληνική γραμματεία και μάλιστα από τον Όμηρο. Αργότερα αρχαίοι συγγραφείς αποκαλούν τους κατοίκους μιας περιοχής περί την Χαττούσα μέχρι τα παράλια του Ευξείνου Πόντου ως Χάλυβες. Οι ίδιοι οι Χετταίοι όμως, ονόμαζαν τους εαυτούς τους "κατοίκους της χώρας του Χάττι" και τη γλώσσα τους "Νεσιτικά". Η χεττιτική αυτοκρατορία ήταν πολυφυλετική με τρεις κύριες "φυλές" και αντίστοιχες γλώσσες: Πα(φ)λαϊκά - Παφλαγονικά, Λουβικά - Λυκικά, Νεσιτικά. Ο Όμηρος χρησιμοποιεί τον προσδιορισμό «τηλόθεν», δηλαδή από μακριά, μόνον για τους εξής συμμάχους των Τρώων: Παίονες από τον Αξιό ποταμό, Λύκιοι, Φρύγες³⁵⁴ και Αλιζώνες, από την Άλύβη, τη γενέθλια γη του αργύρου που άλλοι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς τοποθετούν εντός της καμπύλης του Άλνυος ποταμού. Σύμμαχοι των Τρώων ήσαν και οι Παφλαγόνες, αλλά ο Όμηρος δεν χρησιμοποιεί τον όρο "τηλόθεν". Βλέπουμε ότι οι δύο τουλάχιστον από τις τρεις κύριες γλωσσικές ομάδες της χώρας του Χάττι, οι Παφλαγόνες και οι Λύκιοι ήσαν παρούσες στον Τρωικό πόλεμο, ως σύμμαχοι των Τρώων, κατά τον Όμηρο, όπως και οι Φρύγες ως λαός. Στο άρθρο εξετάζονται και οι Αλιζώνες, που κατοικούσαν «τηλόθεν» κατά τον Όμηρο, ως υποψήφιοι να ταυτίζονται με την τρίτη γλωσσική ομάδα της περιοχής της Χαττούσα. Με τη χρήση των χαρτών Google maps καταλήγουμε ότι η περιοχή της Χαττούσα πληρεί τα κριτήρια να είναι «τηλόθεν» αφού είναι η πλέον μακρινή απέχοντας 950 χλμ (χιλιόμετρα), η Λυκία 715 χλμ και η Φρυγία 690 χλμ. Αντίθετα η Παφλαγονία που δεν είναι «τηλόθεν», κατά τον Όμηρο, απέχει 600 χλμ περίπου ίσως και λιγότερο. Ένα πρόσθετο επιχείρημα προκύπτει από την ονομασία που ο Όμηρος δίδει στη χώρα των Αλιζώνων την Άλύβη: "γενέθλια γη του αργύρου". Στα χεττιτικά κείμενα το σουμερόγραμμα του αργύρου -που ήταν μέταλλο πολυτιμότερο από το χρυσό εκείνη την εποχή και απαιτούσε υψηλή τεχνολογία- αποδίδει μερικές φορές (λογογραφικά) τη Χαττούσα και το Χάττι. Επιπλέον και ο Φαρώ Ραμσής 2^{ος}, στην επιγραφή του «Έπος της Μάχης», περιγράφει ότι για τη μάχη

³⁵² Κατά τη γνώμη πολλών ερευνητών.

³⁵³ Ετεοκλής, (Tawagalawa=e-te-fo-kle-fe-s).

³⁵⁴ Από την περιοχή της σημερινής Άγκυρας.

του Καντές (~1275 π.Χ.), ο βασιλιάς των Χετταίων (Μουβατάλλις 2^{ος}) απεγύμνωσε τη χώρα του από όλο τον **άργυρο**, όχι το χρυσό, για να πληρώσει τους συμμάχους του, ώστε να έλθουν μαζί του στη μάχη εναντίον της Αιγύπτου συνδέοντας τον άργυρο με τη χώρα του Χάττι. Επιπλέον παρατίθεται χάρτης με πηγές αργύρου εντός της καμπύλης του Άλως ποταμού την εποχή του Χαλκού, που υποστηρίζει αυτήν την άποψη. Συνεπώς θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι Αλύβη είναι η χώρα των Χετταίων. *Κατά την άποψή μας, αν συνδυασθεί αυτό το εύρημα με την προτεινόμενη εξέλιξη για τον ποταμό Άλν: Άλνς = “X”άλνς (αν υπήρχε δίγαμμα) ~ Χαλύβη (χώρα) = χώρα του “X”άλνς = «X»αλύβη = Άλύβη, τότε θα υπήρχε σύνδεση της εντός του Άλως περιοχής (Χαττούσα) με τους Αλιζώνες, με δεδομένο ότι την Αλύβη την αποκαλούν αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς «χώρα των Χαλύβων».*

Οι περιγραφές και οι πληροφορίες που περιέχονται στην αρχαία ελληνική γραμματεία, για θέματα τεχνολογίας μετάλλων ή/και φορέων τεχνολογίας κατασκευών, απηχούν πραγματικές σχέσεις και ιστορικά γεγονότα υπό μορφή επών και θρύλων, που ανταποκρίνονται με σημαντική ακρίβεια σε μια πραγματικότητα που προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα και η οποία είχε εκλείψει πολλούς αιώνες πριν την οριστική διαμόρφωση και καταγραφή των κειμένων. Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι συμβατά σε σημαντικό βαθμό με τα περιγραφόμενα στα ελληνικά ποιητικά κείμενα και την παράδοση, όσον αφορά αυτές τις σχέσεις. Αυτές οι σχέσεις πιθανότατα αντικατοπτρίζουν σχέσεις και ανταλλαγές –με συνεχή και έντονη ελληνική παρουσία- με τις ακτές της Μικράς Ασίας, την Μέση Ανατολή αλλά και την Αίγυπτο, που και στις χιλιετίες που ακολουθούν, ο ελληνισμός είχε έντονη παρουσία και φιλικές σχέσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Acheson Phoebe, “The Role of Force in the Development of Early Mycenaean Polities”, in “Polemos – Le Contexte Guerrier en Egee a l’ Age du Bronze” – Aegaeum 19 (1999), edited by Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol. I, p. 97-104
2. Askouni P.K., Agelopoulou H.A., Sfakianakis M.G., Beskos D.E., “Static and Dynamic Analysis of the Atreus Vaulted Tomb in Mycenae”, in “Science and Technology in Homeric Epics”, S. A. Paipetis editor, Springer Science + Business Media B.V., springer.com, 2008.
3. Akurgal Ekrem, Ankara University, “The Hattian and Hittite Civilizations”, Republic of Turkey, Ministry of Culture, Ankara, 2001
4. Beckman Gary, “Hittite Diplomatic Texts”, edited by Harry Hoffner Jr., Society of Biblical Literature, Scholars Press, Atlanta, Georgia, USA, 1999
5. Beitzel Barry J., Trinity Evangelical Divinity School, “Did Zimri-Lim Play a Role in Developing the Use of Tin-Bronze in Palestine?”, in “Crossing Boundaries and Linking Horizons – Studies in Honor of Michael C. Astour”, edited by Young G. D., Chavalas M. W., Averbek R. E., CDL Press, Bethesda, Maryland, USA, 1997, p. 121-144
6. Bietak Manfred, University Vienna, “The Center of Hyksos Rule: Avaris (Tel-el-Dab’a”, in “The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives” –edited by Eliezer D. Oren, University of Pennsylvania, Philadelphia, USA, 1997, p. 87-139
7. Bietak Manfred, University Vienna, “Connections between Egypt and the Minoan World - New Results from Tell El Daba”, in “Egypt, the Aegean and the Levant - Interconnections in the Second Millennium B.C.”, edited by W. Vivian Davies and Louise Schofield, published for the Trustees of the British Museum, by British Museum Press, London 1995, p. 19-28.
8. Bloedow Edmund F., “Hector is a Lion: New Light on Warfare in the Aegean Bronze Age from the Homeric Simile”, in “Polemos – Le Contexte Guerrier en Egee a l’ Age du Bronze” – Aegaeum 19 (1999), edited by Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, p. 285-296
9. Breasted James Henry, University of Chicago, “Ancient Records of Egypt – The Eighteenth Dynasty”, Vol. 2, University of Illinois Press, Urbana, 2001 - the first edition done on 1906

10. Bryce Trevor, University of Queensland, "History", in HdO "The Luwians" – chapter 2, edited by Melchert Craig H., Brill, Leiden, The Netherlands, 2003 (a), p. 27-127
11. Bryce Trevor, University of Queensland, "Letters of the Great Kings of the Ancient Near East – The Royal Correspondence of the Late Bronze Age", Routledge – Taylor & Francis, New York, USA, 2003 (b)
12. Bryce Trevor, University of Queensland, "The Kingdom of the Hittites", Oxford University Press, New York, USA, 2005
13. Bryce Trevor, University of Queensland, "The Trojans and their Neighbours", Routledge – Trevor & Francis group, New York, USA, 2006
14. Bryce Trevor, University of Queensland, "Ahhiyawans and Mycenaeans – An Anatolian Viewpoint", Oxford Journal of Archaeology, 8(3)n1989, p. 297-310
15. Cavanagh William, Mee Christopher, "Building the Treasury of Atreus", in "MELETEMATA - Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year" - AEGAEUM 20, edited by Philip P. Betancourt, Vasos Karageorghis, Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999b, vol I, p. 93-102.
16. Chadwick John, University of Cambridge, "Ο Μυκηναϊκός Κόσμος», εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2000, Greek edition of "The Mycenaean World", Cambridge University Press, 1976.
17. Civitillo Matilde, "si-mi-te-u/Σμινθεύς: Una Testimonianza Cretese Dalla Troade?", in "EMPORIA - Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean" - AEGAEUM 25, edited by Robert Laffineur and Emanuele Greco, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol I, p. 259-268.
18. Cline Eric H., Xavier University, "Sailing the Wine-Dark Sea - International Trade and the Late Bronze Age Aegean", BAR International Series 591, Archaeopress, Oxford, England, 2009
19. Cline Eric H., Xavier University, "Troy as a "Contested Periphery": Archaeological Perspectives on Cross-Cultural and Cross-Disciplinary Interactions Concerning Bronze Age Anatolia", in "Anatolian Interfaces – Hittites, Greeks and their Neighbours", edited by Collins B. J., Bacharova M. R., Rutherford I. C., Oxbow Books, Oxford, UK, 2008
20. Cline Eric H., Xavier University, "Amenhotep III, the Aegean and Anatolia" - Περσπεκτιβες ον Ηισ Περγην", in "Amenhotep III - Perspectives on His Reign", edited by David O' Connor and Eric H. Cline, Ann Arbor The University of Michigan Press, USA, 1998, reprinted 2004, p. 236-250
21. Cline Eric H., Xavier University, "Achilles in Anatolia: Myth, History and the Aśšuva Rebellion", in "Crossing Boundaries and Linking Horizons – Studies in Honor of Michael C. Astour", edited by Young G. D., Chavalas M. W., Averbeck R. E., CDL Press, Bethesda, Maryland, USA, 1997, p.189-210
22. Cline Eric H., Xavier University, "Aśšuva and the Achaeans: The "Mycenaean" Sword at Hattušas and its possible implications", The Annual of the British School at Athens (BSA) No 91, 1996
23. Cline Eric H., Xavier University, "Tinker, Tailor, Soldier, Sailor: Minoans and Mycenaeans Abroad", in "Politeia – Society and State in the Aegean Bronze Age" – Aegaeum 12 (1995), edited by Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1995 (a)
24. Cline Eric H., "Egyptian and Near Eastern Imports at Late Bronze Age Mycenae", in "Egypt, the Aegean and the Levant - Interconnections in the Second Millennium B.C.", edited by W. Vivian Davies and Louise Schofield, published for the Trustees of the British Museum, by British Museum Press, London 1995 (b) , p. 91--115
25. Cline Eric H., "A possible Hittite Embargo against the Myceneans", Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte, Vol. 40, No. 1 (1991), p. 1-9
26. Dickinson Oliver, "Αιγαίο - Εποχή του Χαλκού", Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2003 από το "The Aegean Bronze Age", Cambridge University Press, 1994, 1999, Cambridge.
27. Easton D. F., "Hittite History and the Trojan War", in "The Trojan War – It's Historicity and Context", edited by Lin Foxhall and John K. Davies, Bristol Classical Press, University of Bristol, Great Britain, 1984, p. 23-44
28. Ertekin Ahmet, Ediz Ismet, "The Unique Sword from Boğazköy/Hattuša", in "Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç", edited by M. J. Mellnik, E. Porada and T. Özgüç, Ankara, 1993, p. 719-725.
29. Faure Paul, Note on Linear A' de Pilikata a Ithaque, Journal Nestor, published by "The Program in Classical Archaeology Indiana University", September 1989

30. Fletcher Joann, PhD, "*Cronicle of a Pharaoh - The Intimate Life of Amenhotep III*", Oxford University Press, New York, USA, 2000
31. Freu J., "*Les Relations entre Troie et le monde hittite - Un probleme de geographie historique*", in "*Questiones Homericae - Acta Colloquii Namurcensis*", Louvain - Namur, Belgium, 1998, p. 95-118
32. Georgakas Demetrius J., "*The Name ASIA for the Continent; its History and Origin*", in "*NAMES*", Journal of the American Name Society, Vol. 17, No 1, March 1969
33. Grandet Pierre, "*Le Papyrous Harris I*", vol 1, Institut Francaise d' Archaeologie Orientale, Bibliotheque d' Etude, 109/1, 2e edition, 2005.
34. Graves Robert, "*Οι Ελληνικοί Μύθοι*", Πλειάς – Ρούγκας, Αθήνα 1988, translation of "*The Greek Myths*", copyright of the executors of the Estate of Robert Graves, 1988
35. Guide, "*The Museum of Anatolian Civilizations*", Ankara
36. Gurney Oliver R., Oxford University, "*The Hittites*", Penguin Books, London - England, 1990
37. Güterbock Hans Gustav, University of Chicago, "*Kaneš and Neša: Two Forms of One Anatolian Place-Name?*", Eretz Israel 5 (1958), reprinted in "*Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*", edited by Harry A. Hoffner Jr., The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No 26, Chicago, Illinois, USA, 1997.
38. Güterbock Hans Gustav, University of Chicago, "*The Hittites and the Aegean World: Part 1 – The Ahhiyawa Problem Reconsidered*", American Journal of Archaeology 87 (1983), reprinted in "*Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*", edited by Harry A. Hoffner Jr., The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No 26, Chicago, Illinois, USA, 1997.
39. Güterbock Hans Gustav, University of Chicago, "*Hittites and Achaeans: A New Look*", Proceedings of the American Philosophical Society 128 (1984), reprinted in "*Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings of Hans Gustav Güterbock*", edited by Harry A. Hoffner Jr., The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies, No 26, Chicago, Illinois, USA, 1997.
40. Güterbock Hans Gustav, University of Chicago, "*Troy in Hittite Texts?*", in "*Troy and the Trojan War – A Symposium Held at Bryn Mawr College – October 1984*", Edited by Machteld Mellink, Bryn Mawr College, PA, USA, 1986, p. 33-44
41. Hankey Vronwy and Leonard Albert Jr., "*Aegean LB I-II Pottery in The East: 'Who is the Potter, Pray, and Who the Pot?'*", in "*The Aegean and the Orient in the Second Millenium - Proceedings of the 50th Anniversary Symposium, University of Cincinnati, 18-20 April 1997*" – Aegaeum 18 (1998), edited by E.H. Cline and D. Harris-Cline, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1998, p. 29-36
42. Hansen Ove, "*A Mycenaean Sword from Boğazköy – Hattusa found in 1991*", The Annual of the British School at Athens (BSA) No 89, 1994
43. Hawkins J. D., University of London, "*A Hieroglyphic Luwian Inscription on a Silver Bowl in the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara*", Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara, 1997
44. HdO (Handbook of Oriental studies), vol 68, edited by Melchert Craig H., University of North Carolina, "*The Luwians*", Brill, Leiden, The Netherlands, 2003
45. Hoffner Harry A., Jr., "*Letters from the Hittite Kingdom*", edited by Gary M. Beckmann, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2009
46. Hoffner Harry A., Jr., "*Hittite Myths*", edited by Gary M. Beckmann, Society of Biblical Literature, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1990, second edition, 1998
47. Hooker J. T., "*Εισαγωγή στη Γραμμική Β'*", MIET, Αθήνα, 1994, Greek edition of «Linear B: An Introduction», Bristol Classical Press, U.K., 1980
48. Huxley G. L., The Queen's University of Belfast, "*Achaeans and Hittites*", The Queen's University of Belfast, 1960 reprinted 1965
49. Iakovidis Spyros, "*Late Helladic Fortifications*", in "*Polemos – Le Contexte Guerrier en Egee a l' Age du Bronze*" – Aegaeum 19 (1999), edited by Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol I, p. 199-204
50. Jesus P. De, "*Metal Resources in Ancient Anatolia*", Anatolian Studies 28 (1978). p. 97-102.
51. Knauss Jost, former Professor Technische Universität München, "*Späthelladische Wasserbauten: Erkundungen zu wasserwirtschaftlichen Infrastrukturen der mykenischen Welt*", in Greek translation: "*Υστεροελλαδικά υδραυλικά έργα: Έρευνες για την υποδομή υδραυλικών έργων*"

- διαχείρισης υδάτων κατά τη μυκηναϊκή εποχή", publ. "Verein zur Förderung der Aufarbeitung der Hellenischen Geschichte", - "Σύλλογος για τη μελέτη και Διάδοση της Ελληνικής Ιστορίας", Weilheim/ Obb. Deutschland, 2002
52. Korfmann Manfred, Professor University of Tübingen, "*Troia, an Ancient Anatolian Palatial and Trading Center: Archaeological Evidence for the Period of Troia VI/VII*", in *Classical World*, special issue "World of Troy", May/June 1998, vol. 91, number 5, p. 369-385
 53. Kuniholm P.I., Newton M.W., Griggs C.B., Sullivan P.J., "Dendrochronological Dating in Anatolia: The Second Millenium B.C.", *Der Anschnitt* 18, 2005, p.41-47
 54. Laroche Emanuel, College de France, "*Linguistique Asianique*", *Minos* 11, 1972, p.112-135
 55. Latacz Joachim, University of Basel, "*Troy and Homer – Towards a Solution of an Old Mystery*", Oxford University Press, New York, USA, 2004
 56. Lichtheim Miriam, U.C.L.A., "*Ancient Egyptian Literature – The Late Period*", Vol. II, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2006.
 57. Liddel Henry G., Scott Robert, "*Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*", εκδότης Ιωάννης Σιδέρης, Αθήναι
 58. Manning Sturt W., Bronk Ramsey Christopher, Doulas Christos, Marketou Toulia, Cadogan Gerald, Pearson Charlotte L., University of Reading, University of Oxford, Archaeological Society of Athens, "*New Evidence for an Early Date for the Aegean Late Bronze Age and Thera Eruption*", *Antiquity* 76 (2002), p. 733-44
 59. Macqueen J. G., Scholar of the British Institute of Archaeology at Ankara, "*The Hittites and Their Contemporaries in Asia Minor*", Thames & Hudson, London, 2001
 60. Mee Christopher, "*Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age*", in "*The Aegean and the Orient in the Second Millenium (Proceedings of the 50th Anniversary Symposium Cincinnati, 18-20 April 1997)*", *Aegaeum* 18, Université de Liège – University of Texas at Austin,, Belgium, 1998, p. 137-148
 61. Melchert Craig, "*History*", in HdO "*The Luwians*" – chapter 1, edited by Melchert Craig H., Brill, Leiden, The Netherlands, 2003, p. 8-26
 62. Michailidou Anna, "*Weight and Value in Pre-Coinage Societies - An Introduction*", National Hellenic Research Foundation, - MEΛETHMATA 42, Athens 2005 a
 63. Michailidou Anna, Voutsas Katerina, "*Humans as a Commodity in Aegean and Oriental Societies*", in "*EMPORIA - Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*" - *AEGAEUM* 25, edited by Robert Laffineur and Emanuele Greco, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol I, p. 17-28
 64. Molloy Barry, PhD., University College Dublin, School of Archaeology, Ireland, "*Swords and Swordmanship in the Aegean Bronze Age*", *American Journal of Archaeology (AJA)*, July 2010, p. 403-428
 65. Molloy Barry, PhD., University College Dublin, School of Archaeology, Ireland, "*Martial arts and materiality: a combat archaeology perspective on Aegean swords of the fifteenth and fourteenth centuries BC*", *WorldArch* 40 (1): p.116-134.
 66. Moran William L., "*The Amarna Letters*", The John Hopkins University Press, Baltimore, USA, 1992
 67. Morris Sarah P., "*Troy Between Bronze and Iron Ages*", in "*Epos – Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology*" – *Aegaeum* 28 (2007), edited by Sarah P. Morris and Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 2007, p. 59-70
 68. Morris Sarah P., Departement of Classics, U.C.L.A., USA, "*A Tale of Two Cities: The Miniature Frescoes from Thera and the Origins of Greek Poetry*", *American Journal of Archaeology*, Vol. 93, No. 4 (Oct.), 1989, p. 511-535
 69. Muhly James D., "*Travelling Craftsmen: Love 'em or Leave 'em*", in "*EMPORIA - Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*" - *AEGAEUM* 25, edited by Robert Laffineur and Emanuele Greco, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol II, p. 685-690.
 70. Neve Peter, "*Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1992*", *Archäologischer Anzeiger*, vol.1993, p. 621-652
 71. Niemeier Wolf-Dietrich, "*The Mycenaeans in Western Anatolia and the Problem of the Origins of the Sea Peoples*", in "*Mediterranean Peoples in Transition – Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*" – edited by Seymour Gitin, Amihai Mazar and Ephraim Stern, In Honor of Professor Trude Dothan, Israel Exploration Society, 1998, p. 17-65
 72. Niemeier Wolf-Dietrich, "*Aegina – First Aegean "State" Outside of Crete?*", in "*Politeia – Society and State in the Aegean Bronze Age*" – *Aegaeum* 12 (1995), edited by Robert Laffineur

- and Wolf-Dietrich Niemeier, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1995, vol. I, p. 73-80
73. Niemeier Wolf-Dietrich, “Myceneans and Hittites in War in Western Asia Minor”, in “*Polemos – Le Contexte Guerrier en Egee a l’ Age du Bronze*” – Aegaeum 19 (1999), edited by Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999a, p. 141-156
74. Niemeier Wolf-Dietrich, “*The Minoans of Miletus*”, in “*MELETEMATATA - Studies in Aegean Archaeology Presented to Malcolm H. Wiener as He Enters his 65th Year*” - AEGAEUM 20, edited by Philip P. Betancourt, Vasos Karageorghis, Robert Laffineur and Wolf-Dietrich Niemeier, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999b, vol II, p. 543-554.
75. Nikolakaki – Kentrou Margarita, “*Amenhotep III and the Aegean: A new Evidence on Intimacy. The Painted Plaster Fragments from Site K at Malkata*”, in ΥΠΠΟ - “*Κρήτη – Αίγυπτος – Πολιτισμικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών*», - Μελέτες - Ηράκλειο, 2000 (a), p. 47 - 51
76. Palyvou Clairry, “*The comparative analysis of spatial organization as a tool for understanding Aegean Bronze Age architecture: Minoan and Mycenaean*”, in Proceedings of Symposium “*Bronze Age Architectural Traditions in the Eastern Mediterranean: Diffusion and Diversity*”, Gasteig Munich, Germany, 7-8 May 2008, σελ. 115-124
77. Palyvou C., Tassios T. P., Stournaras K., Geralis K., “*Adobe Structures at Mycenae*”, in the “*International Symposium Extraordinary Machines and Structures in Antiquity*”, International Olympic Academy, Ancient Olympia - Greece, 20-24 August 2001.
78. Palyvou Clairry, “*Theran Architecture through the Minoan looking Glass*”, – Aegaeum 20 (1999), edited by Philip P. Betancourt, Vasos Karageorghis, Robert Laffineur, Wolf-Dietrich Niemeier, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol II, p. 609 – 618.
79. Page Denys, University of Cambridge, “*Η Ιλιάς και η Ιστορία*», εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1988 (a), translation of “*History and the Homeric Ilias*”, University California Press, 1963
80. Page Denys, University of Cambridge, “*Η Ομηρική Οδύσσεια*», εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 1988 (b), translation of “*The Homeric Odyssey*”, 3rd edition, 1986
81. Papadimitriou George, “*The Technological Evolution of Copper Alloys in the Aegean during the Prehistoric Period*”, in “*Aegean Metallurgy in the Bronze Age*”, Proceedings of an International Symposium held at the University of Crete, Rethymnon, Greece, November 19-21, 2004, edited by Iris Tzachili, Ta Pragmata Publications, Greece, 2008, p. 271-287.
82. Parkinson R., Schofield L., “*Images of Myceneans - A Recently acquired Painted Papyrus from El-Amarna*”, in “*Egypt, the Aegean and the Levant - Interconnections in the Second Millennium B.C.*”, edited by W. Vivian Davies and Louise Schofield, published for the Trustees of the British Museum, by British Museum Press, London 1995, p. 125-126
83. Pavúk Peter, “*Aegeans and Anatolians: A Trojan Perspective*”, in “*EMPORIA - Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*” - AEGAEUM 25, edited by Robert Laffineur and Emanuele Greco, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol I, p. 269-278.
84. Peatfield Alan, “*The Paradox of Violence: Weaponry and Martial Art in Minoan Crete*”, in “*Polemos – Le Contexte Guerrier en Egee a l’ Age du Bronze*” – Aegaeum 19 (1999), edited by Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, p. 67-74
85. Pulak Cemal, “*Who were the Mycenaeans a Board the Uluburun Ship?*”, in “*EMPORIA - Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean*” - AEGAEUM 25, edited by Robert Laffineur and Emanuele Greco, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 1999, vol I, p. 295-310
86. Redford Donald B., Pensylvania State University, “*The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*”, Brill NV, Leiden, The Netherlands, 2003
87. Redford Donald B., University of Toronto, “*A History of Ancient Egypt – Egyptian Civilization in Context*”, Kendall/Hunt publ. Co., Iowa, USA, 2006
88. Redford Donald B., University of Toronto, “*Egypt, Canaan, and Israel in Ancient Times*”, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, USA, 1992
89. Ruiperez Martin S., Melena Jose L., University of Madrid, University of Basques, “*Οι Μυκηναίοι Έλληνες*», Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, Greek edition of “*Los Griegos Micénicos*», Madrid, Spain
90. Sandars A, “*Later Aegean bronze swords*”, AJA 67 (1963) 117
91. Sandars A., “*The First Aegean Swords and their Ancestry*”, AJA 65 (1961), p. 17-29
92. Sandars N. K., Εταιρεία Αρχαιοτήτων Λονδίνου, “*Οι λαοί της Θάλασσας – Πολεμιστές στην Αρχαία Μεσόγειο 1250 - 1150 π.Χ.*», εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2001, Greek edition of “*The Sea Peoples*”, Cambridge University Press, 1976

93. Schofield L., Parkinson R. B., British Museum trustees, *"Of Helmets and Heretics: A Possible Egyptian Representation of Mycenaean Warriors on a Papyrus from El-Amarna"*, The Annual of the British School at Athens (BSA) No 89, 1994, p. 157-170
94. Strauss Barry, Professor Cornell University, *"The Trojan War - A New History"*, Siman and Schuster, Rockefeller Center, New York, USA, 2006
95. Taracha Piotr, Warsaw, *"Is Tuthaliya's Sword Really Aegean?"*, in *"Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. – on the Occasion of His 65th Birthday"*, edited by Beckman G., Beal R. and McMahon G. Eisenbraus, Winona Lake, Indiana, USA, 2003.
96. Tassios Theodosios, *"Mycenaean Technology"*, in *"Science and Technology in Homeric Epics"*, S. A. Paipetis editor, Springer Science + Business Media B.V., springer.com, 2008.
97. Tassios Theodosios, *"Mycenaean Technology"*, keynote speaker in the *"International Symposium on Science and Technology in Homeric Epics"*, Olympia, Greece, August 2006 (a).
98. Tassios Theodosios, *"Selected Topics of Water Technology in Ancient Greece"*, keynote lecture in the *"1st IWA International Symposium on Water and Wastewater Technologies in Ancient Civilizations"*, Crete, Greece, October 2006 (b).
99. TLG -(*Thesaurus Linguae Graecae*), A digital library of Greek Literature, www.tlg.uci.edu, University of California, Irvine
100. Treuil R., Darcque P., Poursat J.-Cl., Touchais G., *"Οι Πολιτισμοί του Αιγαίου"*, Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996, μετάφραση στην ελληνική του *"Les Civilisations égéennes du Néolithique et de l' Age du Bronze"*, Presses Universitaires de France,
101. Tsakanika-Theohari Eleftheria, *"The Constructional Analysis of Timber load-bearing systems as a tool for Interpreting Aegean Bronze Age Architecture"*, in *Proceedings of Symposium "Bronze Age Architectural Traditions in the Eastern Mediterranean: Diffusion and Diversity"*, Gasteig Munich, Germany, 7-8 May 2008, σελ. 127-140
102. Ünal A., Ertekin A., Ediz I., *"The Hittite sword from Boğazköy-Hattusa, found in 1991, and its Akkadian inscription"*, *Müze*, 4 (1991), 46-52, with illustrations as cited in Hansen 1994 and Cline 1996
103. Ünal A., *"Two Peoples on both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites know each other?"*, in H. I. H. Prince Takahito Mikasa'a *"Essays on Ancient Anatolian and Syrian Studies in the 2nd and 1st Millenium B.C."*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, Germany, 1991.
104. Ventris, M. and Chadwick J. 1955, *Documents in Mycenaean Greek*, London
105. Vermeule Emily D. T., *"Priam's Castle Blazing - A Thousand Years of Trojan Memories"*, in *"Troy and the Trojan War – A Symposium Held at Bryn Mawr College – October 1984"*, Edited by Machteld Mellink, Bryn Mawr College, PA, USA, 1986, p.77-92
106. Vermeule Emily D. T., *"Ελλάς: Εποχή του Χαλκού"*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1983.
107. Warburton David A., (editor), *"Time's Up – Dating the Minoan eruption of Santorini"*, - Acts of the Minoan Eruption Chronology Workshop, Sandjberg, November 2007, Monographs of the Danish Institute at Athens, Volume 10, Aarhus University press, Denmark, 2009
108. Wachsmann Shelley, *"Aegeans in Theban Tombs"*, *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Uitgeverij Peeters, Leuven, 1987
109. Warren Peter, *"Minoan Crete and Pharaonic Egypt"*, in in *"Egypt, the Aegean and the Levant - Interconnections in the Second Millennium B.C."*, edited by W. Vivian Davies and Louise Schofield, published for the Trustees of the British Museum, by British Museum Press, London 1995, p. 1-18
110. Watkins Calvert, *"The Language of the Trojans"*, in *"Troy and the Trojan War – A Symposium Held at Bryn Mawr College – October 1984"*, Edited by Machteld Mellink, Bryn Mawr College, PA, USA, 1986, p. 45-62
111. Wiener Malcolm H., *"Homer and History: Old Questions, New Evidence"*, in *"Epos – Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology"* – *Aegaeum* 28 (2007), edited by Sarah P. Morris and Robert Laffineur, Université de Liège – University of Texas at Austin, Belgium, 2007, p. 3-34
112. Wood Michael, *"In Search of the Trojan War"*, University California Press, Berkeley and L.A., USA, 1985, reprinted 1998
113. Yakar J., *"Hittite Involvement in Western Anatolia"*, *Anatolian Studies* 26 (1976), p. 117-128
114. Yakubowich Ilya, *"Sociolinguistics of the Luvian Language"*, dissertation for PhD to the University of Chicago, Department of the Division of the Humanities, Chicago, IL, USA, June 2008

- 115.Ακριβάκη Νατάσα, "Τοιχογραφία με Παράσταση Οδοντοφράκτου Κράνους από την Ξεστή 4 του Ακρωτηρίου Θήρας", περιέχεται στο "ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ - Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρήστο Ντούμα", Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Α.Ε., Αθήνα, 2003, σελ. 527-541
- 116.Δικτυακός τόπος <http://www.hittites.info>
- 117.Ελληνική Μυθολογία, Γενική Εποπτεία Ι. Θ. Κακριδής, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1986, τόμος 3, «Οι Ήρωες», τόμος 4, «Ηρακλής – Πανελλήνιες Εκστρατείες», τόμος 5, «Τρωικός Πόλεμος».
- 118.Ήλιος, Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν του Ηλίου, τόμος Θ'
- 119."Ιστορία του Ελληνικού Έθνους", Εκδοτική Αθηνών, 1970
- 120.Μιχαηλίδου Άννα, "Τεχνολογία του Μετάλλου και Εμπόριο στην Εποχή του Χαλκού", περιοδικό "Αρχαιολογία", τεύχος 94, Μάρτιος 2005 c
- 121.Μιχαηλίδου Άννα, "Ο Ζυγός στη Ζωή των Κατοίκων του Αιγαίου και της Αιγύπτου", στο "Κρήτη - Αίγυπτος - Πολιτισμικοί Δεσμοί τριών χιλιετιών", ΥΠΠΟ - Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 2000 (a)
- 122.Μιχαηλίδου Άννα, "Η Τεχνολογία του Μετάλλου στην Προϊστορική Κοινωνία του Ακρωτηρίου της Θήρας", στο "Ιο Διεθνές Συνέδριο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας", ΕΜΑΕΤ - Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1997, Πρακτικά, σελ. 645-651
- 123.Μυλωνάς Γεώργιος Ε., «Πολύχρυσοι Μυκήναι», Εκδοτική Αθηνών, Αθήναι, 1983
- 124.Νικολέντζος Κώστας, "Κακόβατος. Ένας Εμπορικός Σταθμός Εισαγωγής Ήλεκτρου στον Πρώιμο Μυκηναϊκό Κόσμο", περιέχεται στο "ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ - Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρήστο Ντούμα", Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Α.Ε., Αθήνα, 2003, σελ. 619-631
- 125.Νικολόπουλος Βαγγέλης, "Μυκηναϊκό Ξίφος από τη Βόρεια Εύβοια", περιέχεται στο "ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ - Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρήστο Ντούμα", Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Α.Ε., Αθήνα, 2003, σελ. 632-639
- 126.Όμηρος, «Ιλιάς», εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα
- 127.Όμηρος, «Οδύσσεια», εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα
- 128.Παλυβού Κλαίρη, Αναπλ. Καθηγ. ΑΠΘ., "Οικοδομική Τεχνολογία των Προϊστορικών Χρόνων", Αρχαιολογία, 2005, σελ. 12-18.
- 129.Παλυβού Κλαίρη, Αναπλ. Καθηγ. ΑΠΘ., "Αποχετευτικά Δίκτυα και εγκαταστάσεις Υγιεινής της 2ης Χιλιετίας π.Χ. στο Αιγαίο", στο "Ιο Διεθνές Συνέδριο Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας", ΕΜΑΕΤ - Τεχνικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1997, Πρακτικά, σελ. 381-389
- 130.Πάριο Χρονικό, Parian Marble, <http://www.hellenicpantheon.gr/Parion.htm>, dated 264/263 BC
- 131.Προμπονάς Ιωάννης Κ., Πανεπιστήμιο Αθηνών, «Σύντομος Εισαγωγή εις την Μυκηναϊκήν Φιλολογίαν», Β' έκδοσις, Αθήνα, 1990
- 132.Τάσιος Θεοδόσιος Π., διάλεξη για την αρχαία ελληνική τεχνολογία στο ίδρυμα Γουλανδρή, Αθήνα, 2009
- 133.Τάσιος Θεοδόσιος Π., "Η Τεχνολογία στην Αρχαία Ελληνική Θρησκεία", Αρχαιολογία, 2005, σελ. 8-11.
- 134.Τσικριτσής Μηνάς, « Γραμμική Α' – Συμβολή στην κατανόηση μιας Αιγαιακής Γραφής», Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2001.
- 135.Τσουκαντάς Γ. Α., «Η δραματική Γενεά των Τανταλιδών – Συμβολή στην Ιστορία του Οίκου των Ατρειδών», Ανάτυπον από την Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά, Αθήνα, 1961.
- 136.Τσουκαντάς Γ. Α., «Ο Ιατρομάντης Μελάμπους και το Ψυχοσύμπλεγμα του Ιφίκλου – Η Ψυχανάλυση στους Προϊστορικούς Χρόνους», Αθήνα, Οκτώβριος 1955
- 137.ΥΠΠΟ (Υπουργείο Πολιτισμού – Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου), "Κρήτη – Αίγυπτος – Πολιτισμικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών», - Μελέτες - Ηράκλειο, 2000 a.
- 138.ΥΠΠΟ (Υπουργείο Πολιτισμού – Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου), "Κρήτη – Αίγυπτος – Πολιτισμικοί Δεσμοί τριών Χιλιετιών», - Κατάλογος - Ηράκλειο, 2000 b.
- 139.ΥΠΠΟ (Υπουργείο Πολιτισμού – Ελληνικό Τμήμα ICOM), "Ο Μυκηναϊκός Κόσμος – Πέντε αιώνες πρόιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600 – 1100 π.Χ.», Αθήνα , 1988, σελ. 88-89.

EYPETHPIO AEΞEΩN

AEΞEIS ME ΛATINIKOYΣ XAPAKTHPEΣ

A

A-aḥ-ḥi-ia-a, 12
 Aahotep, 27
 A-aš-šu-wa, 8
 Acheson, 29, 53
 Achivus, 12
 Agbük, 41
 Ahai(Fi)ja δε, 12
 Aḥ-ḥi-ia-ua-a, 12
 Ahhiya, 12
 Ahhiyawa, 8, 12, 26, 55
 Ahmose, 27
 a-ka-wi-ja-de, 12
 Akurgal, 40, 53
 a-ku-ro de-de-me-no, 17
 Alasia, 22
 Alasiya, 10
 amniša, 24
 amukla, 24
 Apaliunas, 38
 a-pi-to-ni-jo, 17
 Apophis, 27
 a-re-ku-tu-ro e-te-wo-ke-re-we-i-jo, 35
 a-re-sa-n(F)a, 7, 50
 a-re-sa-na, 7, 50
 ARM A 1270, 20
 Asia, 22, 56, 57
 A-si-wi-ja, 8
 A-si_x-ja, 22
 Askouni, 31, 53
 Assuwa, 4, 22
 Aššuwa, 8
 asuja-, 8
 Aswia, 8
 a-swi-ja, 8

B

Beckman, 8, 9, 10, 34, 37, 53, 58
 Beitzel, 20, 21, 53
 Bietak, 26, 27, 50, 53
 Bittel, 20
 Block, 21
 Bloedow, 18, 49, 53
 Bogazköy, 30, 32
 Boğazköy, 3, 18, 55, 56, 58
 Borcchardt, 20
 Breasted, 21, 22, 53
 bronze, 20, 49, 57
 Bryce, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 23, 27, 34, 35, 37, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 53, 54
 Büyük Kale, 32

C

C914, 12
 Çanakkale-Kilitbahir, 43
 Cavanagh, 31, 54
 Chadwick, 1, 2, 8, 12, 13, 17, 35, 38, 54, 58
 Chatziliou, 16
 Chrestomathia, 27
 Civitillo, 36, 54
 Civitillo, 27
 Cline, 4, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 34, 39, 42, 48, 54, 55, 58
 Cohen, 24
 Cornell, 48, 58
 Çorum, 3
 Cremasco, 31

D

Dalawa, 9
 De Jesus, 21
 deqajis, 24
 de-so-mo, 14
 Dickinson, 29, 54
 Dörpfeld, 37
 Drdny, 42

E

Easton, 11, 54
 Ediz, 2, 3, 13, 54, 58
 e-qe-ta, 17
 Eregli, 44
 Ertekin, 2, 3, 13, 54, 58
 Eskipazar, 44
 eteḫokleḫes, 34
 e-te-ḫo-kle-ḫe-s, 52
 e-te-wo-ke-re/λε-we-i-jo, 35

F

Fletcher, 24, 54
 Forrer, 34, 40
 Freu, 34, 54

G

Gerede, 44
 Google Earth, 43
 Gourney, 35
 Grandet, 21, 55
 Graves, 27, 36, 37, 55
 Guide, 30, 55
 Gurney, 4, 55
 Güterbock, 8, 10, 11, 12, 18, 20, 34, 40, 55

H

Hadrianapolis, 44
 Hankey, 27, 48, 55
 Hansen, 3, 4, 6, 13, 14, 45, 55, 58
 ḫapp[a...], 23
 hattili, 40

Hawkins, 6, 7, 55
HdO, 41, 53, 55, 56
Helck, 15
Hinduwa, 9
hittim, 42
Hoffner, 4, 5, 8, 34, 53, 55, 58
Hooker, 12, 14, 55
Hrozny, 4
HT 11 II 1, 8
hurlili, 40
Huxley, 5, 8, 27, 34, 35, 44, 46, 55
ḫuzzi, 23

I
Iakovidis, 32, 55
i-mi-ri-jo, 27
`irs3, 22
Iršappa, 23
Isy, 21, 22
Isy, 21, 22
iwryt kftiw, 26

J
J-s-jj, 22

K
Kanesh, 40
Kap-ta-ra-i-im, 21
Karasu, 44
Kaš, 43
Kayseri, 40
KBo 16.97, 9
KBo XVIII.18, 34
Keftiu, 16
kg/cm², 29
kidet, 21
Kizzuwadna, 46
Knauss, 51, 55
Korfmann, 38, 42, 56
KUB, 10, 34
KUB XXIII 13, 10
kukkubu, 23
Kültepe, 40
Kuniholm, 15, 56
kunuša, 24
kušitti, 23
kutira, 24

L
la/ra-mi-ni-jo, 27
Labarna, 7
Laffineur, 31, 53, 54, 55, 56, 57, 58
Laroche, 40, 56
Latacz, 12, 24, 37, 56
Leonard, 27, 48, 55
Lichtheim, 22, 47, 56
Liddell & Scott, 12, 33
lingua franca, 40
Lorimer, 49

Lukka, 28, 34, 52
LÚ^{URU}, 8
luwili, 40

M
Macdonald, 14
Macqueen, 24, 56
Madduwata, 8
Malkata, 24, 57
Maš ḫuitta, 34
Masat Höyük, 14
Mašḫuittas, 34
Mauricio del Freo, 17
Max Planc, 16
Maza-Karhuha, 7
Mee, 31, 42, 54, 56
Melchert, 4, 5, 41, 44, 53, 55, 56
Melena, 2, 8, 14, 57
Messēnē, 24
Michailidou, 35, 56
Minoan Palaces, 15
misane, 24
Mistress of Animals, 27
Moran, 22, 23, 56
Morris, 28, 34, 35, 38, 39, 48, 56, 58
mukanu/mukana, 24
Mully, 36
mutalliyašša, 23
Mykenē, 24

N
N/mm², 29, 31
Neša, 40, 55
Nestor, 7, 54
nešumnili, 40
Neve, 3, 56
Niemeier, 4, 13, 18, 20, 26, 37, 41, 42, 54, 56, 57
Nilsson, 38
nuplija, 24
nws, 21

P
Page, 23, 44, 49, 57
pa-ja-wo, 38
Pala, 5, 43, 44

Palā, 5
palaumnili, 40
Palyvou, 30, 32, 57
Parhuiitta, 34

Parhuiitta(s), 34
Parkinson, 18, 19, 57, 58
pa-sa-ro ku-ru-so, 17
Patar(a), 43
Paul Faure, 7, 8, 41

Pavúk, 42, 57
pe-da-i-o, 27

Pendlebury, 18, 19

Piggaya, 10

pigs, 21

Piyamaradu, 34

po-se-da-o, 38

po-ti-ni-ja a-si-wi-ja, 8

Pulak, 17, 57

PY An 724, 7, 50

Q

qa-da-so, 27

R

r/likata, 24

Redford, 18, 21, 22, 23, 26, 27, 47, 50, 57

Ruiperez, 2, 8, 14, 57

ruler of Ahhiya, 9

ru-na-so, 27

S

Safrabolu, 44

Samaya, 7

Sandars, 14, 15, 31, 32, 35, 57

šarpa, 23

šawalga, 23

Schliemann, 1

Schofield, 18, 19, 24, 53, 54, 57, 58

Seha River Land, 5

Shaft graves, 48

Strauss, 42, 48, 58

T

Talawa, 9

Tanaja, 22, 26

Taracha, 3, 14, 58

Tarḫundaradu, 22, 23

Taruisa, 6

Tarwiza, 7

Tassios, 31, 32, 33, 51, 57, 58

Tawagalawa, 52

Tawagalawas, 34

Ta-wa-ga-la-waš, 35

Telepinuš, 27

Telipinus, 46

Thegwais, 24

Tlawa, 9

TLG, 11, 18, 27, 28, 32, 33, 36, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 58

to-ko-do, 32

to-ko-to, 32

Treuil, 29, 31, 58

U

Uluburun, 17, 57

Ünal, 2, 3, 4, 9, 13, 34, 58

Urpallaš, 46

^{URU}KÚ . BABBAR-sa-, 45

^{URU}KÚ . BABBAR-ti-., 45

V

Ventris, 12, 58

Vermeule, 27, 28, 39, 41, 42, 58

W

Wachsmann, 16, 26, 58

waleja/weleja, 24

Warren, 27, 58

Watkins, 40, 41, 42, 45, 58

weleja, 24

Wiener, 39, 54, 57, 58

Wilusa, 34, 42, 44, 51

Wilusija, 37

Wilusiya, 6

Wood, 37, 39, 58

wrj ή wlj, 24

www.hittites.info, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 27, 34, 35, 37, 42, 46, 59

X

Xavier, 48, 54

Xenaki-Sakellariou, 16

Y

Yakar, 4, 5, 21, 45, 58

Yakubovich, 41, 42

Yerkapi, 32

Z

Zimri-Lim, 20, 53

Zonguldak, 44

ΛΕΞΕΙΣ ΜΕ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

φέλεια, 24

φιλο, 24

Φιδείν, 12

(F)ιλούσα, 37

[]βαα, 5

[]λούισσα, 5

Φοίνος, 12

[]ούγκα, 5

100 άρματα, 9

18^{ης} δυναστείας, 16, 21, 50

7 πλοία, 48

7.000 αιχμάλωτοι, 34, 52

A

ǎ σF ιαι, 8

Α(μ)πασα, 4, 50

Ααχοτέπ, 27

Άβαντα, 32

Άβαρι, 26, 27

Αβύδου, 43

Αγαμέμνονα, 11, 50

Αγαμέμνων, 11

αγγεία, 22

αγγείου, 6, 7, 18, 20

- αγγελιαφόρος, 23
 Αγκυρα, 7, 44
 Αγκυρας, 2, 52
 Αγιεύς, 38
 Αγιέως, 38
 αδελφέ μου, 34
 άδυτο, 24, 25, 51
 αδύτου, 25, 51
 Αθήνα, 18, 32, 54, 55, 57, 58, 59
 Αιακό, 36
 Αιακός, 37, 38, 39, 51
 Αιακού, 36, 37, 38, 39
 Αίαντες, 36
 Αιγαιακά Ονόματα, 25
 αιγαιακές νωπογραφίες, 26
 Αιγαιακό, 1
 Αιγαιακού τύπου, 13, 14, 49
 Αιγαίο, 1, 24, 26, 38, 54, 59
 Αιγαίου, 15, 23, 35, 39, 51, 58, 59
 Αίγινα, 32, 37
 Αίγινας, 36, 37, 39
 αιγυπτιακής αντιπροσωπείας, 24
 Αιγυπτιακής αποστολής, 50
 Αιγυπτίους, 1, 18, 24, 26, 40, 47, 51
 Αιγύπτιους ιερείς, 27
 Αιγυπτίων, 2, 28, 50
 Αίγυπτο, 2, 4, 11, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 26, 28, 37, 38, 39, 40, 50, 53
 Αίγυπτος, 36, 52, 57, 59
 Αιγύπτου, 2, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 34, 42, 47, 50, 52, 59
 Αιθίοπες, 11
 Αἴσι, 21, 22
 ακκαδική, 3, 4, 40
 Ακριβάκη, 18, 59
 Ακρίσιος, 33
 Άκρίσιος, 32
 Ακρίσιου, 33
 ακροπόλεων, 32, 35
 ακρόπολη, 30
 Ακρωτήρι, 7, 17, 18, 32, 48, 50
 Ακρωτηρίου, 48, 59
 Αλάκσαντου, 37, 42, 51
 Αλάσια, 22
 Αλάστιγια, 10
 Άλατρα, 6
 Αλεκτρύων Ετεοκλέους, 35
 Αλέξανδρος, 25, 37
 Αλέππο, 21
 Αλιζώνες, 44, 52
 Άλιζώνες, 44
 Αλιζώνες, 43
 Άλίζωνοι, 44
 άλίζωνος, 44
 Άλιζώνους, 44, 46
 Αλικαρνασσό, 13
 Αλίσαρνα, 7
 άλογα, 21, 22, 28
 άλτη, 26
 Άλυ, 46, 47, 53
 Αλύβη, 46, 47, 52
 Αλύβη, 43
 Άλύβη, 43, 44, 45, 47, 52
 Αλύβης, 44, 45
 Αλύβης, 44, 46
 Άλυος, 40, 44, 45, 52
 Άλυος, 44
 Άλυσ, 47
 άλωση, 36
 Αμάσεια, 14
 Αμενόφι, 22, 23, 24, 26, 27, 38, 50
 Αμενόφι ΙΙΙ, 22, 23
 Αμενόφης, 18, 19, 22, 23, 50
 Αμενχοτέπ, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 38, 50
 Άμμωνα, 22, 25
 Άμμωνα-Ρα, 22
 Αμνισός, 26
 Αμνισού, 24
 Αμουρού, 42
 Αμύκλαι, 24
 αμυντικού τείχους, 31
 Αμύντορα, 18
 Άμφιάνακτα, 32
 Αμφιδάμαντα, 18
 αμφικέφαλος, 13
 αμφιτόνιο, 17
 αναδιπλασιασμό, 40
 ανάκτορα, 32, 34, 48, 50
 ανακύκλωσης, 17
 ανασκαφές, 1, 3, 4, 37, 38, 42, 49
 Ανατολία, 20
 Ανατολίας, 7
 Ανατολική Μεσόγειο, 15, 23
 Ανδριανούπολις, 44
 Ανδρομάχη, 36, 38
 ανταλλαγών δώρων, 17, 51
 Αντάντουρα, 5
 Άντεια, 33
 Άντειαν, 33
 αντισεισμικών κατασκευών, 51
 Αντίφελλο, 43
 αντι-χεττιτικές δραστηριότητες, 28
 αντοχές, 51
 αντοχή, 29, 31, 51
 Αξιό, 43, 52
 Απαλλιούνας, 37, 51
 Απκουίσα, 5
 αποθέτη, 31
 αποκαλυφθείσας θεότητας, 33
 αποκρυπτογράφηση, 1, 2
 Απολλόδωρον, 44
 Απόλλων, 36, 37, 38
 Απόλλωνα, 36, 37, 38, 51
 αποξήρανση, 51
 Αποφίς, 26, 50
 αποχετευτικά συστήματα, 32
 Άρ'ένσανιέν, 7
 ΆραρυΦόα, 14
 Αργείοι, 11, 44
 Αργείων, 11

- Αργολίδα, 14, 29
 Αργολίδος, 15, 18, 33
 Αργολική πεδιάδα, 29
 Άργους, 22, 33
 Άργους, 32, 33
 αργυρές χειρολαβές(ς), 22
 άργυρο, 16, 17, 45, 47, 52
 αργυρόηλα, 49
 άργυρος, 17, 45, 47
 Άργυρος, 22, 44, 47
 αργύρου, 17, 21, 44, 45, 49, 52
 άργύρου, 45, 46
 αργύρου γη έστι γενέθλη, 45
 Αρζαβα, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 22, 24, 26, 27, 38, 41, 49, 50
 Αρζάβει, 7, 50
 Αρίννα, 5, 6, 48
 Αριστοτέλης, 17
 Αρνουβάντα, 8
 Αρνουβάντας, 10
 Αρχαίες Θήβες (Λούξορ), 25, 51
 αρχαιολογικά τεκμήρια, 2
 Αρχαιολογικές Μαρτυρίες, 44, 47
 αρχαιολογικών, 1, 15, 49
 αρχιτέκτονες, 32
 αρχιτεκτόνων, 31, 32
 Ασφια, 8
 ασήμι, 43, 47
 ασθένειες, 26
 Ασία, 8, 22, 28, 49
 Άσία, 8
 Ασιατική ασθένεια, 26
 ασπροδόντη κάπρου, 18
 Άσσουβα, 4, 6, 7, 8, 10, 13, 21, 22, 24, 26, 38, 49
 Ασσυρία, 40
 Ασσυρίας, 34
 Ασσυρίους, 1
 ατμόσφαιρες, 29
 Ατρέα, 10, 50
 Ατρέας, 8
 Ατρείδες, 11, 36
 Ατρείδη, 12, 50
 Ατρείδων, 12, 50, 59
 Αττάριμνα, 34
 Ατταρισίγιας, 8, 9, 10, 12, 50
 Αττική, 31
 αυτοκρατορία, 4, 41, 43, 44, 47, 52
 Αυτοκρατορία, 4
 Αυτόλυκος, 18
 Αφρική, 11
 Αχαΐα, 18, 52
 Αχαΐας, 9
 Άχα(ι)Fία, 12
 ΑχαιFoί, 12
 ΑχαFία, 12
 Αχαιοί, 12, 26, 27, 44, 48
 Άχαιός, 12
 Αχαιούς, 12, 24, 39, 49
 Αχαιών, 2, 27, 32, 34, 38, 39
 ΆχαιFός, 12
 Αχενατόν, 17, 18, 19, 22, 50
 Αχιγιά, 8, 9, 10
 Αχιγιάβα, 8, 9, 10, 11, 12, 34, 35, 38, 49, 50, 52
 Αχιλλέα, 38
 Αχιλλέας, 50
 Αχιλλεύς, 27
 Αχμόζε, 26, 27, 50
 Β
 Βαβυλώνα, 40
 Βαβυλώνας, 34
 Βαβυλωνίους, 1
 Βαλλάριμα, 5
 Βαλτική, 30
 Βαρβαρήγος, 18
 Βάρσιγια, 5
 βαυ, 12
 Βελλερεφόντη, 33
 Βελλερεφόντης, 33
 Βίβλος, 21
 Βιλούσα, 37, 42
 Βιλούσιγια, 6, 10
 βλάβη, 31
 Βοσπόρου, 43
 Γ
 γαστερόχειρας, 33
 γαστερόχειρες, 33, 40, 51
 γενέθλια γη του αργύρου, 52
 Γεωγραφικά, 11, 44, 45
 Γεωργακάς, 8
 Γεωργικό, 29
 γιώτα, 9
 Γλάς, 32
 Γλαύκος, 33, 43
 γλυκό έλαιο, 23
 γλώσσα των Κεφτιού, 26
 γραμμάρια, 21
 Γραμμική Α', 7, 50
 Γραμμική Α', 7, 8, 50, 59
 Γραμμική Β', 17, 32, 36, 50
 Γραμμική Β', 7, 14, 50, 55
 Γραμμική γραφή Β', 26
 Γραμμικής Β', 35
 Γραμμικής Α', 8, 41
 Γραμμικής Β', 8, 14, 17, 27, 38, 49
 Γραμμικής Γραφής Β', 2
 Δ
 Δαιμόνων, 29
 Δαναοί, 22, 24, 26, 44
 Δαναόν, 32
 Δαναού, 51
 Δαναούς, 25, 49
 Δαναών, 2, 24, 27, 39
 Δάρδανοι, 42
 δεκαετή εκστρατεία, 28
 δέλτο, 24

δέλτου, 24
Δενδρά, 18
δεσμοίς, 14
δεσμοῖς, 14
δεσμούς, 14, 49
Δευκαλίων, 35
Δία, 28, 46
δίγαμμα, 12, 24, 35, 47, 53
δίκωπα, 48
διπλούς πέλεκυς, 32
διπλωματικά αρχεία, 40
διχειλικός, 12
δοκούς, 21, 23
δόντια αγριόχοιρου, 18, 19, 20, 49
Δούρειο Ίππο, 28
Δούρις ο Σάμιος, 39
δοχεία κουκούμπου, 23
δρώμενων, 48
δυναστεία, 15, 50
Δυναστείας, 26
δυναστικός γάμος, 22
δωδεκαθέου, 37, 38, 39, 51
Δωδεκανήσων, 15
δώρα, 11, 21, 22, 26, 46

Ε
Έβανς, 15
έβενο, 23
εγχειρίδια, 27
έεδνα, 23, 51
Εκατόγχειρες, 33
έκρηξη του ηφαιστείου, 2, 48
Έκτορα, 36
Έκτορα, 36
Έκτωρ, 13
Έκτωρ, 47
εκφορικό τρόπο, 29
Έλεια, 24
Ελένης, 27
ελεφαντόδοντο, 14
ελεφαντοστούν, 21, 22, 23
Έλις ή Έλος, 24
Ελλάδα, 4, 7, 12, 14, 24, 29, 32, 35, 40, 42, 43, 49, 50
Ελλάδας, 1, 37, 50
Έλληνες, 1, 12, 39, 42, 44, 49, 52, 57
ελληνικά, 1, 2, 8, 12, 42, 53
ελληνική γραμματεία, 2, 11, 12, 32, 39, 42, 48, 49, 50, 51, 52, 53
Ελληνική Γραμματεία, 36, 40, 44
ελληνική μυθολογία, 26, 27, 28, 36, 37, 38
Ελληνική Μυθολογία, 11, 27, 28, 36, 37, 59
ελληνικής γραμματείας, 34, 39, 47
Ελληνικής Γραμματείας, 47
Ελλήσποντο, 1, 36
εμπάργκο, 42, 50
εξειδίκευση εργασίας, 32
Εξορκισμός, 26
Έπαφο, 26
Έπαφος, 50

Έπαφου, 51
έπη, 1, 2, 23, 48, 49, 51
Έπη, 28, 49
επικής ποίησης, 48
επικός Κύκλος, 27
επίνειο, 44
Επίστροφος, 43
Επισχέριον, 7
Έπος της Μάχης, 47, 52
επτά επί Θήβαις, 11
επτά χιλιάδες υποτελείς, 35
Ερατοσθένης, 39
εργατική δύναμη, 33, 35, 36, 40, 52
εργατικής δύναμης, 36, 52
εργατικό δυναμικό, 39
εργατικών χειρών, 33
Ερεμβούς, 11
έστί γενέθλη, 45, 46
Ετεοκλής, 34, 35, 52
ετυμολογία, 42
ευάλωτο, 36
Εύβοια, 26, 59
Εύξεινο, 44, 45
Ευξείνου, 52
Ευρήματα, 2, 36
ευρημάτων, 1, 15, 39, 42, 49
Ευρύπυλο, 46
Ευρύπυλος, 46
Ευφράτη, 20
Ευφράτου, 21
εφελκυστικές τάσεις, 31
Εφεσίας Αρτέμιδας, 13
Έφεσο, 13, 49
Έφεσσο, 4, 42

Ζ
Ζάμπαμπα, 6, 48
Ζεύς, 11, 28
Ζιντάντας, 9
Ζίπασλα, 9
ζωγραφίαν λαλούσαν, 48
ζωοκλεπτών, 29

Η
ήλεκτρο, 30
ήλεκτρον, 30
Ήλιος, 10, 13, 38, 59
Ηράκλεια Ποντική, 44
Ηρακλής, 27, 48, 50, 59
Ηρόδοτος, 39
Ηροδότου, 39
Ησίοδο, 33
Ησίοδος, 33
Ησύχιος, 44

Θ
θαλαμοειδείς, 13, 29
θαλαμωτός, 19
θάλασσα, 29, 36
θαλάσσιοι δρόμοι, 26

- θαμιστικός, 10
 θεά του Ήλιου, 6, 48
 θεό της Καταιγίδας, 4
 θεό της Υπόγειας Υδατοπηγής, 37
 Θεογονία, 33
 θεός της Καταιγίδας, 6, 48
 θεουργική ιατρική, 27
 Θήβα, 26, 27
 Θήβαι, 24, 26
 Θηβαῖς, 24
 Θήβες, 25, 26, 51
 Θηβών, 11, 16, 26, 32
 Θήρα, 48
 Θήρας, 7, 17, 18, 32, 48, 50, 59
 Θησαυρός του Ατρέα, 29
 θησαυρού του Ατρέα, 31
 θλιπτικές τάσεις, 31
 θόλο με εκφορά, 29, 51
 θόλου, 31
 θόλους με εκφορά, 30
 θολωτοί τάφοι, 29, 30
 θολωτός τάφος, 31
 θολωτούς τάφους, 29
 Θορικού, 31
 θρησκευτικού Κέντρου, 18
 θυγατέρα, 23, 33
 θώρακα, 11
 θώρακος, 11
- I
- Ιακωβίδη, 29
 Ιασό, 42
 Ιασού, 41
 Ιατρικός Πάπυρος, 26
 Ιδαία, 36
 Ιδομενέα, 36
 Ιδομενεύς, 36
 ιερογλυφικά, 26
 ιερογλυφική γραφή, 24, 26
 Ιθάκης, 8
 Ιλιάδα, 1, 6, 11, 15, 18, 36, 37, 43, 44
 Ιλιάδας, 43, 45, 49
 Ιλιάς, 6, 11, 33, 36, 38, 43, 57, 59
 Ίλιον, 6, 24, 37
 Ίμβριος, 27
 Ινδιάννα, 8
 Ιοβάτη, 33
 Ιοβάτης, 33
 Ιούς, 26, 51
 Ισορροπία Δυνάμεων, 23
 Ιστάρ, 6, 48
 Ιστορία Ελλ. Έθνους, 31
 Ιώ, 50
 Ιωνία, 22
- K
- Καδμεία, 32
 Κάϊκο, 46
 Καισάρειας, 40
 Κακόβατο, 30
 Κακριδής, 11, 59
 Καλλιθέα, 18
 καλλιτέχνες, 15, 26, 36, 40, 50
 κανάτα, 22
 Κανές, 40
 Καντές, 42, 47, 52
 Κάντυμπα, 9
 κάνω επιδρομές, 10
 Καρακίσα, 5
 Καρία, 27
 Καρνάκ, 22
 καρτούσα, 24
 καρτούσας, 24
 Καρχεμίς, 6
 Κάσκα, 4, 23
 κασσίτερο, 1, 20, 21
 κασσιτέρου, 21
 Κατάλογος Πλοίων, 43
 κατασκευαστικών έργων, 35
 κατεργασμένους λίθους, 32
 Κατηγορητήριο του Μαντουβάττας, 34
 Κατηγορητηρίου, 8
 Κάτνα, 21
 Κάτω Αχαγιά, 9, 52
 Καφτόρ, 21
 Καφτόριαν, 21
 κεραμικά, 3, 31
 κέρατο, 20
 Κεφτιού, 21, 22, 24, 26
 Κήτειοι, 46, 47
 Κιζουβάτνα, 41
 κιλά, 21
 Κιλικία, 41, 46
 κιντέτ, 21
 Κινύρα, 11
 Κινύρας, 11
 Κινύρης, 11
 Κίσπουβα, 5
 Κλαζομενές, 42
 κλίβανους, 13
 Κλυταμνήστρας, 29
 Κνίδου, 41
 Κνωσό, 14, 24, 27
 Κνωσός, 24, 26
 Κνωσού, 12, 14, 15, 38
 Κοινονιογλωσσολογικά, 42
 κοινωμάτια, 13, 15, 49
 Κοινωμάτιον, 13
 Κολοφώνα, 42
 Κομ-αλ-Χετάν, 24
 Κομ-Ελ-Χεταν, 25
 Κορυφάσιο, 29
 Κουνούσα, 24
 Κουρούπιγια, 5
 Κούτιρα, 24
 Κουτούναγια-Κυδωνία, 24
 κράνη, 18, 20, 49, 50
 κρανών, 2, 49
 κρατερώματος, 1, 20, 49
 Κρήτες, 21, 22, 26, 36

Κρήτη, 2, 18, 21, 24, 29, 32, 36, 37, 39, 49, 57, 59
 Κρήτης, 2, 8, 20, 26, 37
 Κρητών, 16, 26, 32, 37, 38, 39
 κτίσιμο τειχών, 49
 κυβερνήτης της Αχιγιά, 9
 κυβόλιθοι, 21
 Κύθηρα, 24
 Κύκαλος, 14
 Κυκλάδων, 48
 Κυκλώπειας δόμησης, 29
 Κυκλώπειας Τοιχοδομίας, 51
 κυκλώπειες κατασκευές, 32
 Κύκλωπες, 33, 40, 51
 Κυκλώπων, 33
 Κυκλώπων τειχισάντων, 33
 Κύπρο, 10, 11, 12, 22
 Κύπρον, 11
 Κύπρος, 8, 10, 21
 Κύπρου, 50
 Κυρία των Ζώων, 27, 50
 κυρίους των χαλιναριών, 6
 Κωπαΐδα, 32

Λ

λαβές, 14, 49
 λαβή, 13, 14
 λαβής, 14, 16, 17
 Λάγισουμ, 21
 λακκοειδών, 48
 Λακωνίας, 24
 Λάμνιος/Λήμνιος, 27
 Λαοδίκεια, 21
 Λαομέδοντα, 27, 36
 Λαομέδοντος, 48
 λάπις-λάζουλι, 21
 Λαττάκεια, 21
 λάφυρα, 6, 13
 Λαών της Θάλασσας, 39
 Λελβάνι, 6, 48
 Λέλεγας, 38, 39
 Λελέγων, 38
 λεπίδα, 3, 13, 14, 16
 λεπίδας, 13, 14, 16
 Λέρνη, 32
 Λιβύων, 18
 λίθινα ορόσημα, 38
 λιθοδομή, 32
 λίμνη της Κωπαΐδας, 31
 λίμνης Κωπαΐδας, 51
 λινά ενδύματα, 23
 λινά κουζίτι, 23
 λινά μουταλλιγιάσα, 23
 λινά σάβαλγκα, 23
 λινά χάππ[α], 23
 λινά χούζι, 23
 Λος Άντζελες, 48
 Λουβίας, 41
 Λούβγια, 41
 Λουβικά, 40, 42, 44, 52
 λουβικά ιερογλυφικά, 7

Λούβιοι, 40, 44
 Λούβιους, 1
 [Λ]ούκκα, 6
 Λούκκα, 34, 35, 41, 52
 Λούζορ, 25, 51
 Λούσα, 6
 λοφίο, 20
 Λυγκέος, 33
 λυγρά γράμματα, 33
 Λυδία, 8, 41
 Λυκαονία, 35
 Λυκαόνων, 35
 Λυκία, 6, 27, 33, 34, 35, 38, 39, 41, 43, 51, 52
 Λυκίας, 9, 33, 43
 Λύκιοι, 40, 44, 52
 Λύκιους, 33, 52
 Λυκίων, 32, 33, 35, 43
 Λύκτος, 24
 Λυρνησσός, 27

Μ

Μ. Αλέξανδρος, 24, 51
 ΜαδδουΦάτης, 8
 Μάζα-Καρούχα, 7
 Μακεδονία, 43
 Μακεδονίας, 43
 (μα)νδύες, 23
 Μαντουβάτα, 8, 9
 Μαντουβάτας, 8, 9, 10, 50
 Μαρασαντίγια, 46
 Μάρι, 20, 21
 Μάσα, 27
 Μαύρης Θάλασσας, 23, 46
 Μέγας Αλέξανδρος, 25
 μέθοδο πεπερασμένων στοιχείων, 31
 Μελάμπους, 27, 59
 Μέμνονα, 46
 Μέμφιδα, 26
 Μενέλαο, 28
 Μενέλαος, 11, 28
 Μενελάου, 51
 Μενέλαου, 50
 Μενύας, 7
 Μενύ(Φ)ας, 7
 Μέση Ανατολή, 20, 23, 53
 Μέσης Ανατολής, 1
 Μεσοποταμία, 20
 Μέσου Βασιλείου, 36
 Μεσσάνα, 24
 Μεσσήνη, 24
 Μεσσηνία, 29
 μεταλλοτεχνία, 49
 μετανάστευση, 33
 μηχανικοί, 32
 μηχανοτεχνίας, 39
 Μιδέα, 32
 Μικρά Ασία, 4, 6, 8, 10, 11, 13, 14, 15, 27, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 50
 Μικράς Ασίας, 1, 2, 8, 9, 13, 21, 27, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 48, 50, 53

- Μιλφατα, 35
Μιλαφατα, 35
Μιλαβάτα, 35
Μιλατος, 35
Μίλητο, 13, 41, 42
Μίλητος, 35
Μιλήτου, 13, 41
Μιλλαβάντα, 13
Μιν, 25
μίνας, 23
Μινύων, 31, 51
Μίνωα, 27, 37, 38, 50
μινωικά, 16
Μινωικά ευρήματα, 27, 42, 50
μινωική, 13
Μινωική, 13, 37, 41
Μινωικών τελετουργιών, 41
Μινωίτες, 15, 21, 40, 50
Μινωίτη ακροβάτη, 27
Μινωίτισσα βασίλισσα, 50
Μινωιτών, 2, 20, 21, 24, 38, 41
Μιττάνι, 40
Μιχαηλίδου, 15, 16, 17, 21, 35, 59
μόλυβδο, 21
μολύβδου, 21
μονόκωπα, 48
Μουβατάλις, 37, 51
Μουβατάλλι, 42
Μουβατάλλις, 42, 47, 52
Μούζουνουμ, 21
Μουκάννα, 24
μπούντζο, 13
μπρούντζο, 1, 2, 13, 17
μπρούντζος, 1
μπρούντζου, 13, 20, 21, 49
Μυθολογία, 27
Μυκήναι, 24, 59
μυκηναϊκή, 13, 14, 42, 55
Μυκηναϊκή, 13, 14, 18, 29, 41, 42
μυκηναϊκής αριστοκρατίας, 17
Μυκηναϊκής κεραμικής, 42
Μυκηναϊκό κόσμο, 30
Μυκηναίοι, 2, 12, 15, 18, 29, 33, 36, 38, 39, 40, 48, 50, 51, 57
Μυκηναίους, 1, 2, 12, 18, 19, 29, 31, 44, 48, 49, 50
Μυκηναίων, 2, 4, 12, 15, 20, 21, 24, 26, 27, 31, 39, 42, 49, 50
Μυκήνες, 11, 15, 19, 22, 24, 29, 31, 32, 37, 38, 51
Μυκηνών, 2, 11, 15, 16, 17, 18, 22, 29, 30, 35
Μυλωνά, 15
Μυλωνάς, 15, 29, 30, 59
Μυσία, 27, 46
Μυσίας, 27, 47
- N
- ναΐσκο Γάμμα, 18
Ναό του Αμμωνα, 24, 51
Ναυαρίνου, 29
Ναυπλία, 24
ναυτικές εκστρατείες, 48
- ναυτική τεχνολογία, 48
ναυτικής εκστρατείας, 48
νεαρό ταύρο, 22
Νεοπτόλεμος, 46
Νέσα, 40
νεσιτικά, 40
Νεσιτικά, 40, 52
νεσιτικό, 40
Νέστορα, 11, 29
Νεφερτίτι, 17
Νηλέας, 27
Νηών Κατάλογος, 43
Νικολακάκη- Κέντρου, 24
Νικολέντζος, 30, 59
Νούπλιγια, 24
Ντάλαβα, 9
ντέμπεν, 21, 22
ντοπιολαλιά, 9, 52
Ντούντα, 5
Ντούρα, 5
νύμφη, 8, 36
- Ξ
- Ξάνθο, 43
Χηνχοίο, 43
Ξάνθου, 43
ξένια, 11
Ξεστή 4, 18, 59
ξίφη, 4, 13, 14, 15, 18, 49
ξίφος, 2, 3, 13, 14, 15, 18, 20, 38, 49
Ξίφος, 1, 28, 59
ξίφος αργυρόηλον, 49
x...foj ƒrgurØhlon, 15
ξίφους, 2, 3, 4, 13, 14, 15, 17, 23, 26, 29
Ξίφους, 13
ξύλινες πινακίδες, 33
ξύλοδεσιές, 51
- O
- οβελίσκο, 21
Οδός, 43
οδοντόφρακτα, 18, 49, 50
οδοντόφρακτο, 18, 50
οδοντόφρακτο κράνος, 18
οδοντόφρακτων, 2, 49
Όδυσῆϊ, 18
Οδυσσέα, 18, 28, 51
Οδυσσέας, 28, 57
Οδύσσεια, 1, 11, 28, 46, 47, 51, 57, 59
Οδύσσειας, 28, 46
Όqen ƒrgŸrou TMst[^] genšqlh, 43, 45
οικοδομική τεχνογνωσία, 32
Όμηρο, 1, 2, 18, 23, 27, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52
Όμηρος, 1, 9, 38, 42, 43, 44, 46, 48, 52, 59
ομιλούμενες γλώσσες, 41
οπτοπλινθοδομή, 29
οπτοπλίνθους, 29
Όρμενου, 18
Όρος Παχουρίνα, 6

Ορχομενού, 31
Ουγκαρίτ, 20, 21
Ουλιβάντα, 5
Ουνάλγια, 5
οχρωματικά τείχη, 32
οχυρώσεις, 2, 29, 32
οχυρώσεων, 2, 29, 35, 38, 51

Π

Παιάφων, 38
Παιάν, 38
Παίονες, 43, 52
Παλαιά Διαθήκη, 42
Παλαϊκά, 40, 44
Παλυβού, 31, 32, 59
Πανεπιστήμιο Βιέννης, 50
πάουντς, 21
πάπυρο Harris, 21
πάπυρος, 18, 26
παράδοση, 1, 6, 26, 27, 31, 36, 38, 40, 46, 51, 53
παραίσιμα σήματα, 11
Παριγιάννα, 5
Πάριο Χρονικό, 39, 59
Πάρις, 37, 38
Ρεij, 38
Παρίστα, 5
Παρσουχάλντα, 5
Πασουχάλτα, 6
πάσσαλος χρυσός, 17
Παταρ(α), 43
Πάταρα, 43
πατίνα, 13
Πάτρα, 9
Παφλαγόνας, 46
Παφλαγόνες, 40, 43, 44, 52
Παφλαγονία, 44, 52
Παφλαγονίας, 44
Παφλαγονικά, 40, 44, 52
Παφλαγόνων, 43, 44
Πάφου, 11
πειρατών, 29
πελέκεις, 27
πελέκεως, 20
Πελοπόννησο, 26
περίπλους, 26
Περιστεριάς, 32
Πήδαιος, 27
πηδάλια, 48
Πήδασο, 27
Πηλικάτα, 8
Πιγιαμαραντού, 34, 35
Πιγκάγια, 10
πλινθόκτιστες κατασκευές, 29
πνευματικό στοιχείο, 33
Ποδάρκη, 36
ποίηση, 1, 48
ποίησιν σιωπώσαν, 48
Ποιητική Στήλη, 22
πολεμική εξάρτηση, 2, 49
Πολεμική εξάρτηση, 2

πολεμιστές, 2, 6, 15, 18, 19, 23, 49
πολεμιστή, 15, 18, 20, 49
πολεμιστών, 2, 18, 49, 50
πολυφυλετική, 41, 52
Ποσειδάων, 38
Ποσειδών, 37, 38
Ποσειδώνας, 36, 51
Ποσειδώνας, 51
πόντια ασιατική, 8
Πρίαμον, 45
Πρίαμος, 34, 45
Πρίαμου, 27, 36, 39
Πριᾶνα, 5
Πριανσός, 5
Πριήνη, 5
πριιτήρ, 14
πριτσίνι, 13
προηγμένες χώρες, 33
προίκα, 23, 50
Προίτο, 33, 34
Προίτος, 33
Προΐτος, 32, 33
Προίτου, 33
Πρόκλος, 27
Προμπονάς, 7, 12, 45, 59
προ-νομισματική οικονομία, 36
προστάτες θεοί, 37
πρόχου, 7, 50
πρώιμη Αιολική, 41
πύλη, 38
Πύλη των Λεόντων, 30, 32
Πύλο, 27, 29, 35
Πύλος, 26
Πύλου, 8, 13, 17, 38, 50
πύργο, 36, 38

Ρ

Ρ/Λίκατα, 24
Ραζόρ, 21
Ραμσής, 42, 47, 52
Ραμσής 2^{ος}, 42, 47, 52

Σ

Σαρπηδόνας, 43
Σαγγαρίου, 44
Σαγγάριου, 44
Σαμάγια, 7
Σαουσγκαμούνα, 42
Σαριγιάννα, 5
σάρπα, 23
Σαρπηδόνα, 43
Σαρπηδών, 33
Σαφράμπολης, 44
Σαφράμπολις, 44
σεισμό, 31
σετ κουζίνας, 13
σημάδι του αρχιτέκτονα, 32
σήραγγα, 31, 32
Σηστού, 43
Σθενέβοια, 33

σιδηρά, 22
 Σιδήρου, 1
 Σιμωνίδη από την Κέα, 48
 Σίν, 6, 48
 Σκαιές Πύλες, 38
 Σκάμανδρος, 36
 Σκάμανδρου, 36
 Σκάνδεια, 18
 σκαραβαίος, 17, 24
 σκοτωμένο, 13, 49
 Σλήμαν, 15, 49
 Σμύρνη, 14, 15
 Σμύρνης, 15
 Συμμεριακά, 40
 Σουπιλουλιούμας, 8
 Σπάρτη, 24
 σπόρος των Κεφτιού, 26
 σταδιακή εκφορά προβόλου, 32
 στενό κύκλο τεχνογνωστών, 38, 51
 στήλες, 24, 38
 στοά, 31, 32
 Στράβων, 11, 33, 44, 45, 46
 Στράβωνα, 46
 συγγραφέα, 5, 41
 σύγχρονη εποχή, 33
 σύμμαχοι των Τρώων, 43, 52
 Σύμμαχοι των Τρώων, 43, 52
 συμμάχους των Τρώων, 43
 συνδρομή δύο θεών, 38
 συνδρομή θεών, 51
 Συνομοσπονδία, 4, 6
 Συρία, 42
 σφυρηλατηθεί, 13

Τ

Ταβαγκαλάβα, 34, 35, 52
 Ταβαγκαλάβας, 34, 35
 Τάλαβα, 9
 Τανάγια, 22, 24, 26, 49
 Ταρβίζα, 7
 Ταρου(Φ)ίσα, 7
 Ταρουΐσα, 6
 Ταρουΐσα, 6
 Ταρχουντάραντου, 22, 23, 50
 Τάσιος, 29, 33, 59
 ταφικών κύκλων, 37
 τάφο IV, 15
 τάφο V, 15
 τάφου του Ατρέως, 31
 τάφους, 2, 13, 15, 16, 18, 29, 37, 49
 τάφους πολεμιστών, 2, 15
 τάφων, 30, 48
 Τείχη, 29
 Τειχιούσας, 41
 τέκτων, 32
 Τελ-ελ-Αμάρνα, 18, 19
 Τελ-ελ-Ντάμπα, 26
 Τελέπινους, 27
 τελετουργικά, 13, 49
 Τευθρανία, 27, 46

Τευθρανίας, 27
 Τεύκρο, 36
 Τεύκρος, 35
 τεχνικά επιτεύγματα, 31
 τεχνικές, 2, 36
 τεχνίτες, 15, 26, 36, 40, 46, 50
 τεχνιτών, 15, 39
 τεχνογνωσία, 20, 31, 32, 33, 36, 38, 39, 51
 τεχνογνωσίας, 2, 15, 31, 32, 33, 38, 39, 40, 50, 51
 τεχνολογία, 1, 2, 17, 20, 31, 32, 45, 48, 49, 51, 52, 59
 Τεχνολογία Οχυρώσεων, 29, 39
 τεχνολογίας, 2, 13, 20, 21, 22, 29, 31, 33, 38, 47, 49, 51, 53
 Τεχνολογίας, 1, 59
 τεχνουργήματα, 2, 16, 39
 τεχνουργία, 22
 Τηλέγονο, 26
 Τηλέμαχο, 11
 Τήλεφο, 27
 Τήλεφος, 27
 Τήλεφου, 46
 Τήλεφου, 46
 τήλ', 43
 τηλόθεν, 43, 44, 46, 52
 Τίγι, 24
 Τίρυνθα, 31, 32, 33, 38
 Τίρυνθας, 29, 32, 33, 35, 51
 Τιτάνες, 33
 Τλάβα, 9
 Τλω, 9
 τοιχοδόμος, 32
 τούβλα, 22, 29
 Τούθμωσι III, 22, 26, 38, 50
 Τούθμωσις III, 21, 22
 Τουνταλίγια, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 22, 23, 26, 38, 42, 48, 49
 Τουταγχαμών, 26
 Τραπεζούντα, 46
 Τραπεζούντας, 46
 Τροία, 1, 4, 6, 11, 24, 36, 38, 39, 42, 43, 44, 48
 Τροία VI, 42
 Τροία VIIa, 39
 Τροίας, 1, 7, 10, 11, 28, 29, 36, 37, 38, 39, 46, 49, 51
 Τροίας VI, 38, 42
 Τρωάδα, 27, 36, 38, 39
 Τρωάδας, 8, 27
 Τρώας, 6
 Τρώες, 1, 42
 Τρωικά ονόματα, 42
 Τρωικό Πόλεμο, 27, 28, 33, 39, 42, 48
 Τρωικός Κατάλογος, 6
 Τρωικός πόλεμος, 42
 Τρωικός Πόλεμος, 1, 27, 59
 Τρωικού πολέμου, 48
 Τρωικού Πολέμου, 11, 39, 43, 44
 Τρω, 13
 Τρώων, 33, 42, 52
 Τσακανίκα-Θεοχάρη, 31

Τσικριτσή, 7, 41
Τσικριτσή, 7, 41, 59
Τσουκαντάς, 11, 27, 59
Τυδέα, 36
Τυδεύς, 36
τύπου Β, 13, 14

Υ

Υκσώς, 26, 27, 50
Ύπερμνήστρας, 32
υπεροπλία, 2, 49
ΥΠΠΟ, 19, 24, 25, 57, 59
υψηλή τεχνολογία, 49

Φ

Φαιστό, 24
Φαραώ, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28,
34, 38, 40, 47, 50
Φαρνακία, 45, 46
φάσγανα, 14, 49
Φάσγανα, 14
φθηνά εργατικά χέρια, 36, 52
φίδια, 36
Fo-baj, 38
Φοινίκη, 11
φόρος, 21
Φόρος, 21, 22
φράγματα εκτροπής, 51
Φρύγες, 43, 44, 52
Φρυγία, 43, 44, 52
Φρυζίν, 45

Χ

Χαζόρ, 21
Χαϊδελβέργης, 16
Χαλάταρσα, 5
Χαλδαῖοι, 45
Χαλδαίους, 45, 46
Χαλέπι, 21
χαλκός, 17, 22
χαλκού, 1, 18, 21
Χαλκού, 1, 2, 4, 6, 7, 12, 20, 29, 38, 39, 40, 43, 47,
49, 52, 54, 58, 59
Χάλλουβα, 5
Χάλυβας, 46
Χάλυβες, 45, 47, 52
(Χ)αλύβη, 46
Χαλύβη, 47, 53
“Χ”αλυφς, 47, 53

Χαλύβων, 45, 46, 53
Χανιά, 24
Χάπαλλα, 5
Χάτειοι, 47
Χατούσα, 13
Χάττι, 4, 6, 7, 8, 29, 40, 44, 45, 47, 48, 52
Χαττικά, 40
Χαττούσα, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 13, 14, 15, 18, 20, 23,
26, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 38, 40, 44, 45, 49,
51, 52
Χαττούσιλι, 6, 11, 35
χαυλιόδοντα, 21
χειρονακτική εργασία, 33, 51
χειρονακτικό στοιχείο, 33
Χετταῖοι, 6, 9, 13, 18, 40, 42, 44, 47, 52
Χετταίους, 1, 12, 23, 40, 42, 44, 46, 47, 50
Χετταίων, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 12, 21, 27, 35, 37, 40,
41, 42, 44, 50, 52
χεττιτικά αρχεία, 4, 8, 12, 34, 35, 49, 50, 51
χεττιτικό, 8, 9, 40, 46
Χεττιτικών Νόμων, 41
Χήτειοι, 47
χήτειοι γυναικών, 47
χήτειοι γυναιών, 47
Χθόνιος, 37, 51
χιλιοστά στήλης υδραργύρου, 29
Χίντουβα, 9
Χιττίμ, 42
χοίροι, 21
Χουβαλλούσιγια, 5
Χουρρίτες, 1, 4
Χουρριτικά, 40
Χρηστομάθεια, 27
Χρονικά, 5, 6, 13, 21, 48
Χρονικών, 5
χρυσό, 17, 47, 52
Χώρα του Ποταμού Λίμιγια, 5
χώρα του Ποταμού Σέχα, 10
Χώρα του Ποταμού Σέχα, 5

Ψ

(ψευδο)Απολλόδωρος, 33
ψημένες, 29
ψυχαναλυτικής μεθόδου, 27

Ω

ωμές, 29, 51
ωμές πλίνθους, 29, 51

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1 Συσχέτιση χρονολογικών περιόδων της Εποχής του Χαλκού σε Ελλάδα, Χετταίους, Τροία, Αίγυπτο

ΧΡΟΝΟΣ π.Χ.	ΚΡΗΤΗ Μ(ινωική)	ΚΥΚΛΑΔΕΣ Κ(υκλαδική)	ΚΕΝΤ. ΕΛΛΑΔΑ Ε(λλαδική)	ΤΡΟΙΑ	ΑΙΓΥΠΤΟΣ ΔΥΝΑΣΤΕΙΕΣ	ΧΕΤΤΑΙΟΙ					
3300	ΠΜ Ι	"Πηλός"	"Ταλιότη" και "Εύτρηση"	Τροία Ι							
3200											
3100											
3000											
2900	ΠΜ ΙΙΑ	"Κάμπος"	"Λέρνα ΙΙΙ"				Τροία ΙΙ	VI			
2800											
2700											
2600	ΠΜ ΙΙΒ	"Σύρος"	"Λευκαντί Ι"						Τροία ΙΙΙ	VII - X 1η ενδιάμεση περίοδος	
2500											
2400											
2300	ΠΜ ΙΙΙ/ΜΜ ΙΑ	(κενό ;)	"Λέρνα ΙV" κ.λπ.	Τροία ΙV Τροία V	XI						
2200											
2100											
2000											
1900	ΜΜ ΙΒ/ΙΙΑ	MK (πρώιμη)	ME (πρώιμη) ME (ώριμη)				VIα	XII			
1800											
1700											
1600	ΜΜ ΙΙΒ/ ΙΙΑ	MK (ύστερη) Ακρωτήρι ?	ME (ύστερη) Θολωτοί τάφοι			VIβ VIγ			XIII-XVII Υκσώς 2η ενδιάμεση περίοδος	Εμφάνιση Χετταίων	
1500											
1400											
1300	YM ΙΑ, IB	Ακρωτήρι ?	YE Ι, ΙΙ Α	XVIII - 18η Τούθμωσις ΙΙΙ, Αμενχοτέπ ΙΙΙ, Αχενατόν Τουταγχαμών	1450 - 1380 Τουνταλίγιας Ι & ΙΙ						
1200	YM ΙΙ, ΙΙΑ1	ΥΚ ΙΙΙ (πρώιμη)	YE ΙΙ Β, ΙΙΙ Α1							XIX-19η Σέτις Α' Ραμσής Β'	Μουβατάλις1293-1274 ΧατούσιλιςΙΙΙ1274-1249
1100	YM ΙΙΑ2, YM ΙΙΒ	ΥΚ ΙΙΙ (μέση)	Θολωτοί τάφοι YE ΙΙΙ Α2, ΙΙΙ Β1, ΙΙΙ Β2								
1000	ΥΜ ΙΙΙΓ	(ΥΚ ΙΙΙ (ύστερη και τελική)	YE ΙΙΙ Γ								
	Υπομινωική		Υπομυκηναϊκή								

Ο πίνακας έγινε από το συγγραφέα, ο οποίος χρησιμοποίησε ως πηγές:

- Για την Ηπειρωτική Ελλάδα, τις Κυκλάδες και την Κρήτη τον Oliver Dickinson "*Αιγαίο - Εποχή του Χαλκού*", (2003) σελ. 49, όπου οι εποχές διαβάζονται: **Π** = Πρώτο, π.χ **ΠΕ**=Πρωτοελλαδική, **Μ** = Μέσο, π.χ. **ΜΚ** = Μεσοκυκλαδική και **Υ** = Ύστερη π.χ. **ΥΜ** = Υστερομινωική.
- Για την Τροία τους Martin S. Ruiperez & Jose L. Melena, "*Οι Μυκηναίοι Έλληνες*", 1996, σελ., 13 τοποθετώντας τις σχετικές ενδείξεις στις χρονολογίες του Dickinson για τον Ελλαδικό χώρο.
- Για την Αίγυπτο επίσης τους Martin S. Ruiperez & Jose L. Melena, "*Οι Μυκηναίοι Έλληνες*", 1996, σελ., 13, προσαρμόζοντας τις σχετικές χρονολογίες της περιόδου που εξετάζει το παρόν άρθρο στα περιγραφόμενα στο άρθρο, ακολουθώντας τους Αιγυπτιολόγους που αναφέρονται στο κείμενο.
- Για τους Χετταίους τα περιγραφόμενα στο κείμενο του παρόντος άρθρου.
- Οι εγγραφές για τους θολωτούς τάφους και το Ακρωτήρι της Θήρας έγιναν από το συγγραφέα βάσει των αναφερομένων στη βιβλιογραφία.

Για την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας (Σαντορίνη) που κατέστρεψε το Ακρωτήρι, οι τελευταίες χρονολογήσεις που προέκυψαν από:

(1) δένδροχρονολόγηση,

(2) χρονολόγηση βάσει λήψης δειγμάτων πάγου από τη Γροιλανδία και

(3) χρονολόγηση με άνθρακα 14 (C_{14}),

συγκλίνουν σε μία χρονολογία "υψηλή" περί το 1629 π.Χ. με διάστημα λάθους $\pm$ περίπου 20 χρόνια (ανάλογα με τη μέθοδο)¹.

¹ Ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης μπορεί να διαβάσει τα βιβλία: Manning Sturt W., "A TEST OF TIME - The Volcano of Thera and the chronology and history of the Aegean and east Mediterranean in the mid second millenium b.C.", Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, England, 1999 και "Time's Up! Dating the Minoan eruption of Santorini - Acts of the Minoan Eruption Chronology Workshop - Sandbjerg - November 2007", Edited by D. A. Warburton, Danish Institute at Athens, vol 10, Athens, 2009.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Χεττιτικό αργυρό αγγείο με επιγραφή που αναφέρει την Ταρουίσα/Τροία

Το αργυρό αγγείο με την επιγραφή που βρίσκεται στο Μουσείο της Άγκυρας ¹

Η επιγραφή του αργυρού αγγείου που μεταγράφεται κατά τον Hawkins:

- §1 zi / a – wa / i – ti CAELUM- pi sa – ma – i (a) – ‘REGIO.HATTI VIR₂
*273 i (a) – sa₅ – zi / a – tà REX ma – zi / a – kar – hu – ha REX PRAE – na
§2 tara/i – wa / i – zi / a – wa / i (REGIO) REL + ra / i MONS. [tu]
LABARNA + la hu – la – i (a) – tà
§3 wa / i – na – ‘ pa – ti- i (a) – ‘ANNUS – i (a) i (a) – zi / a – tà

«Αυτό το αγγείο ο Σαμάγια (Samaya) ο άνθρωπος από τη Χώρα του Χάττι, αφιέρωσε (;) για τον εαυτό του ενώπιον του βασιλιά Μάζα-Καρούχα (Maza-Karhuha), όταν ο Μεγάλος Βασιλιάς Τουνταλίγιας (Tudhaliya Labarna) κατέλαβε τη χώρα της Ταρβίσα (Tarwiza) – αυτό σ’ εκείνο το έτος το έκανε»².

¹ πηγή Guide, σελ., 134 και Hawkins, 1997, εξώφυλλο

² πηγή Hawkins, 1997, σελ. 8, και Bryce, 2006, σελ. 109

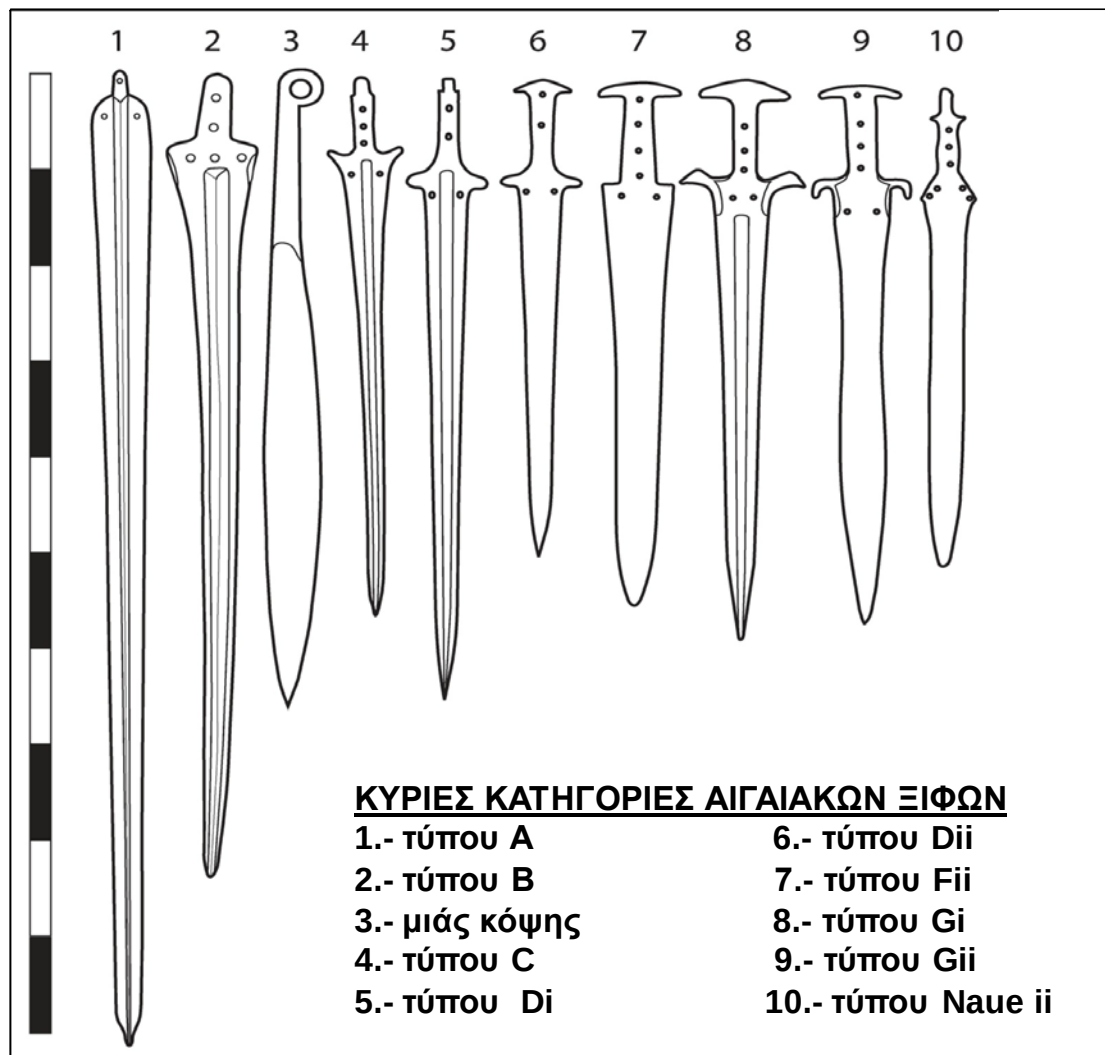
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3
Αιγαιακού τύπου ξίφη - Ξίφος τύπου Β'

Σχήμα 3.1. Τύπος Β αιγαιακού ξίφους από τις Μυκήνες (δεξιά στη φωτογραφία) ¹

¹ πηγή ΥΠΠΟ, 1988, σελ.88-89

Οι κύριες κατηγορίες των Αιγαιακών ξιφών εμφανίζονται στο ακόλουθο σχήμα 3.2.:

Σχήμα 3.2.: Κύριες κατηγορίες Αιγαιακών Ξιφών².

Χρονολογικά από το 2000 π.Χ. έως το 1000 π.Χ. οι κατηγορίες Αιγαιακών Ξιφών κατανέμονται όπως απεικονίζεται στο σχήμα 3.3.

Ο Αιγαιακός τύπος B' ξιφών είναι παρόμοιος με τον τύπο A' αλλά αρκετά βραχύτερος και σπάνια υπερβαίνει τα 60 εκατοστά, είναι όμως πολύ περισσότερο ανθεκτικός συγκρινόμενος με τον τύπο A'. Ο τύπος A' είναι "*εργαλείο βίας και το σύμβολο του πολεμιστή*" και φαίνεται να αποτελεί μέρος της εξάρτησης της θρησκευτικής ιδεολογίας της αριστοκρατίας³ της εποχής⁴. Το επαναστατικό όμως χαρακτηριστικό του Αιγαιακού ξίφους τύπου B' είναι η ανάπτυξη πλήρους μεταλλικής λαβής -εν αντιθέσει προς τον τύπο A' (σχήμα 3.2.)- ως προέκταση της λεπίδας του ξίφους. Ο τύπος B' ήταν πιο αποτελεσματικό ξίφος (από τον τύπο A') πλατύτερο και με ισχυρότερη λεπίδα, με μακρότερο οβελίσκο και πτερύγια (κνώδοντες) για μεγαλύτερη ασφάλεια του χεριού⁵. Και στους δύο Αιγαιακούς

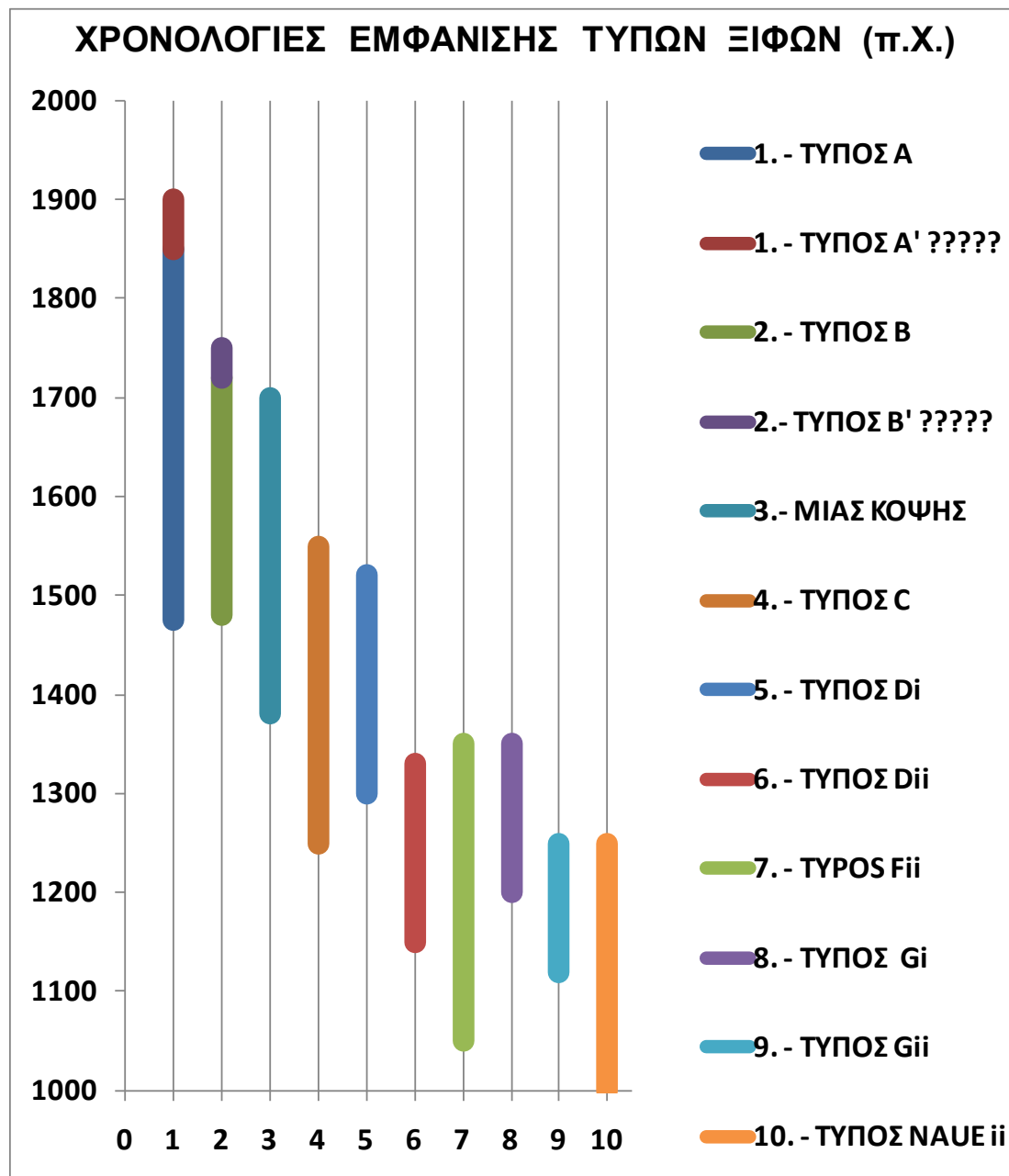
² Πηγή Molloy, 2010, σελ. 404.

³ elite. Βλ. υποσημείωση 121 για οδοντόφρακτα κράνη.

⁴ Peatfield, 1999, σελ. 69.

⁵ Vermeule, 1983, σελ. 106.

τύπους ξιφών έχει δοθεί μεγάλη προσοχή στο ισοζύγισμα, με την προσπάθεια για κατασκευή ελαφρών μυκήτων από ξύλο, φαγεντιανή ή ελεφαντόδοντο. Εκτός από το ξίφος της Χαττούσα, στη Ρωμαϊκή Αγορά της Σμύρνης (σχήμα 3.5.) βρέθηκε ξίφος που η Sandars⁶ το ταξινόμησε ως Αιγαιακού τύπου Β' αν και έχει κάποιες διαφοροποιήσεις.

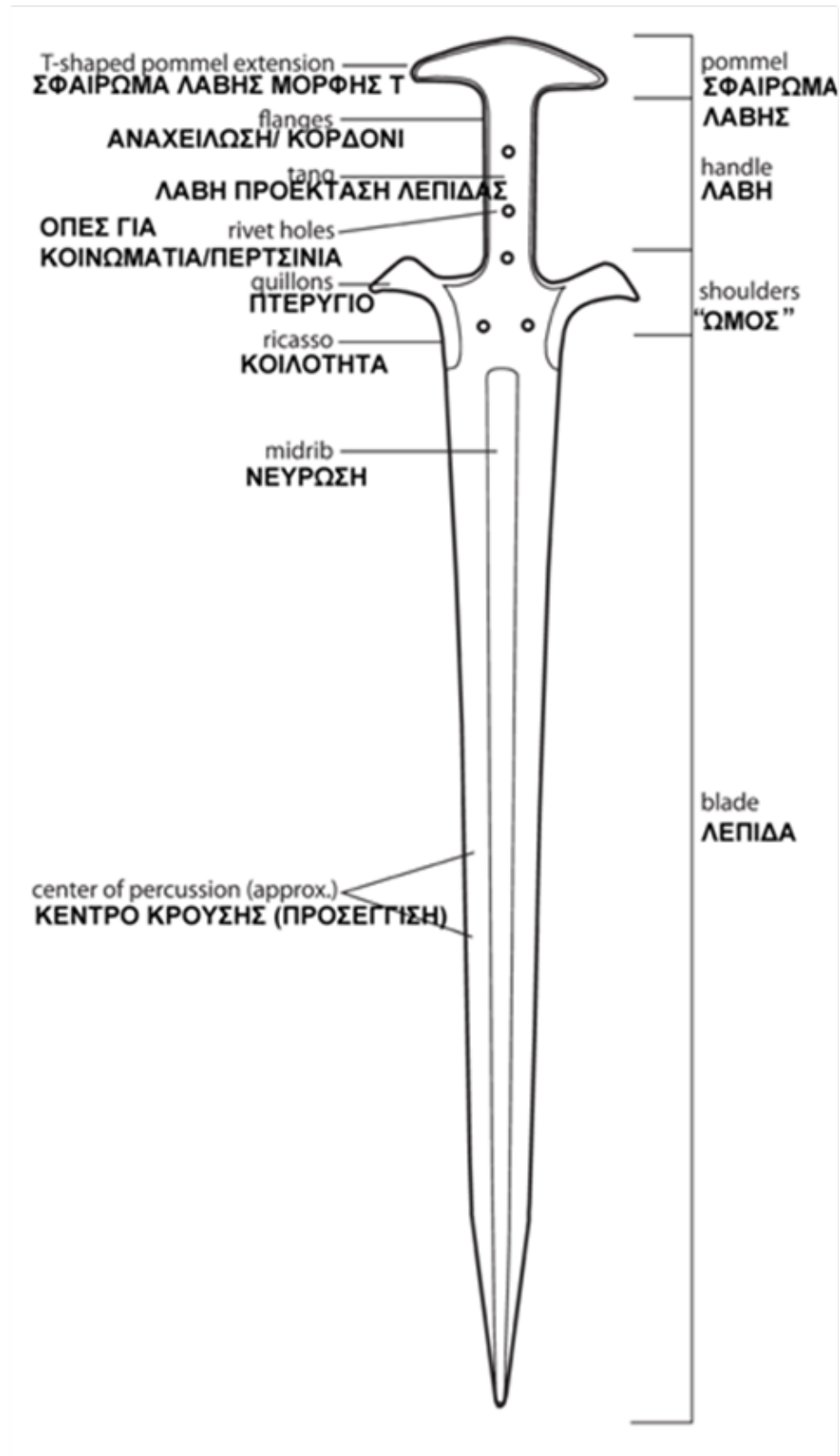
Σχήμα 3.3.: Χρονολογίες εμφάνισης των κατηγοριών Αιγαιακού τύπου ξιφών την εποχή του Χαλκού⁷.

Η ονοματολογία των τμημάτων ενός ξίφους φαίνεται στο σχήμα 3.4. Αυτό το χαρακτηριστικό όχι μόνο ενισχύει τη λαβή, και καθιστά το ξίφος πολύ ανθεκτικό ώστε να επιβιώνει σε σύγκρουση ξίφους με ξίφος και ξίφους με πανοπλία, αλλά

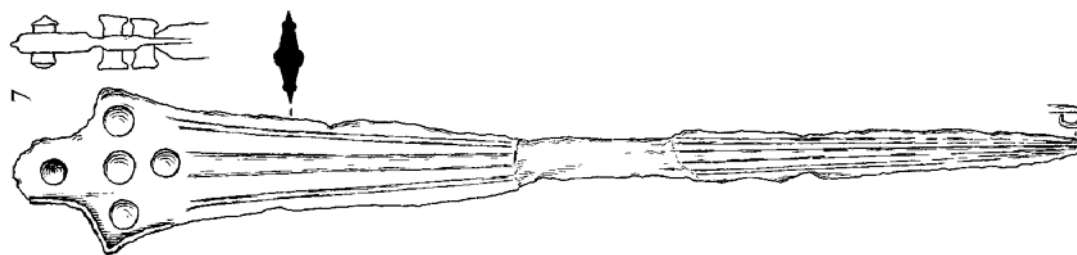
⁶ Sandars, 1961, σελ. 27.

⁷ πηγή Molloy, 2010, σελ. 406, προσαρμοσμένος από το συγγραφέα.

αλλάζει και την "ισορροπία" του ξίφους μεταφέροντας μεγαλύτερο βάρος προς τη χειρολαβή.

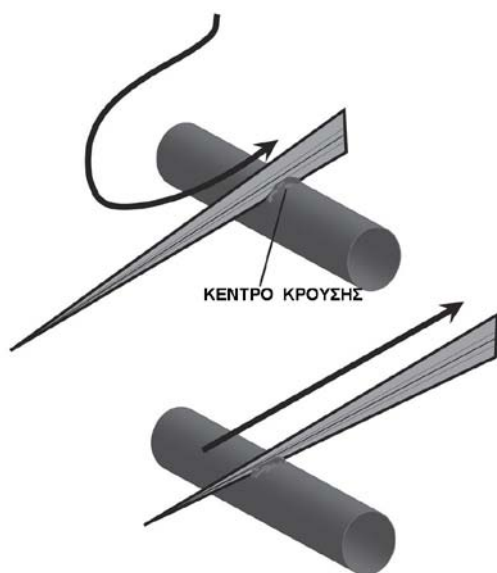

Σχήμα 3.4. Ονοματολογία των διαφόρων τμημάτων ενός ξίφους. Διακρίνεται η Λαβή με προέκταση της λεπίδας (tang) που αποτελεί την εξέλιξη για τα Αιγαιακού τύπου Β' ξίφη σε σχέση με τα Αιγαιακού τύπου Α' (βλ. σχήμα 3.2.).

Σχήμα 3.5. Ξίφος Αιγαιακού τύπου Β' -όπως ταξινομήθηκε από τη Sandars⁸- που ανευρέθη στη Σμύρνη (Ρωμαϊκή Αγορά).

Όσο περισσότερο το "Κέντρο Βάρους" μεταφέρεται προς τη λαβή τόσο ευκολότερα και γρηγορότερα το ξίφος τίθεται σε "θέση μάχης", υπάρχει μικρότερη πίεση στον καρπό και τον αγκώνα και αυξάνει τον αριθμό των κτυπημάτων που ο κάτοχός του μπορεί με άνεση να επιφέρει⁹.

Σχήμα 3.6¹⁰. Τρόπος κοπής με διείσδυση και τομή με σχίσμο (σε φέτες). Με αυτόν τον τρόπο κόβει το Αιγαιακού τύπου Β' ξίφος.

Τα ξίφη Αιγαιακού τύπου Β' είναι κατασκευασμένα από μπρούντζο, κράμα χαλκού με κασσίτερο 7 - 12%¹¹, που είναι σκληρό και αρκετά ανθεκτικό ώστε να παραχθούν με χύτευση σε μήκος ξίφους που θα είναι αποτελεσματικά ως όπλα. Ο Παπαδόπουλος¹² εξέτασε κράματα και τεχνικές κατασκευές ξιφών της εποχής από 1600 - 1150 π.Χ. και διεπίστωσε ότι τα κράματα περιείχαν κασσίτερο από 8 - 11% για κατεργασία (σφυρηλάτηση) εν ψυχρώ, όταν δε το ποσοστό κασσιτέρου έφθανε ή/και ξεπερνούσε το 12%, αναφέρει μέχρι και 15%, η σφυρηλάτηση γίνεται εν θερμώ και σε διαφορετικές θερμοκρασίες.

⁸ Sandars, 1961, σελ. 27, και plate 19:7 από όπου και το σχήμα 3.5.

⁹ Ο.π.

¹⁰ Πηγή Molloy, 2010, σελ. 419.

¹¹ Ο.π., σελ., 414.

¹² Papadopoulos, 2008, σελ. 282-286.

Σχήμα 3.7. Ξίφος τύπου Α' ή Β' χρησιμοποιείται για επίθεση στην περιοχή του λαιμού, χρυσό δαχτυλίδι/σφραγίδα από το λακκοειδή τάφο ΙΙΙ των Μυκηνών¹³.

Σχήμα 3.8. Ξίφος τύπου Α' ή Β' χρησιμοποιείται για επίθεση στην περιοχή του λαιμού, χρυσό δαχτυλίδι/σφραγίδα από το λακκοειδή τάφο ΙΙΙ των Μυκηνών¹⁴.

¹³ Πηγή Molloy B., "Martial arts and materiality: a combat archaeology perspective on Aegean swords of the fifteenth and fourteenth centuries BC", WorldArch 40(1), 2008, p. 116-134, σελ. 127

¹⁴ Ο.π.

Τρεις κύριοι τρόποι διακρίνονται με τους οποίους ένα μπρούντζινο ξίφος μπορεί να κόψει¹⁵: (α) με διείσδυση με τομή και κρούση, (β) με διείσδυση με τομή και σχίσιμο και (γ) κρούση. Ο πρώτος τρόπος προϋποθέτει ότι η λεπίδα χτυπά με δύναμη που κατευθύνεται προς τα κάτω και ότι η οξεία κόψη διαχωρίζει τη σάρκα με την κρούση και σχίζει τον στόχο. Ο δεύτερος τρόπος που κόβει το ξίφος προϋποθέτει ότι η λεπίδα "σύρεται" με γραμμική κίνηση επί του στόχου ώστε "κόβει σαν φέτα" χρησιμοποιώντας την οξεία κόψη αντί της κρουστικής δύναμης (σχήμα 3.6.). Με τον τρόπο αυτό κόβει το Αιγαιακό ξίφος τύπου Β'. Ο τρίτος τρόπος που κόβει, με δύναμη κρούσης σε μικρή επιφάνεια, σπάνια χρησιμοποιείται σε μπρούντζινα όπλα.

Σχήμα 3.9. Στήλη V από τον ταφικό κύκλο Α των Μυκηνών που δείχνει επιβαίνοντα άρματος με Ξίφος τύπου Α' ή Β' και πεζό με ξίφος μιας κόψης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών, No 128¹⁶

Στα σχήματα 3.7., 3.8., και 3.9. παρατίθενται χρυσά δαχτυλίδια/σφραγίδες από λακκοειδείς τάφους και μία στήλη από τον ταφικό περίβολο Α των Μυκηνών που απεικονίζουν άνδρες που χρησιμοποιούν Ξίφη τύπου Α' ή Β' είτε σε επιθέσεις στην περιοχή του λαιμού των αντιπάλων τους είτε είναι επί άρματος.

¹⁵ Κατά τον Amberger όπως παρατίθεται από τον Molloy, 2010, σελ. 415.

¹⁶ Πηγή Molloy B., 2010, σελ. 417.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

Οδοντόφρακτα Μυκηναϊκά κράνη από το Ακρωτήρι της Θήρας, τις Μυκήνες, την Κρήτη και τα Δενδρά

Περίτεχνα διακοσμημένο οδοντόφρακτο κράνος πολεμιστού (από δόντια αγριόχοιρου)¹, με λοφίο σε σχήμα αλογοουράς και παραγναθίδα, από το δωμάτιο 2 της οικίας "Ξεστή 4" στο Ακρωτήρι της Θήρας. Έχουν σχεδιασθεί και τα τρήματα από όπου περνούσαν τα νήματα που συγκρατούσαν τους χαυλίους στη δερματινή εσωτερική επένδυση του κράνους. Η κατασκευή του κράνους απαιτεί τους χαυλίους από τουλάχιστον 33 κάπρους και αποτελούσε ως αγαθό κύρους τμήμα του εξοπλισμού ολίγων και εκλεκτών².

¹ πηγή Ακριβάκη Ν. (2003, σελ. 528)

² πηγή Ακριβάκη Ν. (2003, σελ. 539), όπου παραπέμπει στο: Βαρβαρήγος Α. Π., "Το οδοντόφρακτο Μυκηναϊκό κράνος (ως προς την τεχνική κατασκευής του)", Αθήνα, 1981

Θεά ή ιέρεια που φορεί μυκηναϊκό οδοντόφρακτο κράνος, με λοφίο, κρατεί νεαρόν γρύπα, τοιχογραφία από την κλίμακα προς νότον του ναΐσκου Γάμμα του Θρησκευτικού Κέντρου των Μυκηνών³ (μετά το 1250 π.Χ.).

Κράνος από χαυλιόδοντες κάπρου από την Κρήτη⁴ (εκτίθεται στο Μουσείο Ηρακλείου) με παραγναθίδες.

³ πηγή Γ. Μυλωνάς (1983, σελ. 208)

⁴ πηγή "Ιστορία Ελλ. Έθνους", τομ. Α', σελ., 274

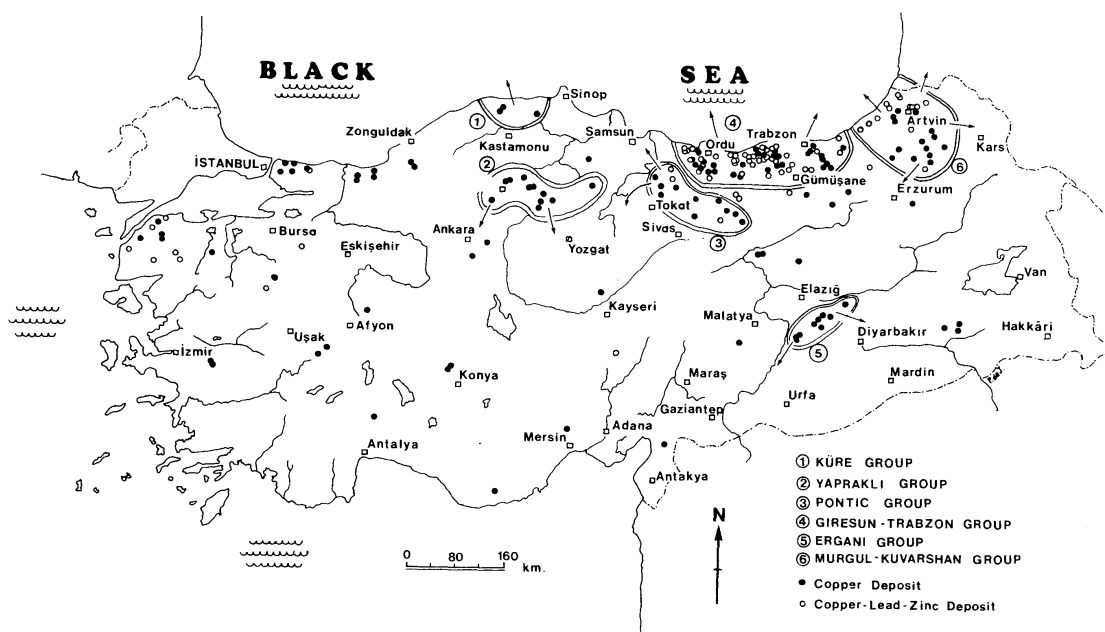

Πλήρης χαλκή πανοπλία από θαλαμοειδή τάφο των Δενδρών της Αργολίδος όπως απεκατεστάθη και εκτίθεται στο Μουσείο του Ναυπλίου⁵. Ο Όμηρος αποκαλεί τους Αχαιούς πολέμαρχους "χαλκοχίτωνες" και μπορούμε να τους φαντασθούμε πάνοπλους και φοβερούς. Το ανασυσταθέν κράνος της πανοπλίας είναι οδοντόφρακτο.

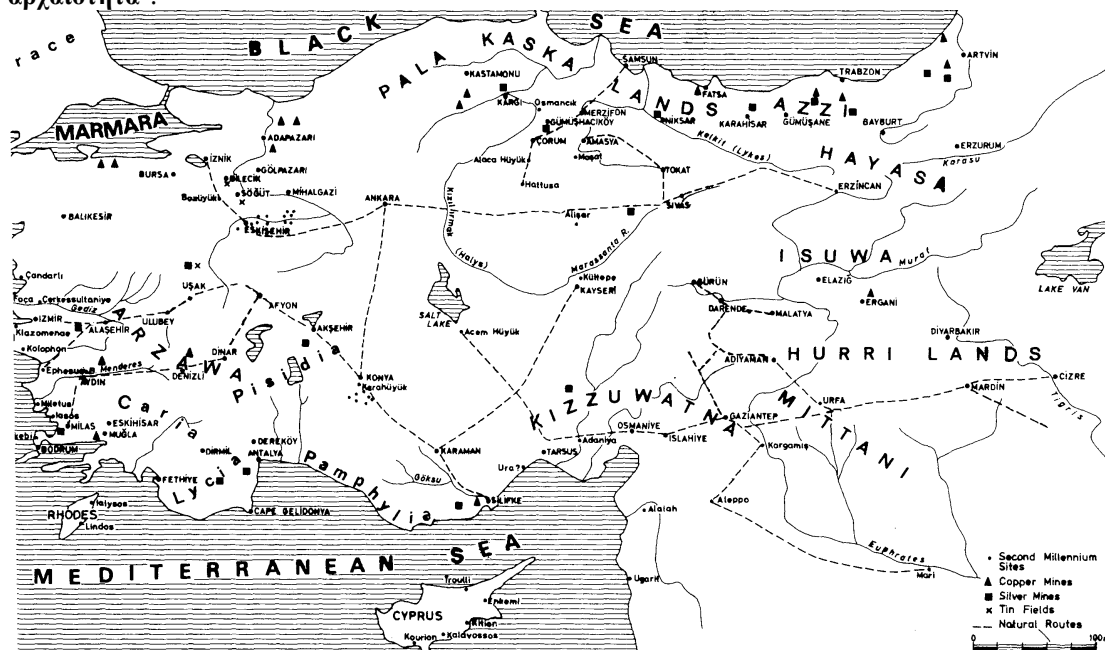
⁵ πηγή Γ. Μυλωνάς (1983, σελ. 231)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

Δύο χάρτες της Μικράς Ασίας κατά τη Χεττιτική Αυτοκρατορία που δείχνουν τις πηγές μετάλλων

Χάρτης της Μικράς Ασίας που δείχνει τις περιοχές εντατικής εκμετάλλευσης χαλκού κατά την αρχαιότητα¹.

Χάρτης της Μικράς Ασίας που δείχνει τις πηγές μετάλλων και τους φυσικούς δρόμους εμπορίου². Στην περιοχή της Χαττούσα και βόρεια υπάρχει μεγάλη συγκέντρωση ορυχείων αργύρου

¹ Πηγή, De Jesus, 1978, σελ., 99

² Πηγή, Yakar, 1976, σελ., 118

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 6

**Απεικόνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο άδυτό του στο Ναό του Άμμωνα στο Λούξορ,
εντός του μεγαλύτερου αδύτου του Αμενχοτέπ/Αμενόφι III**

Ο Μέγας Αλέξανδρος (αριστερά) ως Φαραώ ενώπιον του φαλλοφόρου ανθρωπόμορφου θεού Μίν (δεξιά) δέχεται την ευλογία του θεού υπό μορφή σπέρματος που συλλέγει σε δοχείο. Η απεικόνιση είναι στους εξωτερικούς τοίχους του αδύτου -που ο Αλέξανδρος κατεσκεύασε- του Ναού του Άμμωνα στο Καρνάκ και στο εσωτερικό του λίγο μεγαλύτερου αδύτου του Ναού που είχε κατασκευάσει ο Αμενχοτέπ (Αμενόφις) ΙΙΙ¹.

¹ φωτογραφία του συγγραφέα

Καρτούσα του Αλεξάνδρου ως Φαραώ από το άδυτο του Ναού του Άμμωνα στο Καρνάκ ²

² φωτογραφία του συγγραφέα

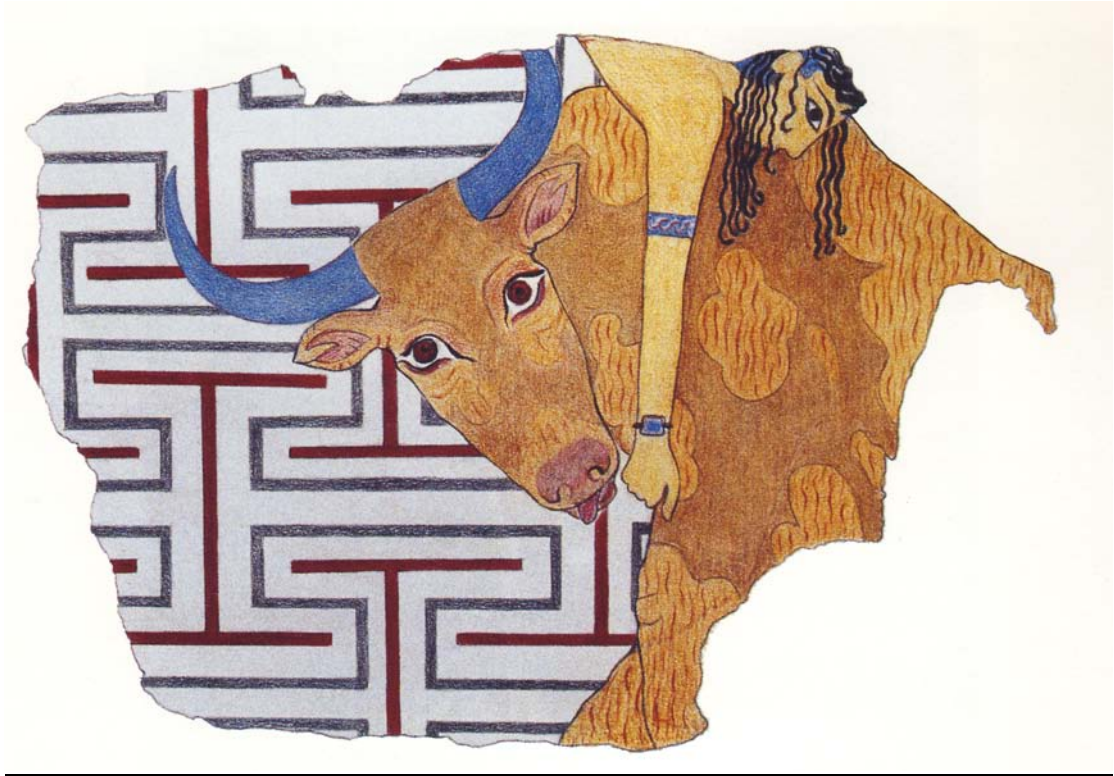
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7

Τοιχογραφία Μινωίτη ακροβάτη πάνω από ταύρο από την Άβαρι της πρωτεύουσας της Αιγύπτου, κατά την περίοδο των Υκσώς

Νωπογραφία (fresco) από την Άβαρι πρωτεύουσα των Υκσώς (Tel-el-Dab'a) που δείχνει έναν ακροβάτη να κάνει άλμα επάνω από ταύρο¹

¹ πηγή Bietak 1997, σελ. 139

Ανακατασκευασμένη Νωπογραφία (fresco) από την Άβαρι πρωτεύουσα των Υκσώς (Tel-el-Dab^a) που δείχνει έναν λαβύρινθο και κεφαλή ταύρου².

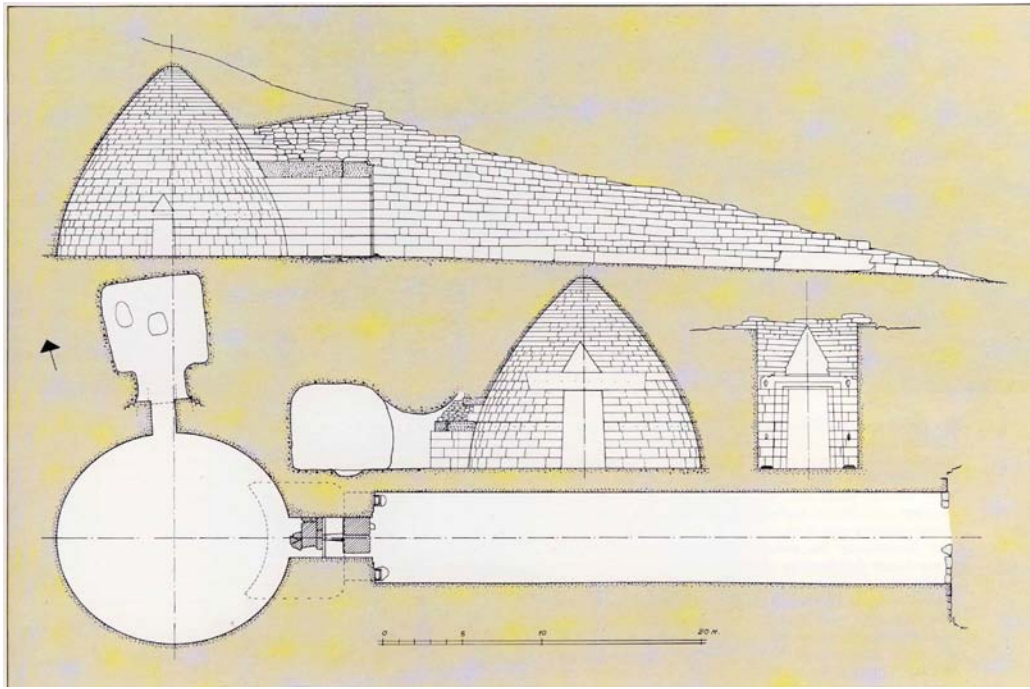
Νωπογραφία (fresco) από την Άβαρι πρωτεύουσα των Υκσώς (Tel-el-Dab^a) που δείχνει έναν ταυρομάχο μπροστά σε εξουθενωμένο ταύρο³.

² Από τον Bietak, 1995, σελ. 157, plate1,

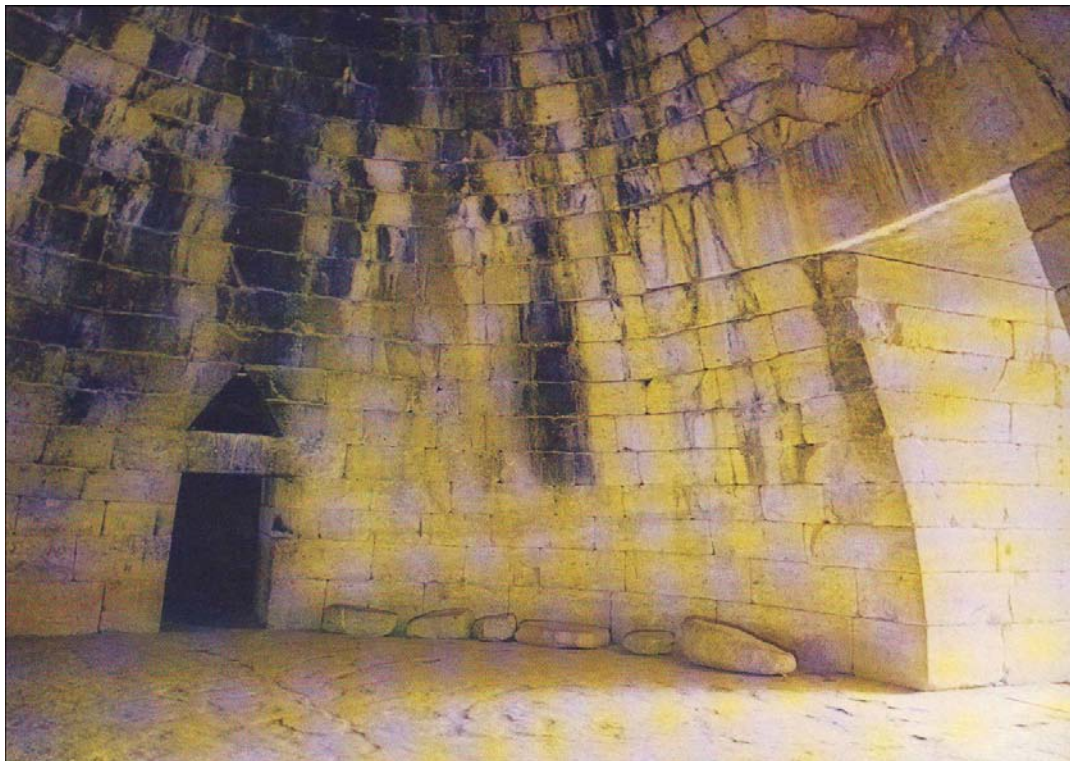
³ Ο.π. plate 2.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8

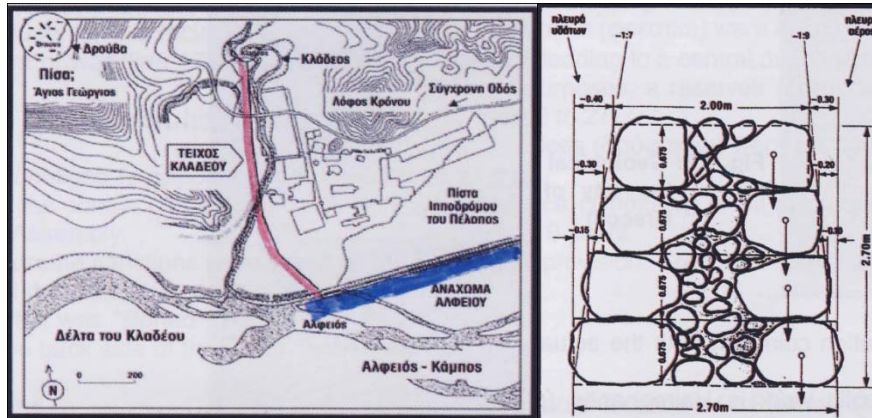
**Μεγάλα τεχνικά έργα των Μινύων/Μυκηναίων στην Ελλάδα:
τάφος του Ατρέα, αποξήρανση της Κωπαΐδας, εκτροπή του Αλφειού στην Ολυμπία**

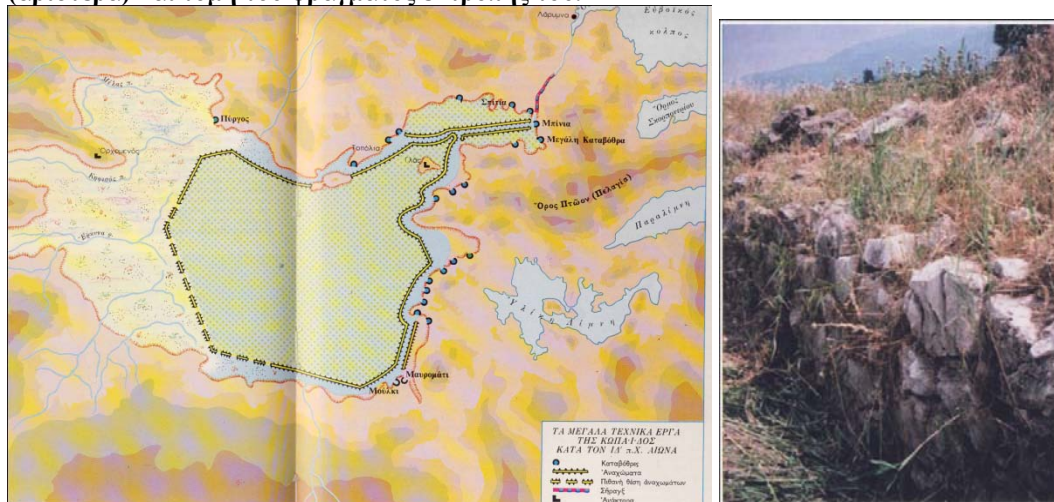
Ο Θησαυρός του Ατρέως¹ στις Μυκήνες, θόλος με το σύστημα της βαθμιαίας εκφοράς των λίθων (κάτοψη, τομή). Στο κάτω Σχήμα φωτογραφία του εσωτερικού

¹ πηγή Γ. Μυλωνάς (1983), της Εκδοτικής Αθηνών

Οριζοντιογραφία της εκτροπής Αλφειού της μυκηναϊκής εποχής στην Αρχαία Ολυμπία² (αριστερά) και τομή του φράγματος εκτροπής του.

Οριζοντιογραφία της αποξήρανσης Κωπαΐδας κατά τη μυκηναϊκή εποχή (Μινύες)³ και δεξιά και κάτω φωτογραφίες από τα φράγματα όπως διατηρούνται σήμερα⁴

² πηγή Knauss J., 2003, παρατίθεται και στο Tassios, 2006 b, σελ. 579

³ Πηγή "Ιστορία Ελληνικού Έθνους" том Α', Εκδ. Αθηνών

⁴ Tassios, 2006 b